N. B.

CANTACUZINO

Amintirile unui diplomat român

EDITURA „APOLLONIA“ IAȘI

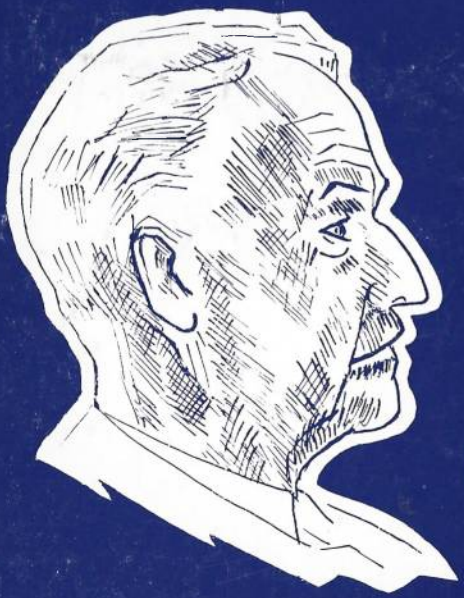

ISBN 973-95585-1-8

LEI 1950

N. B. CANTACUZINO

AMINTIRILE
UNUI DIPLOMAT ROMÂN

Cuvînt înainte de N. Iorga
Ediţie îngrijită şi prefaţată de
Adrian Anghelescu

EDITURA „APOLLONIA" IAŞI, 1994

Coperta : H. ZILIERU

ISBN 973-95585-1-8.

Meis et amicis

AUTORUL

(Desemn de G. M. Cantacuzino)

N. B. CANTACUZINO
şi
lumea memoriei

Dintre mărturiile celor care l-au cunoscut îndeaproape, cea mai exactă caracterizare a lui N. B. Cantacuzino îi aparţine fiului său, renumitul arhitect, pictor şi cărturar G. M. Cantacuzino : „Tatăl meu — nota acesta în ultima şi cea mai tulburătoare scriere memorialistică a sa — nu era un intelectual. Pe vremea aceea acest termen se întrebuinţa cu multă zgîrcenie. Tatăl meu era un om cultivat, ca mai toţi cei de seama lui. Acea cultură, acea iubire a frumuseţii şi pasiunea lui dominantă, muzica, erau organice nevoi ale unui spirit luminat care trecea lucid şi alene prin treburile vieţii" (Scrisori către Simon, *Ed. Meridiane, 1993, p. 253).*

Dacă i-a lipsit acea fervoare ideatică şi acuitate a percepţiei care să facă din el un memorialist de înaltă clasă, aşa cum avea să se impună şi pe acest plan fiul său, nu e mai puţin adevărat că aceste „amintiri" scrise în 1942, la bătrîneţe, în plin război, dar în climatul de linişte şi reculegere de la Izvor (Sinaia) atestă un „spirit luminat", înzestrat cu un incontestabil har evocator în descrierea mediilor pe care le-a cunoscut încă din adolescenţă şi, mai ales, în anii activităţii sale diplomatice, — activitate ce i-a permis să observe din interior lumea fastuos crepusculară a curţilor împărăteşti, a saloanelor înaltei aristocraţii din capitalele unor imperii pe cale de a se prăbuşi : cel chezaro-crăiesc şi ţarist. Autorul are, neîndoielnic, darul de a reînsufleţi o lume apusă în ipostaze pline

de strălucire și de pitoresc, inedite cititorului actual, plăcut surprins să urmărească viața unui om care în copilărie l-a văzut adeseori pe Eminescu urcînd dealul Copoului pînă la locuința, vecină cu a sa, a Veronicăi Micle, care a fost prieten cu fiii adoptivi ai domnitorului Al. Ioan Cuza, care, mai tîrziu, a stat în preajma demonicului Rasputin, a cunoscut figuri de vază ale diplomației europene de la sfîrșitul secolului trecut și începutul celui actual. Meritul său este cu atît mai remarcabil cu cît aceste amintiri nu au fost scrise sub impresia directă a momentului în care au fost trăite, ci reconstituite cu ajutorul memoriei sau al îngălbenitelor hrisoave, tîrziu, peste decenii, către sfîrșitul vieții autorului.

Diplomat de carieră, N. B. Cantacuzino a reprezentat cu demnitate și profesionalism țara în străinătate, mai întîi la Budapesta, apoi, între 1895—1909, în Viena imperială și în Franța. A îndeplinit, de asemenea, diferite însărcinări în Grecia (1896), sau Rusia. Perioada în care și-a exercitat misiunile diplomatice coincide cu o epocă istorică plină de tensiuni și conflicte ce aveau să ducă la declanșarea primului război mondial și la revoluția bolșevică schimbînd astfel radical configurația lumii europene. I-a fost dat autorului să cunoască nu numai atmosfera tensionată din cancelariile aulice, dar și pe aceea a fastului saloanelor înaltei aristocrații vieneze unde statutul, prestanța și carisma sa i-au permis să se afirme ca un agreabil interlocutor. Autorul va evoca așadar cu nostalgie frumoasele zile de odinioară care au coincis cu anii cei mai fremătători ai vieții sale. Reprezentant al unei ilustre familii cu rădăcini adînci pînă în fabulosul Bizanț, înrudit cu domnitorul Alexandru Ioan Cuza, iar prin soție (Marcela Bibescu, soră a lui George Valentin Bibescu) cu Bibeștii, N. B. Cantacuzino nu se va fi simțit un oaspete stingher la faimoasele baluri de la curtea imperială vieneză, baluri oficiate și supravegheate de privirea morocănoasă a unui monarh solitar și autoritar. Atît la petrecerile de la curtea imperială, cît și la acelea din saloanele înaltei aristocrații, imaginea lui N. B. Cantacuzino din acești ani tumultuoși ai carierei sale diplomatice e aceea a unui tînăr spiritual, vivace, plin de umor, a

unui bărbat ce impresiona plăcut prin prestanța și eleganța ținutei, prin firea sa sociabilă, a unui partener de discuție seducător ce stăpînea atît arta conversației cît și pe aceea a bunelor maniere și a politeții. Acestor calități li se adaugă acelea, vocale, — înnăscute dar și cultivate cu osîrdie, șlefuite de îndrumători avizați — de interpret priceput și apreciat al unor celebre arii, lieduri și romanțe, precum și aptitudinile de iscusit dansator al valsurilor vieneze, la modă atunci, într-o capitală imperială ce își păstra intactă reputația de a fi un adevărat templu al muzicii. Cîtuși de puțin complexat de rangurile interlocutorilor săi, el circulă cu dezinvoltură prin această societate greu accesibilă, tributară unor rigide mentalități, prejudecăți și cutume. Toate aceste calități i-au fost de folos în cultivarea și întreținerea unor bune relații cu personaje influente, relații care l-au ajutat să promoveze și să servească interesele țării.

Experiența dobîndită în acești ani îi va întări convingerea că „diplomația e o artă grea". Aflîndu-se într-unul din importantele centre ale politicii europene, cunoscîndu-i îndeaproape pe mulți dintre principalii protagoniști ai jocului diplomatic, N. B. Cantacuzino a putut anticipa și evalua în cunoștință de cauză o serie de mutații și evenimente de însemnătate crucială pentru soarta popoarelor aflate silnic sub dominația celor două mari imperii : austro-ungar și țarist.

Presimțind sfîrșitul acestei lumi, el îi contemplă strălucirea în dubla postură de spectator și actor, bucurîndu-se, în calitatea sa de diplomat, de invitații atît la balurile curții cît și la seratele dansante din saloanele unor amfitrioane cu faimă în epocă, precum principesa Paulina Metternich. Chiar și în sezonurile estivale, în vilele de pe țărmurile Adriaticii, în stațiuni ca Reichenau, Gmunden sau Abbazia unde înalta aristocrație vieneză se strămută temporar în verile toride, el este prezent printre invitații obișnuiți. Mare meloman și dansator versat, „Chansonnier Cantacuzen", cum i se mai spunea, are ocazia de a cunoaște nu numai renumiți politicieni, dar și iluștri compozitori și interpreți precum Sarasate, Ysaye, Kreisler sau Richard Strauss. Toată această reconfortantă atmosferă „fin de siècle" a unei societăți ce se complăcea

într-o inconştientă „dolce vita" nu are nimic comun cu imaginea sumbră a acelui „imperiu al demonilor", măcinat de insolubile contradicţii sociale şi antagonisme etnice pe care l-au evocat în scrierile lor marii prozatori ai acelei vremi precum Kafka, Musil, Werfel etc. Ea diferă fundamental de universul terifiantei „Kakanii" chesaro-crăieşti (adevărată lume à rebours) *pe care Robert Musil o surprinde în celebrul său roman „Omul fără însuşiri". Caracterul rigid, anacronic al unei monarhii ce se crampona de putere, temătoare de orice mişcare care i-ar fi putut submina autoritatea se putea observa şi la petrecerile Curţii, la acele faimoase Hofball-uri priveghiate de ochiul vigilent al lui Franz Iosif. Dincolo de magnificenţă şi fast, dincolo de frumuseţea perechilor înlănţuite, de volutele şi arabescul mişcărilor, autorul nu poate să nu observe absurditatea criteriilor în funcţie de care erau admişi invitaţii, perpetuarea discriminatorie a unor restricţii şi privilegii de castă, respectate cu maximă stricteţe : numai cine putea demonstra că are 16 străbuni nobili avea acces la Curte (Hoffähig) şi la faimosul Hofball. Absenţa constantă şi manifestă de la marile spectacole de la Curte a împărătesei Elisabeta era pentru invitaţi o dovadă clară a falimentului vieţii familiale a acestui monarh taciturn care, în pofida vîrstei sale avansate, nu renunţase totuşi la derivative extraconjugale, devenite şi ele de notorietate publică în pofida precauţiilor şi grijii de a le tăinui.*

Lumea cunoscută şi evocată tîrziu, peste decenii, de N. B. Cantacuzino aparţine de bună seamă memoriei. Ea diferă însă în mod structural de aceea pe care o va explora peste ani, însă cu un ochi interior atît de subtil şi sensibil la nuanţe, fiul său G. M. Cantacuzino, în lucrarea, apărută postum, Scrisori către Simon. *Spre deosebire de tatăl său care vizualizează trecutul, proiectînd pe ecranul memoriei imaginile unui timp îndepărtat, asumîndu-şi deci rolul strict al unui narator grăbit şi nostalgic, în cazul lui G. M. Cantacuzino avem de a face cu un spirit preocupat permanent nu de simpla consemnare a faptelor, ci de semnificaţia lor existenţială, de încărcătura lor sufletească, filozofică, morală şi psihologică. Scopul acestui demers, comparabil prin intensitatea şi subtilitatea*

introspecției analitice, cu acela proustian, e identificarea acelor clipe, situații, întîmplări și evenimente prin care se manifestă tainice legități ce determină în chip fundamental un destin individual. În configurarea acestei „lumi a memoriei", G. M. Cantacuzino nu exclude influența unor factori aparținînd fondului ancestral, a unor existențe de mult apuse, ce-și fac însă uimitor simțită prezența în subconștientul urmașilor, în anumite stări comportamentale și reacții psihologice. Așa cum la nivelul infinitului cosmic nu numai materia incandescentă, vizibilă a aștrilor strălucitori poate exercita o atracție asupra roiurilor de planete și asteroizi ci și aceea, invizibilă, a așa numitelor stele-moarte, a giganticelor găuri negre, tot astfel și ființe ce și-au întrerupt de mult firul existenței continuă să exercite misterioase, obscure înrîuriri asupra sensibilității urmașilor. Tributară unor asemenea „antecedente" viața unui om își prelungește nelimitat durata dincolo de ceea ce îndeobște se consideră a fi momentul zero, pragul-limită, nașterea sa : „Am impresia adesea — observă G. M. Cantacuzino — că hotarele lumii memoriei noastre ating, cu zonele lor cele mai misterioase și îndepărtate, acolo unde instinctele își au poate izvoarele, acolo unde toate tind a se confunda, limitele altor lumi, ale altor memorii, prin care pătrund în noi stranii și neașteptate ființe, niciodată întîlnite în realitate, idei sau sentimente stabilite în firea noastră chiar dintru început, ca și anumite obligațiuni pe care le acceptăm fără împotrivire, ca îndeplinirea unor îndatoriri contractate înaintea noastră, de alții, pentru noi. Aceasta este pentru mine singura explicație a puterii atavice, a acestui atavism mereu constant și mereu lăsat în umbră. Fiecare din noi primește ca zestre, la nașterea lui, o parte prestabilită a eului care, în contact cu realitatea, se încorporează memoriei ca o lume gata organizată, în care recunoaște ceea ce n-a văzut încă : ființe, lucruri, țări și idei. Noi moștenim zone ale memoriei altora *(s.n.), cu aptitudini trasate, cu simpatii, repulsii ori deficiențe. Astfel că uneori, ținuturile memoriei sunt ca acele țări în care s-a lucrat, s-a clădit, s-a plantat, s-a irigat, și în care cîrmuirea noastră intervine tîrziu, continuînd opera începută și căutînd cî-*

teodată porturi pentru noi evaziuni" (Scrisori către Simon, *ed. cit., p. 206).*

Individualităţi inconfundabile, naturi şi spirite fundamental distincte, tatăl şi fiul sînt oamenii unor epoci şi mentalităţi diferite. Spre deosebire de N. B. Cantacuzino care nu a apucat să cunoască direct experienţa tragică a războiului şi nici pe aceea a recluziunii silnice într-un univers concentraţionar, G. M. Cantacuzino aparţine unei generaţii de sacrificiu care se va confrunta nemijlocit cu ravagiile a două conflagraţii mondiale pentru ca apoi, în perioada sumbră a stalinismului, să sufere ani grei de detenţie ; o generaţie pe care parcă un Fatum inexorabil şi inclement o va face să plătească înzecit tihnitele vieţi ale predecesorilor. Viaţa trăită în scurtele interludii de adevărată libertate cînd, presimţind parcă apropiatele dezastre, izbutise să dea adevărata măsură a puterii sale de creaţie, amintirile prilejuite de acele clipe vor alcătui pentru G. M. Cantacuzino un preţios tezaur afectiv şi suport moral ce îl vor ajuta în anii opresiunii staliniste să facă faţă, cu o supremă demnitate şi noblеţe sufletească, umilinţelor şi constrîngerilor, rămînînd fidel pînă în ultimele clipe ale existenţei crezului şi destinului său spiritual. Dintre imaginile şi momentele esenţiale care i-au marcat acea viaţă interioară, „creatoare de memorie", nu puţine dintre ele se derulaseră în „umbra iubirii părinteşti", în anii copilăriei şi adolescenţei petrecute în Viena imperială al cărei fast şi strălucire aristocratică îl încîntaseră pe N. B. Cantacuzino. Dar cîtă diferenţă între tată şi fiu în ce priveşte natura preocupărilor şi maniera de a privi lumea ! Manifestînd de timpuriu o neobişnuită receptivitate spirituală pentru tot ceea ce ţinea de universul valorilor artistice, G. M. Cantacuzino era încă din copilărie fascinat de frumuseţea monumentelor, de farmecul peisajelor întîlnite, de mirifica alcătuire a unei lumi împodobită de geniul creator al unor arhitecţi şi sculptori celebri. În contact cu acest fabulos univers înconjurător, dar şi în atmosfera intimă a interioarelor domestice unde obiectele căpătau o misterioasă prezenţă şi consistenţă el trăise indicibile stări de desfătare lăuntrică :

„Într-o anumită oră a înserării, în zilele cu soare, o rază lucea şi se răsfrîngea într-o mare carafă şi cîteva

pahare de sticlă de Veneția. Acest spectacol mereu așteptat mă arunca, cînd se producea, într-o stare de extaz pe care de atunci nici o operă de artă nu mi-a mai prilejuit-o, afară poate de domurile aurite din Bagdad. [...]. De atunci opera de artă a început să însemne pentru mine o evadare în supranatural. Raza de soare răsfrîngîndu-se în carafa de sticlă venețiană era rezultatul hazardului, al unui fel de lumină asupra unui fel de materie. În sine acest fenomen nu avea nimic misterios. Era o stringentă și simplă realitate. Dar explozia de rubine și nestemate care, din acea ciocnire între lumină și sticlă, se răspîndea pe mobilele dimprejur, pe ziduri și plafon, dădeau zilelor în care se producea o deosebită valoare și însemnătate. Atunci totul se schimba în jurul meu după noi perspective, care se pierdeau în zări de vis, de neformulate și misterioase speranțe. Înțelegeam că dincolo de subțirele înveliș al obișnuitului și al normalului, spectacolul naturii se amplifică enorm, transformînd totul pe un alt plan. Inspirația, sau, mai bine zis, intuiția artistică procedează cu realitatea ca și raza de soare cu carafa de sticlă venețiană : ea face să țîșnească din acea realitate tezaure care dormeau în ea și pe care nimeni nu le bănuia" (G. M. Cantacuzino, Scrisori către Simon, *ed. cit., p. 252—254).*

Dacă la N. B. Cantacuzino rememorarea trecutului este un prilej de a retrăi cele mai frumoase clipe și impresii ale existenței, de a-și face astfel suportabile ceasurile de solitudine ale bătrîneții, la G. M. Cantacuzino explorarea „lumii memoriei" nu are ca scop reconstituirea unui itinerar biografic, ci a unuia spiritual. Nimic nu este aleatoriu pe tot acest accidentat drum. Oameni, fapte și evenimente i se revelă ca o inextricabilă țesătură de simboluri și hieroglife, îndărătul cărora acționează o cauzalitate profundă. Este interesant de observat că nu puține din momentele cu adevărat semnificative, cele care aveau să se graveze adînc în memorie determinîndu-i în chip hotărîtor preocupările vor fi acelea legate de anii copilăriei petrecuți la Viena (locul nașterii sale) sau adolescenței (în Elveția, la Montreux) în umbra aceleiași „iubiri părintești", dar și în România (în casa bunicilor de la Hoisești și apoi la Iași). Dacă în copilărie, la Viena, efec-

tul optic al răsfrîngerii razelor de soare în carafa veneţiană avea să se dovedească o revelaţie benefică pentru pictorul şi scriitorul de mai tîrziu, stimulîndu-i încă de atunci harul, intuiţia şi imaginaţia, înclinaţia pentru universul magic al aparenţelor, în schimb priveliştea maiestuoaselor palate, a măreţelor cupole şi edificii baroce oglindite în bazinele situate pe terasele Belvederului avînd ca fundal cerul şi silueta fugace a norilor fantomatici aveau să-i evoce stringenta realitate a lumii formelor şi să-i insufle pasiunea pentru una dintre cele mai sacre şi venerabile arte : arhitectura.

Apelul la „lumea memoriei" poate dezvălui astfel nebănuite planuri, semne şi sensuri, pînă atunci ignorate, ale existenţei trăite, ale unui drum ce nu mai poartă de-acum amprenta hazardului, ci a unei misterioase cauzalităţi. Aşa cum atît de tulburător o dovedesc Scrisorile către Simon, *G. M. Cantacuzino a meditat îndelung în ultimii săi ani de viaţă asupra acelor legi tainice ce guvernează, cu puterea unui Fatum neîndurător, existenţa individuală în drumul ei de la naştere la moarte, constatînd că nimic din ceea ce se întîmplă pe parcursul acestui mai mult sau mai puţin primejdios itinerar nu este întîmplător. Retrăită în esenţialitatea clipelor şi situaţiilor care l-au modelat ca om şi ca artist, care l-au marcat sufleteşte şi spiritual, toată acea fabuloasă „lume a memoriei" care l-a ajutat, nu o dată în chip miraculos, să facă faţă şi să iasă neîntinat dintr-un prezent terifiant şi absurd, îi va dezvălui ideograma propriului său destin, un destin de excepţie, dar plin de meandre, de cotituri imprevizibile şi dramatice, pe parcursul căruia îi va fi fost dat să cunoască splendorile şi măreţia marilor centre şi spaţii de civilizaţie ale umanităţii, dar şi bolgiile dantesti ale universului concentraţionar. Va ieşi din aceste cumplite încercări cu un trup extrem de şubrezit, dar cu un spirit şi cu o conştiinţă extraordinar de vii, de nealterate, gata şi atunci, după atîtea fărădelegi îndurate pe pămîntul propriei ţări pe care a iubit-o şi a înţeles-o în profunzimea valorilor ei nepieritoare — cum puţini pînă, şi după el, au fost sau vor fi în stare — gata şi atunci să*

continue, cu o rîvnă şi cu un elan sporit, a o înfrumuseţa.

Aşa cum ni se destăinuie în „Amintirile..." sale, tatăl său ne apare ca martorul nostalgic al unor alte vremuri, cînd Istoria era încă blîndă şi răbdătoare cu oamenii, al unei lumi idilice, patriarhale (aceea a anilor adolescenţei şi tinereţii petrecuţi în ţară) sau euforică şi romantică (din Viena imperială). Scriindu-şi memoriile cu sentimentul că „ceva de neînlocuit s-a schimbat pentru totdeauna", N. B. Cantacuzino prefera să fie evocatorul acelei lumi galante de la începutul noului veac, o lume nezdruncinată încă de seismele Istoriei, de al cărei mod de existenţă, tradiţii şi mentalităţi se simte sufleteşte apropiat. Deşi nu are pasiunea disecării analitice a trecutului, el nu îşi refuză mîngîierea de „a sta de vorbă cu sufletul" chiar şi atunci cînd se arată preocupat să reconstituie sugestive tablouri de epocă. Rolul pe care şi-l asumă este acela al unui ghid sentimental faţă cu un cititor care nu mai poate şti decît din cărţi cum se trăia odinioară, în anii de la cumpăna celor două secole, în idilicul Iaşi sau în pitorescul, romanticul Bucureşti. Iată bunăoară cum arătau, în viziunea autorului, patriarhala grădină şi rustica, primitoarea casă ale Elizei Filipescu (fiica domnitorului Bibescu şi mătuşa soţiei lui N. B. Cantacuzino) într-una din toridele veri bucureştene de la începutul acestui veac : „Să intrăm în grădina plină de umbre şi de mistere ! Pomii nu erau prea mari, afară de un brad care visa la păduri muntoase. Plimbîndu-te de colo pînă colo, găseai cîte o bancă — pe care mai bine era să nu te aşezi — într-un desiş de verdeaţă, peste tot o umbră deasă şi o atmosferă de somnolenţă care cuprindea întreaga natură ; cu puţină imaginaţie te-ai fi crezut într-o ţară a tropicelor.

O voce neaşteptată venită din casă ne poftea la ceai sau la o dulceaţă cu apă răcoritoare. Vă mai aduceţi aminte prieteni sau rude, de acele tartine atît de bine prăjte de Johan, bătrînul servitor şi de acei minunaţi pesmeţi ce se serveau la sfîrşitul mesei şi pe cari mătuşa îi muia într-un pahar de vin de Bordeaux şi noi de asemenea ! [...].

Într-o vară, Tante Elisa n-a mai venit la grădină, a adormit de veci la Paris. Grădina, frumoasa grădină din tinerețea noastră a fost parcelată și numeroase vile alcătuiesc de atunci un nou cartier al Bucureștiului, cu numele de „Parcul Filipescu". Numele străzilor sunt cele ale soțului, ale fiului, fiicelor moarte tinere, ca și cel al mamei „Zoe Doamna" și a altor rude, ca un pomelnic de vieți trecute".

Granițele timpului par abolite. În „lumea memoriei" totul e cu putință : trecutul se substituie prezentului tot așa cum imaginile universului domestic de odinioară se suprapun peste acelea ale spațiului prezent. Autorul redește la viață o lume aievea, conferindu-i consistența realului. Melancolic amfitrion și, totodată, călăuză, el convoacă la un spectacol de adio pe cei care nu mai sînt pentru a-i servi ca martori asupra a ceea ce, în memoria sa, avea să se întîmplărească atît de viu, ca un domestic și pașnic ritual al verilor bucureștene. Ne aflăm în plin univers pillatian, un univers al cărui indicibil farmec și melancolie decurg tocmai din fragilitatea și evanescența lui, un univers ce pare intangibil și etern în clipa fugace a existenței sale, dar extrem de vulnerabil în durată, expus, în chip fatal, ravagiilor timpului.

Pitorești și sugestive, fulgurante și alerte sînt și amintirile lui N. B. Cantacuzino din anii studiilor întreprinse la Lausanne unde a trăit în atmosfera austeră a unei pensiuni calviniste sau cele, anterioare, din anii copilăriei și adolescenței cînd, tînăr dezinvolt, emancipat, impresiona agreabil asistența prin finețea și spiritul său cultivat. În aceeași Elveție, la Montreux, în atmosfera austeră, glacială a vilei Vincent, apoi în aceea reconfortantă și benefică a vilei „Aloise" avea să-și efectueze, mai tîrziu, studiile liceale G. M. Cantacuzino. Amintirile sale din acei ani petrecuți „în umbra iubirii părintești" dar, mai ales, în compania unor colegi și prieteni de neuitat reține și figura discretă a fratelui său, Emanuel : „Iar fratele meu, mult mai mic ca mine nu era decît principala mea jucărie. Era un copil frumos și bun, a cărui docilitate favoriza primele mele instincte de tiranie. (Scrisori către Simon, *ed. cit., p. 244).*

M-am putut convinge de adevărul spuselor lui G. M. Cantacuzino prin 1978, într-o mirifică zi de toamnă bucureşteană. Un soare vlăguit îşi filtra domol lumina printre nervurile frunzişurilor din Cişmigiu unde, în apropiere, în blocul fostului Spicul, *locuia, împreună cu soţia, Emanuel Cantacuzino. Aproape lipsit de vedere, împovărat de ani şi de multele restrişti îndurate cu stoicism şi cu o resemnată serenitate, Emanuel Cantacuzino mi-a făcut impresia unui om de o aleasă delicateţe şi bunătate sufletească, un om a cărui discreţie şi reţinere nu erau expresia unei firi posace, ci a unei înnăscute timidităţi şi introvertiri, exploatate în copilărie de fratele său mai vîrstnic. Şovăielnic în mişcări, tatonînd cu precauţie lucrurile şi spaţiul înconjurător, vegheat însă permanent de ochii protegători, de un intens, indescriptibil albastru-marin, ai soţiei, omul din faţa mea îşi purta cu demnitate şi cu o aristocratică simplitate crucea pe acel imprevizibil, riscant versant nocturn al existenţei sale. O singură mîhnire, nevindecabilă, îl încerca : pierderea, ireparabilă, — în anii terorii şi ai suspiciunii colective, ai inopinatelor, brutalelor descinderi şi percheziţii la ceasuri tîrzii din noapte — a bogatei arhive a tatălui său, arhivă ce conţinea multe documente preţioase privind familia şi activitatea lui N. B. Cantacuzino, dar mai ales istoria şi viaţa diplomatică românească din perioada în care acesta, cu o exemplară dăruire, onestitate şi profesionalism, şi-a exercitat atribuţiile. Ascultîndu-l, priveam la răstimpuri, de la înălţimea etajului, imaginea panoramică, aeriană a Cişmigiului, coroanele copacilor atinşi de rugina toamnei, aleile şerpuitoare pe care călcaseră de atîtea ori şi paşii fratelui său mai vîrstnic, G. M. Cantacuzino, în drumul său spre strada Nuferilor, unde a locuit în ultima parte a vieţii. Mai tîrziu, citindu-i* Scrisorile... *aveam să aflu cîte fecunde gînduri, sumbre premoniţii şi pătrunzătoare idei rodiseră în ambianţa acestui feeric decor, în solitarele peripluri sau în peripateticele sale dialoguri purtate cu bunul şi devotatul său prieten Simon Bayer : „Iar ceea ce întrista atunci convorbirile noastre cînd păşeam pe aleile înzăpezite ale Cişmigiului încercînd a desluşi prin freamătul vîntului înserării ecouri ale viitorului nostru, era acel sentiment al fatalităţii istorice, fatalitate în a că-*

rei vîltoare ne simţeam cuprinşi, care ne tîra, cu întreaga civilizaţie în care trăiam, spre evenimente inevitabile. Eram amîndoi obsedaţi de fragilitatea a tot ce ne înconjura" (Scrisori către Simon, *ed. cit., p. 318*).

„Acel „sentiment al fatalităţii istorice" mă încerca şi pe mine, la plecare, privind, pentru ultima oară, desenată pe fundalul zidului de lîngă lift, silueta înaltă, zveltă, armonioasă a lui Emanuel Cantacuzino, care îşi trăia pe atunci ultimile zile. Îmi imaginam cufărul acela golit de tezaurul de acte şi de documente cu ajutorul cărora posteritatea ar fi putut deslui mai bine fizionomia unei epoci, traiectoria unor destine, semnificaţia şi ineditul unor fapte şi evenimente trecute.

ADRIAN ANGHELESCU

Notă asupra noii ediții

Ediția de față reproduce integral textul volumului *Amintirile unui diplomat român* de N. B. Cantacuzino, apărut în 1945 la *Cartea Românească*, text însoțit de un cuvînt introductiv semnat de N. Iorga.

În transcrierea textului ne-am conformat normelor ortografice actuale, respectînd particularitățile de limbă caracteristice autorului. Am conservat astfel unele forme mai vechi de limbă (de ex. *septemvrie, decemvrie, fevruarie, legațiune, vocațiune, impresiuni, ocupațiuni,* etc.), precum și altele de provenientă regională, îndeosebi moldovenești (de ex. *auziam, prăbușia, imagina)* atunci cînd am fost încredințați că autorul le pronunța așa cum le scria. Am păstrat, de asemenea, unele forme de proveniență străină, îndeosebi franțuzești (de ex. *quartiere, liqueruri,* etc.). Am eliminat — *u* final în cuvinte ca : *obiceiu, dibaciu, ceaiu,* etc. Am conservat forma verbală *sunt* precum și genitive în — *ei* în cazul unor substantive sau adjective feminine. Am menținut, de asemenea, forma alternantă : *care-cari.*

Anumite greșeli de literă sau omisiuni datorate tipografiei au fost corectate tacit.

A. A.

CUVÎNT DE INTRODUCERE

„Amintirile" D-lui Nicolae Cantacuzino, fost ministru plenipotenţiar român la Paris după război, au un farmec cu totul deosebit, pe lîngă amănuntele ce le dă asupra marilor schimbări pe cari, cu drept cuvînt, le credea a fi definitive şi pe cari o acţiune, catastrofală pentru civilizaţia omenească, caută să le infirme, căci autorul lor, care numai cu greu s-a hotărît să aducă la cunoştinţa tuturor acţiunile diplomatice la cari a fost amestecat în timpul unei lungi şi frumoase cariere, nu face numai dovada unei sinceităţi care este destul de rară în scrieri de acest fel, dar şi a unui dar de povestitor care va fermeca pe cititor chiar din primele pagini.

Trăind multă vreme departe de ţară, el nu a uitat ceea ce face aşa de simpatică această rămăşiţă a „vechiului regim" moldovenesc, de boieri formaţi printr-o educaţie apuseană, mai cu seamă franceză, prin lecturi numeroase şi alese. El reînvie această liniştită viaţă de desăvîrşită distincţiune păstrînd încă ceva din secolul al XVIII-lea, care a găsit una din cele mai simpatice întruchipări în chiar această ramură a Cantacuzinilor din Moldova, care a dat atîţia factori importanţi în viaţa Ţărilor Româneşti, pînă la acea deosebită personalitate care a fost profesorul Matei Cantacuzino, fratele autorului.

Urmează apoi o imagină adevărată a societăţii vieneze, cu mult înaintea luptelor aprige după prăbuşirea vechiului Imperiu, ca şi a mediocrităţii socialiste.

Printr-un contrast al marilor comoţiuni politice şi sociale, luăm parte la primele zguduiri cari au avut ca

urmare ruina edificiului grandios al imperiului țarist și creațiunea artificială și metafizică a unei lumi noi internaționale de fațadă, dar cu un naționalism înfricoșat popular, care a urmat fără tranziție și poate fără viitor.

Părerea care o dăm asupra acestei contribuții, atît de personală și în același timp de nepărtinitoare, a istoriei contimporane va fi, sunt sigur, confirmată de cititor.

N. IORGA

CAPITOLUL I

Eram copil încă, abia de nouă ani împliniţi, cînd părinţii mei găsiră de cuviinţă să mă trimiţă în pensiune la Lausanne, unde fraţii mei mai mari îşi urmau şi ei studiile. Tatăl meu, care era prefect la Roman în timpul guvernului Lascăr Catargi, se pregătea să părăsească funcţiunile sale spre a se retrage cu totul la ţară. Îi plăcea agricultura, îşi iubea moşia, dar mai cu seamă îşi iubea libertatea.

Era una din acele firi întregi, unind bunătatea şi grija faţă de ai lui, cu o voinţă de fier deosebită care nu îngăduia nici o contrazicere. Toţi acei cari l-au cunoscut îşi aduc aminte de înfăţişarea lui frumoasă şi distinsă, a cărei privire devenea fulgerătoare şi gestul imperativ la cea mai mică discuţie, dar imediat ce îşi relua cumpătul îţi ieşea înainte cu mîna întinsă, spunînd : „Fără supărare, aşa e !". Punea în acest gest toată distincţia care îl caracteriza. Păstrase din timpul şederii sale în Elveţia, sub înrîurirea mediului protestant şi calvinist al Cantonului de Vaud, o anumită austeritate lipsită totuşi de exagerări şi mai cu seamă de spiritul acela îngust caracteristic Elveţiei lui Calvin, din timpul acela.

Deoarece vorbim de Elveţia, trebuie să spun că bunicii mei îşi trimiseseră şi ei cei patru fii pentru a-şi însprăvi studiile la Academia din Lausanne (mai tîrziu Universitate), care atrăgea în acea vreme (1830—1845) numeroşi studenţi din toate ţările. Sainte-Beuve împreună cu poetul polonez Mickiewicz îşi aveau acolo catedrele.

Habotnicia bunicii era feroce ; termenul nu e cîtuşi de puţin exagerat, căci tatăl meu în tot timpul vieţii, cu greu i-a iertat acest exces de severitate şi înţelege-

rea așa de puțin creștinească a îndatoririlor religioase ; își călugărise trei din fetele sale la mănăstirea Agapia și Văratec din Moldova, fără a le consulta. Dacă două din ele s-au supus cu resemnare, cea mai tînără, cu numele de călugărie „Veniamina", în timp ce trăsura părinților ieșea prin poarta mănăstirii, se agățase cu țipete deznădăjduite de roțile trăsurii, rugînd cu stăruință să se poată reîntoarce acasă. Deși tatăl ei părea că s-ar lăsa înduplecat, îndîrjita mea străbună nu se lăsă mișcată, Îndelungul vieții sale monacale, biata femeie nu cunoscu nici resemnare, nici supunere ; a rămas mereu o răzvrătită pînă în cea din urmă clipă și îmi aduc aminte încă, cu prilejul unei vizite la Văratec, de blestemele ei fiindcă se văzuse nedreptățită în moștenirea averii unui frate. Pe capul meu nevinovat căzu un potop de ocări, cari nu se potriveau deloc nici cu sfințenia monacală și mai puțin cu mila creștinească. Blestemele au încetat totuși, cînd i-am dăruit, spre ispășire, o frumoasă sticlă de „Apă de colonie" parfumată. Victimă a unor obiceiuri cu totul neîngăduitoare și asprimii fanatice a unei mame exasperată și prolifică pînă la exces (căci a avut 18 copii), multe i s-au iertat Maicei Veniamina.

Aceeași bunică (și aici voiam să ajung) avu strania idee de a încredința pe tata și pe unchii mei, cari nu mai erau copii, la plecarea în Elveția, unui preot ortodox : un popă care stîrni o curiozitate nespusă bunilor locuitori din Lausanne, prin ținuta sa de preot bizantin, cu totul necunoscută în acele locuri. Lîngă Ouchy este un turn vechi, numit Turnul Haldiman, care pe vremuri nu era decît o ruină și care abia mai tîrziu a fost restaurat. Care nu fu mirarea celor patru frați cînd într-o seară, plimbîndu-se pe acolo, văzură o biată femeie care îngrozită fugea în jurul turnului strigînd : „Dracu ! L-am văzut pe Dracu !" Cu greu putură liniști femeia. De atunci, popa găsi cu calé să-și schimbe hainele sale de preot ortodox, cu cele ale unui „clergyman" englez, spre marea nemulțumire a bunicii mele.

Cei patru frați o duceau greu cu regimul zilelor de post și ajun păstrate cu sfințenie în casa părintească, unde cuvîntul bunicii avea mare precădere, căci bunicul, veșnic plecat și ocupat cu treburile de mare-logofăt și

multele cerințe ale politicii, părea că uită cu totul ceea ce se petrecea la el acasă. Astfel, odată în timpul unei pripite șederi acasă, văzînd unul din ultimii săi copii, întrebă : „Dar acesta cine o mai fi și cum se numește ?“ Într-o zi din Postul Paștelui cei patru frați, sătui de iahnie și alte asemenea bucate, se înțeleseseră cu bucătarul de a mînca după poftă, ascunși într-o odaie în celălalt capăt al casei. Descoperiți de mama lor, văzură aruncate pe geam mîncările și tacîmurile. Iertare nu li s-a dat decît după un număr mare de mătănii și iertarea n-a fost decît relativă. Biata bunică ! Dumnezeu s-o ierte ! N-aș vrea să-mi atrag din lăcașul ei din urmă aceleași blesteme ca cele ale fiicei sale, dar ce fericit sunt de a nu fi îndurat rigorile sale canonice !

Nu tot astfel era bunicul meu ! Spirit larg și generos, el a fost mai presus de toate ocupat cu grijile sale ministeriale. Domnul, Mihai Sturdza, nu prea îl iubea, dar nu se putea lipsi de el. Deși se fereau unul de altul, fiecare recunoștea meritele și foloasele aduse unei cauze comune. Nicolae Canta — numit astfel pentru a se deosebi de ceilalți Cantacuzini din Moldova — se bucura de o cultură superioară celeia din timpul său. Deși citea curgător pe Homer și ceilalți mari clasici greci, era departe de a ignora pe cei ai marelui secol francez, a căror limbă o vorbea ca un parizian ; scrisorile pe cari le scria fiicei sale Maria Cantacuzino, care locuia la Paris și despre care am să vorbesc mai tîrziu, sunt de un stil ales. Cu prilejul unei audiențe, la începutul carierei mele la Budapesta, la împăratul Franz-Iosef, acel suveran și-a adus aminte de o convorbire ce o avusese cu bunicul meu în Bucovina (între anii 1850—1852), adăugînd : „Deși este tare mult de atunci, am păstrat amintirea „prințului Cantacuzino“ ca a unui om foarte distins și convorbirea noastră mi-a rămas întipărită în minte“. Am fost foarte mirat și impresionat de aceste cuvinte, rostite de un monarh foarte zgîrcit în cuvinte măgulitoare și puțin dispus a da un titlu de noblețe coborîtorilor familiilor noastre domnitoare.

O mare nenorocire lovi pe bunicii mei pe cînd locuiau la moșia strămoșească Horodniceni. În fața casei înconjurată de un parc mare, era un eleșteu întins și

adînc. Într-o zi după prînz, bunicii mei aflîndu-se pe cerdac, văzură pe fiul lor Matei și pe sora sa Elena înecîndu-se sub ochii lor. Amîndoi plimbîndu-se cu barca, împreună cu mama mea abia logodită cu tata, barca s-a răsturnat deodată, unchiul meu deși știa să înoate și ar fi putut deci să scape, se afundă în apă cu sora lui care se agăță de el. Orice scăpare fu zadarnică. Singură mama mea a putut scăpa de la înec, fiind susținută de crinolina sa, care deveni balon. Din acea clipă bunicul meu părăsi pentru totdeauna Horodnicenii, moșia străbună. Un monument, păstrat de familie, opera unui sculptor italian, mai amintește astăzi încă sfîșietoarea moarte a acestui unchi și a surorei sale. Printre rarele noastre portrete de familie, este unul al acestui „moșul Matei", care era un bărbat frumos și distins. Numele de Matei a rămas scump familiei și s-a dat mult regretatului meu frate, Matei Cantacuzino, una din nobilele și însemnatele figuri ale țării.

* * *

După această lungă paranteză, ajung iarăși la început. Eram copil încă, abia de nouă ani, părinții găsiră de cuviință să mă trimită la Lausanne unde fuseseră mai înainte frații mei mai mari (cu zece și cincisprezece ani mai în vîrstă), cari și ei la rîndul lor urmaseră, după un timp mai lung bineînțeles, pe tatăl și unchii mei. Printre foștii camarazi cu cari se împrietenise tata, erau, afară de cei doi prinți de Hohenlohe, dintre cari unul deveni cancelar al imperiului german iar celălalt cardinal, un anume Jean Louis Galliard. Coborîtor al unei familii de hughenoți, refugiați în Elveția, nu cunoscu nici una din aceste strălucite cariere, cari de altfel nici nu sunt la îndemîna cetățeanului elvețian, dar se bucură de o anumită notorietate în Elveția franceză și se distinse în învățămînt. Acel J. L. Galliard întemeie la Lausanne, în a doua jumătate a veacului trecut, un colegiu care îi purta numele și care a cunoscut mai multe generații de elevi elvețieni și străini. Aflînd tatăl meu că fostul său

coleg conducea un pensionat de tineri elevi n-a ezitat de a-i încredința pe rînd cei trei fii ai săi.

Ce fericire fu pentru noi trei pensiunea Galliard, colegiul, frumosul timp petrecut la Lausanne ! La pensiune trăiam ca acasă, la școală aveam camarazi și prieteni și profesorii noștri erau oameni cît se poate de binevoitori. Sub oblăduirea părintească și îngrijită a aceluia pe care îl numeam „papa Galliard", nu trebuiai să crîcnești cumva, căci pedepsea aspru. Cînd te lua de braț și îți spunea : „Treci în cancelarie la mine", te treceau fiorii. Printre pensionarii români care s-au perindat, se găsesc numele de Sturdza, Florescu, Perticari, Silion, împreună cu al fraților mei și al meu. Am petrecut aproape zece ani în pensiunea și colegiul Galliard, ani fericiți de la un capăt la altul. Între camarazii mei eram să uit pe frații Max, fiii doctorului Max de la Iași, care împreună cu dr. Otremba și vestitul chirurg al vremii dr. Rusu, toți trei veniți din Austria, îngrijiră și lecuiră o generație întreagă de moldoveni. Mama lor era o româncă de viță veche, născută Ralet. Cel mare, Emil Max, deveni director de bancă și cel mic, Eduard, sub numele de „De Max" fu marele tragedian și actor vestit, despre care un scriitor francez spune cu drept : „De Max a fost un tragedian genial... nu cunoștea codurile, formulele, căuta, inventa... Il gênait, il déraillait, mais d'une poigne rageuse il domptait le ridicule". (J. Cocteau, *Portraits-Souvenirs).* La Paris mă duceam adesea să-mi revăd acest vechi prieten, — căruia îi plăcea, din pension, să declame cele mai frumoase versuri de Corneille și Racine — în apartamentul său din strada Caumartin, care era decorat și mobilat cu accesorii de teatru : diadema lui Heliogabal servea drept lampă de tavan și trebuiai neapărat să te așezi pe tronul lui Neron și al lui Ximenes. Am fost de față la ultimele sale momente, împreună cu bătrîna și credincioasa sa servitoare Maria, cu prietenii săi, între cari Marioara Ventura și Mary Marquet de la Comedia Franceză — n-avea sărmanul decît 54 de ani.

Lausanne era lipsită pe vremea aceea de atmosfera actuală a marilor „palace-uri" elveține și a institutelor și colegiilor de mare lux unde, sub pretext de sport și

trai la aer curat, nu se învaţă mai nimic şi nici chiar limba franceză. Era pe vremuri o cetate universitară simplă şi paşnică, unde nu învăţai cu prea multă trudă, creşteai la aer curat, făcînd toate sporturile fără exagerare şi fără constrîngere.

Camarazii mă pofteau adesea la ei acasă, aşa că nici de şaisprezece ani nu eram cînd am început să ies în lumea în care tata şi unchii mei lăsaseră cea mai bună amintire. Cucoanele ridicau ochii spre cer, spunîndu-mi : „Comme ils étaient charmants !“

Lausanne mai avea încă pe vremea aceea aristocraţia sa, alcătuită din familiile de Loys, de Cerjat, de Palésieux, de Mestral, Roux de Freystedt etc., etc., ale căror case între curte şi grădină înfrumuseţau „la rue de Bourg“ ; stăteau pe strada de Bourg cum stăteau la Paris aristocraţii în „Faubourg Saint-Germain“. Una din caracteristicile Lausannei era marele număr de pensionate de băieţi şi mai cu seamă de fete, pe care le vedeai plimbîndu-se cu institutoarea în cap, ca un cîrd de gîşte. Bineînţeles că se iveau, datorită vecinătăţii pensioanelor, o sumedenie de „flirt-uri“, foarte inocente de altminteri, în cari telegrafia fără fir juca un mare rol. Printre directorii noştri, în care predomina elementul anglo-saxon, erau unii foarte ursuzi şi supărăcioşi, ceea ce ne îndemna să le facem mii de farse îndrăzneţe. Parcă aud încă unul din aceşti directori, care alerga să mă prindă, zicînd : „C'est encore ce garnement de Nicolas !“

CAPITOLUL II

Familia mea, puţin îngrijorată de ieşirile mele prea timpurii în lume, ca şi de cheltuielile la cari mă duceau, mă trimisese de la Lausanne la Paris, unde intrai intern la „École Monge". N-am păstrat o prea bună amintire despre această şcoală (astăzi liceul Carnot) ; stăpînea acolo un spirit de burghezi îmbogăţiţi, care îmi displăcea. Nu stătui mult timp şi la prima vacanţă am plecat în România, cu cumnatul şi corespondentul meu, Eugen Ghika Budeşti, de asemenea dornic de a se întoarce în ţară, după ce studiase mai mulţi ani pictura la Paris. Ce minunată senzaţie e întoarcerea în ţară şi la cămin, după nesfîrşite luni petrecute închis într-un internat, cu aşa numiţii „pions" mereu la spatele nostru. „La patrie, nul doute possible, c'est le clocher de mon village, le pays de mon enfance, avec mes premières impressions, mes premières joies. C'est mon domaine, j'y suis chez moi". (Duhamel).

A fost o vară minunată. Eram cu toţii în jurul părinţilor la Hoiseşti — o moşie a familiei, —, cumnatul meu Ghika, fiul său, cunoscutul arhitect de astăzi, fetele sale, petreceam ziua întreagă afară în parc sau la cîmp, bucurîndu-ne de traiul de la ţară de pe vremuri. Călăream, ne suiam pe pomi, ne îndopam cu fructe ; cu o întreagă haită de cîini după noi fugeam prin livezi şi cîmpuri. Eugen, cumnatul meu, se ducea în grădină spre a picta, urmat de noi cari fiecare îi duceam accesoriile de cari avea nevoie. Dumineca veneau şi fraţii mei, Ion, inginerul cunoscut de colegii şi prietenii lui sub numele de Jean Basile şi Matei. Cumnatul meu Ghica şi Matei se aşezau la pian şi descifrau partiturile opere-

lor lui Wagner. Ghica sălta pe scaunul lui şi Matei, care era la dreapta, încerca să cînte dar mormăia melodiile. Astfel am fost iniţiat în muzica acestui mare şi neîntrecut compozitor. Tatei, obişnuit de pe timpuri numai cu muzica italienească, nu-i plăcea această muzică şi o trata de zgomotoasă şi plină de disonanţe ; fugea în grădină sau dădea ordin să înhame caii, spre a-şi face zilnica plimbare pe moşie. Ca şi în politică, nu puteai atinge cu el asemenea subiecte. Cunoscuse pe vremuri la Paris strălucitele zile ale Operei italiene şi auzise vestita pleiadă de cîntăreţi ale căror nume se mai amintesc şi astăzi.

Cu prilejul uneia din vizitele sale în Moldova, regele Carol I, amintindu-şi că tata nu locuia departe de gara de la Podul Iloaiei, a binevoit să-l înştiinţeze că dorea să-l vadă în trecerea sa prin gară. În puţinele cuvinte pe cari Majestatea Sa a putut să le spună tatei, se miră că avînd trei fii, nici unul nu îmbrăţişase cariera militară. Tata răspunse că mai avea unul care nu se hotărîse încă şi că era recunoscător Majestăţii Sale pentru sfatul ce-i dădea. Astfel a hotărît familia să fiu trimis la Bucureşti, la primul concurs al Şcoalei militare. Această hotărîre nu-mi plăcu cîtuşi de puţin, nesimţind absolut nici o vocaţiune şi mai puţin vreo aplecare spre această carieră, dar această hotărîre era un ordin pentru mine şi m-am supus. Ziua examenului sosi şi avu loc în cunoscuta clădire din Calea Griviţei.

Parcă mai văd încă marea sală-amfiteatru, unde ne aflam. Din păcate, n-am priceput niciodată mare lucru la matematică şi aveam de rezolvat o problemă de trigonometrie, care o fi fost foarte uşoară, dar pentru mine rămînea insolubilă. La un moment dat, uitîndu-mă în jurul meu, am băgat de seamă că eram mai puţini candidaţi decît locuri vacante şi îmi spusei : „Vai de mine, comisia va fi îngăduitoare şi voi reuşi", căci mă pricepeam destul de bine la celelalte materii şi eram bine recomandat profesorilor.

Fără sfială, părînd disperat de a nu putea găsi soluţiunea problemei, îmi iau pălăria şi mă cobor spre masa unde erau adunaţi profesorii şi închinîndu-mă în faţa lor, am declarat : „Mă retrag, domnilor şi renunţ la candida-

tura mea"... „Dar cum se poate, dar de ce ? Să mai vedem etc.". În acest timp ajunsesem la uşa sălii şi m-am grăbit să părăsesc şcoala ; odată pe stradă m-am aruncat într-o trăsură strigînd birjarului : „La gară şi iute !" Cu primul tren m-am întors la Iaşi, unde cu mare sfială am povestit cele întîmplate. Tata s-a uitat la mine cu un aer sever, dar, am băgat de seamă că-i venea să rîdă, apoi a mai intervenit sora mea mai mare şi supărarea a dispărut.

Mă voi întoarce la Paris sau voi rămîne în ţară, la Iaşi, pentru a-mi urma studiile de drept ! Tot în urma sfatului surorii mele, s-a hotărît să rămîn la Iaşi, sub fericita supraveghere a fratelui meu Matei. Am cunoscut atunci libertatea, plăcerea de a trăi. Am fost fericit, cum poţi să fii la acea vîrstă. Cine nu cunoaşte acel vechi cîntec francez, pe care îl cîntam de altfel spre marea fericire a doamnelor bătrîne : „Comme on rit, comme on aime, comme on pleure à vingt ans !"

Mică capitală înaintea Unirii Principatelor, Iaşii a cunoscut pe vremuri zile frumoase şi o adevărată prosperitate. Societatea moldovenească îşi petrecea timpul său la ţară, unde ducea un trai larg şi primitor fără margini, dar simplu, care nu se aseamănă nicidecum cu cel al vecinilor noştri polonezi sau unguri. În oraş, fiecare familie îşi avea casa sa. Aceste case s-au închis cu timpul, iar cele rămase au devenit şcoli, bănci, Cerc Militar etc. Palatul Roznovanu, care era destul de măreţ, unde am putut lua parte la un bal, care se putea asemăna cu multe la cari am asistat prin străinătate, a devenit primăria ; frumoasa reşedinţă a lui vodă Ghica, şcoală militară ; alta găzduieşte comenduirea pieţii ; fostul Palat Domnesc, unde locuia vodă Cuza, înainte de a deveni un muzeu consacrat memoriei sale, nu mai era decît un modest Credit urban, cu prăvălii urîte la stradă.

Într-o bună zi, Cuza Vodă, care se uita pe fereastră, zăreşte pe tatăl meu şi trimite feciorul să-l poftească înăuntru. (Vodă şi tata erau înrudiţi prin alianţă, căci Elena Doamna, născută Rosetti-Solesco, era vară primară a tatei şi chiar a mamei mele, născută Rosetti-Bălănescu). De cum îl văzu, Vodă îl preîntîmpină cu versul clasic francez : „Prends un siège, Cinna" şi tata răspunse : „Je

ne suis pas Cinna et tu es encore moins Auguste". Aceste cuvinte au adus oarecare răceală în dispoziţiunile binevoitoare ale Domnului. Dar de ce acest răspuns al tatei ? Cînd Cuza a depus jurămîntul, tata era de faţă împreună cu cele mai însemnate personalităţi ale ţării ; vodă găsi de cuviinţă, pentru a măguli pe noii democraţi, să facă un gest cîtuşi de puţin nimerit ; trecînd în faţa celor pe cari îi numea cu dispreţ : „domnii aristocraţi" şi cărora în realitate le datora alegerea sa, a zis cu voce mare : „Am să le arăt eu acestor „domni", cuvinte cu atît mai nedrepte, cu cît „aceşti domni", dimpreună cu tata, erau liberali în adevăratul sens al cuvîntului şi cereau reforme, mai înainte chiar ca cele plănuite de domnitor. De atunci relaţiunile între tata şi domnul au rămas foarte reci.

Printre casele din Iaşi este, urcîndu-te spre Copou, una mică şi modestă, care şi-a păstrat înfăţişarea de pe vremuri. Poartă numele de „Casa Casimir", fiind proprietatea acestei familii pînă la moartea ultimului ei coborîtor. Acolo, sub domnia lui Mihai Sturdza, se adunau acei ce plănuiau detronarea domnului — era în preajma anului 1848 — cînd sufla un vînt de revoluţie prin întreaga Europă. Printre conspiratori se găseau : colonelul Cuza, Vasile Alecsandri, fratele său Ion, Grigore Romalo, Sturdza, Scheianu, unchiul meu Ion Cantacuzino, tata şi alţii. Într-o seară, beizadea Grigore Sturdza, fiul domnitorului, înconjură casa cu zbirii săi şi îi prinse pe toţi. Chiar a doua zi îi trimise la Galaţi, unde fură încredinţaţi unor ofiţeri ruşi, cari trebuiau să-i ducă în cetăţuia Măcinului, pentru a-i încredinţa turcilor. Soţia colonelului Cuza, mama şi alte cucoane, înştiinţate imediat de cele întîmplate, cumpărară tot ce se găsea ca vinuri, liqueruri, şampanie şi le dădură spre a fi depuse în fundul bărcii care trebuia să ducă prizonierii şi pazele lor. Rezultatul fu cel dorit : ofiţerii şi vîslaşii se îmbătară aşa de tare, încît prizonierii au putut lua vîslele şi să se îndrepte spre Brăila, unde se putea vedea drapelul englez fluturînd deasupra clădirii consulatului britanic. Abia ajunşi la mal, o luară la fugă care mai de care, spre a ajunge mai iute în curtea consulatului. Cei mai mulţi au ajuns uşor, dar Cuza care îşi scrintise pi-

ciorul sărind din barcă, nu putea fugi ; ceru ajutorul unei sentinele, foarte mirată de tot ce vedea, spre a-l ajuta să umble, îndreptîndu-se liniştit spre consulat. Cum ajunse în faţa intrării, îl înghionti şi se repezi în curte. Dar trebuiau totuşi să iasă de acolo, neputînd abuza de găzduirea consulului, oricît de primitor era. Tata, pe care mama îl urmase, fugi cu primul vapor al companiei austriace de navigaţie, la Viena, ajungînd pe vapor îmbrăcat ca un hamal, cu cuferele soţiei sale pe umeri.

Printre casele cari îşi au povestea lor, sau mai de grabă povestirile lor, putem numi şi fostul palat al prinţului Sturdza, ce se afla în dosul Mitropoliei, care nu mai era în timpul şederii mele la Iaşi decît o mare clădire ce ameninţa să cadă. Beizade Grigore Sturdza, fiul domnitorului Mihai, pomenit mai sus, locuia în singura aripă care mai stătea întreagă. Curioasă figură era acest beizade Grigore ! Cu înfăţişare asiatică, adevărat colos, cu o privire energică, pieptul bombat şi talia subţire şi cu faţa încadrată de păr roş-gălbui. Parcă îl văd plimbîndu-se cu paşi mari de o cadenţă militară, pe platoul de la Copou, unde echipajul lui demodat, mînat de un vizitiu într-o livrea, veche şi prea lungă, purtînd pe cap o şapcă cu galoane de aur, care îi cădea pînă la urechi, îl aducea în fiecare zi, la ora plimbării. Într-o zi mă aflai deodată în faţa lui : „Cine eşti dumneata tinere, pe care te văd adesea aici ?“ Zicîndu-i numele meu, răspunse : „Ah ! Ah ! fiul lui „Basile“, revoluţionarul !“ (Lumea obişnuise să-i zică astfel : prietenii îl chemau : Basile şi ceilalţi : conu Vasilică).

Nu mai ştiu cum a ajuns a vorbi de muzica lui Wagner : „Nu-mi mai vorbi de această muzică disonantă şi asurzitoare“ şi mi-a citat ca o adevărată capodoperă septuorul din „Lucia de Lamermoor“, şi urcîndu-se apoi în trăsură, a început să cînte primele măsuri. A fost un timp cînd s-a exagerat admiraţia pentru Wagner, chiar cu o notă de snobism, — pînă la excluderea oricărei alte muzici — dar muzica italiană, atît de melodioasă şi cu toată verva şi eleganţa ei, şi-a recîştigat drepturile.

Legi, obiceiuri sau bună cuviinţă nu existau pentru zisa beizade : se spunea că vechiul său palat adăpostea un întreg harem (mă grăbesc să adaug că fusese în ar-

mata turcească, unde dobîndise titlul de pașă). Cînd se așează în noua capitală, unde clădi palatul care deveni Ministerul Afacerilor Străine mai bine de o jumătate de secol, a cerut arhitectului odăi foarte spațioase, spre a se putea plimba pe o bicicletă anume construită de el, sau pentru a se putea legăna dintr-un capăt la celălalt al camerei, agățat de inele puternice. La ora două de dimineață, servitorul avea ordin să-l trezească și să-i prezinte un „beefsteack" copios. Nu-i trăznise în cap într-o zi să încerce, pe pielea unui nenorocit țigan, un avion inventat de el ? Țiganul a căzut mort la primul zbor. Era așa de mîndru de anatomia sa, încît înainte să moară a rugat pe doctorul său să-i facă autopsia cadavrului.

Aș mai pomeni casa familiei Ghica — numită Ghica „Chefal" (n-am înțeles niciodată de ce) ; cine nu a cunoscut pe vremuri pe Eduard Ghica și pe fratele său Albert, aventurosul pretendent la tronul Albaniei !

Casa, care este astăzi a Conservatorului de muzică din Iași, adăpostea pe vremuri cercul care cunoscuse frumoase zile, acel al „Amicilor Artelor". În sala mare a primului etaj se dădeau concerte frumoase cu artiști străini în trecere și cu cei din oraș ca : Meissner, Caudella, bătrînul Burada și alții, sau reprezentații teatrale, conferințe și reușite serate de dans. Totul însă n-a fost decît de scurtă durată. Cu timpul publicul nu se mai interesa și nici nu mai plătea cotizațiile de 2 franci pe lună. A trebuit să închidem. Era pe vremea cînd începuse exodul spre capitală.

Mai sunt și alte figuri cari îmi răsar în minte, ca aceea a unui bătrîn domn Sturdza, denumit Nabuco, care te măsura de la cap la picioare cînd te apropiai de el și întindea abia un deget aceluia care îndrăznea să-i întindă mîna. „Poți să te dedai tuturor fanteziilor la pian, dar nu la onoarea unei familii", spuse odată consulului Austriei, pianist cu talent, care făcea curte fiicei sale. Cîteva ceasuri înainte de moarte, mai mulți prieteni se aflau la el, le dădu șampanie, ridicînd paharul le-a zis : „În sănătatea dumneavoastră, domnilor !" pe urmă se întoarse spre a-și da sufletul... moarte de păgîn.

Tovarășii mei de plimbare erau de obicei A. C. Cuza, nobilul bătrîn de astăzi și Eugen Ionescu, fiul lui Nicolae Ionescu, fost ministru și orator distins ; se spune că ar fi fost asemuit cu Jules Simon, a cărui statuie fu ridicată din Place de la Madeleine spre a fi așezată în vreo mahala îndepărtată. Nicolae Ionescu n-a avut statuie și nici renume care să fi trecut o generație. A. C. Cuza se întorcea atunci din Belgia, cu serioase diplome. Ne plimbam spre Copou, adesea alături unul de altul, fără a atinge vreodată vreunul din subiectele cari stătură la temelia carierei sale politice, ca antisemitismul, temperanța și altele ; se interesa mult de artă și literatură și preferințele noastre erau de multe ori aceleași. Spiritul său nu era lipsit de originalitate și îi plăcea pe vremuri epigrame, unele din ele și cuvinte de spirit mai trec și astăzi din gură în gură. Cu frumosul Eugen Ionescu, subiectul convorbirilor noastre rătăcea pe alte căi ; sexul frumos îl atrăgea și se șoptea prin oraș numele cuceririlor sale amoroase. Avea mare farmec, se exprima ușor și cu talent, cultura lui era aleasă, de ar fi trăit ar fi jucat cu siguranță un rol în țară. Din păcate însă a murit foarte tînăr.

Cine nu cunoștea pe vremuri la Iași pe beizade Alecu, fiul ultimului domnitor, Grigore Ghika ? Își tîra cu greu un picior și cînd vroia să treacă strada își ridica bastonul cu un aer poruncitor, oprind astfel circulația. Frumoase obiceiuri de provincie ! Iubea tineretul și cînd întîlnea cumva pe unul din noi pe stradă, se deda la tot felul de glume și expresii, pe cari Rabelais nu le-ar fi ales mai bine.

Am locuit mult timp într-o casă a unuia din frații Șuțu (din neamul prințului Nicolae Șuțu), autorul unor amintiri în care varsă atîta venin asupra contimporanilor săi politici) ; casa se afla în strada Carp, astăzi o școală de fete. Pe cînd citeam alene un curs de drept roman sau drept civil, prea adesea ridicam ochii spre a vedea ceea ce se petrecea afară. Astfel vedeam pe Eminescu intrînd la prietena sa Veronica Micle, care locuia de cealaltă parte a străzii o modestă locuință. Fața lui era palidă, mersul îngreuiat, părea parcă doborît. Puțin după

aceea, îl văzui în gara Iaşi, prietenii îl duceau la Bad Hall în Austria... mintea îl părăsea.

Alexandru Mavrocordat, părintele prietenului nostru George, era printre figurile marcante ale Iaşilor. Casa lui se afla pe dealul care domină liceul, la intrarea oraşului, aproape de gară. Cînd fraţii Cuza veneau la Iaşi, ne poftea des la masă. Figura lui de „hidalgo" cu un profil de medalie asemuitor cu acel al lui Napoleon al III-lea, însă mai frumos, ne impunea.

Era tatăl generalului Leon Mavrocordat, al lui Edgar, ministru plenipotenţiar, Emil, om politic, George, mare proprietar şi al doamnei Ion Lahovary, mama Principesei Marta Bibescu. Trăia foarte retras, departe de luptele politice, era însă un conservator îndîrjit, ceea ce nu înseamnă a fi reacţionar.

Cînd vorbim astăzi de Iaşi, fiecare spune : „Săracul Iaşi !" Într-adevăr, cei ce cunosc Iaşii de astăzi, cu greu pot să-şi închipuie cum a fost odinioară. Părinţii mei, chiar surorile mele au mai apucat zilele bune, dar eu o grabnică decadenţă. Iaşi rămîne însă :

„Cetate senină a vechii măriri
Păzită de rodnice dealuri
De unde porniră atîtea simţiri
Măreţe şi mari idealuri."

(Anghel — Iosif)

Prinţul de Ligne scria în 1795 că oraşul număra o sută cincizeci de palate, făcînd o descriere a serbărilor la cari a luat parte, iar dacă adaugă că femeile „se îmbrăcau ca la Constantinopol", mai tîrziu un alt călător, Tissot, înfăţişează Iaşii în culorile cele mai încîntătoare, vorbind de frumuseţea şi eleganţa femeilor, „cari se îmbrăcau ca la Paris"... Ce progres ! Par a-i fi lăsat cele mai dulci amintiri. Un amănunt nostim povesteşte Prinţul de Ligne, cînd scrie că doamnele din societate aveau un fel de a se juca cu mătăniile, care ascundea o întreagă convorbire cu amanţii lor. Unde mai sunt cele o sută cincizeci de palate ? Unde frumoasele zile de odinioară ? „De atunci cad în ruine curţile părăsite !" spune

Caragiale. Din păcate, trebuie mărturisit că Iași nu mai este decît un oraș ce se părăsește ; s-a mai încercat a-i reda puțin din însemnătatea sa, dîndu-i un caracter de cetate universitară și intelectuală, dar cu toate acestea nu va mai fi ce a fost.

Pe cînd urmam cursurile la Universitate, situată atunci într-un vechi palat al familiei Roznovanu, în dosul Sfîntului Spiridon, tot mai rămăsese ceva din timpurile trecute și viața nu era lipsită de farmec și interes. În gîndul meu revin figurile de pe atunci, ale profesorilor Mărzescu, Bejan, Stelian, Tocilescu și alții, ale camarazilor... puțini mai trăiesc ! ale domnișoarelor drăgălașe și frumoase..., astăzi bunici cu părul alb și fruntea încrețită. Luasem obiceiul de a merge dumineca și în zilele de sărbătoare la țară, cam la vreo treizeci de kilometri de Iași, unde părinții mei petreceau mai tot timpul anului. Acolo, în lungile seri de iarnă, între două partide de piquet sau de whist, părinții povesteau amintiri din trecut, cum era Iașul pe vremuri, ce frumoasă și strălucită era tinerețea din timpul lor. Cînd îi spuneam tatei că cutare sau cutare doamnă, al cărui farmec și frumusețe o lăuda, îmi vorbise de el ; „Numai să n-o mai văd în ochi", spunea el. „Cînd nu te vezi timp mai îndelungat, mai bine să-ți păstrezi amintirea neștirbită a primelor impresii".

În timpul acestor povestiri la gura sobei, pe cînd sufla afară viscolul, era cînd o pagină de istorie, sau vreo întîmplare din trecut, cînd cîte o întîmplare din lumea mare cu mare vîlvă, numeroase divorțuri, dueluri nenorocite ca acel al unui Balș, cu un ofițer austriac, care plăcea nevestei sale (și nevinovatul căzu), chiar și răpiri a unor doamne frumoase, a căror parte romantică îmi stîrneau curiozitatea. Cum se petreceau ? Cu scara lui Romeo ? Fuga în timpul nopții ?

Părinții mei se duceau adesea cu trăsura la Iași, aducînd cîteodată de la oraș cîte o veste senzațională ; auzeam șoaptele, urmate de ochiri mirate, exclamații, întrebări. Ce se întîmplase ? mă întrebam. Un prieten al tatii, înștiințat de bărbierul său, adevărat Figaro, bătuse pe rivalul său, un crai vestit, care fusese cauza multor divorțuri. Altădată, același prieten răpise pe nevasta

prietenului său... Poveşti vechi, case vechi ! „Et cela se passait dans des temps très anciens". (Victor Hugo).

Aşa şi scumpa şi bătrîna casă părintească din Moldova, unde copiii şi nepoţii se întîlneau altădată şi unde ne strîngeam fraţi, surori şi prieteni în jurul scumpilor noştri bătrîni. În zilele de sîmbătă, duminecă şi sărbători, o telegramă anunţa sosirea noastră, se trimetea trăsura la Podul-Iloaiei, care ne ducea printr-un peisaj ars de soare, gălbui şi fără pomi, care caracterizează regiunea şi în care serpuiesc apele line ale Bahluiului înglodat. La ultima cotitură a drumului, răsare ca o oază de verdeaţă, parcul care înconjoară, pe mijlocul unei coline, casa acoperită cu ţiglă roşie, în faţa căreia se află biserica zidită de străbuni. Trăsura urca alene de la poartă, sub o alee de salcîmi. Jos la scară erau mîini întinse, te sărutai, te chemai, ce momente fericite ! Clopotul anunţă masa şi eram numeroşi, zece sau doisprezece, adesea chiar mai mulţi. Masa era simplă dar abundentă, o masă de ţară, servită de bătrîni servitori credincioşi, cunoscuţi încă din copilărie. După masă ne împrăştiam prin grădină, un fel de rai, prea mare spre a fi îngrijită cum trebuia, dar cu atît mai plăcută, prin livadă sau prin vie. Îmi vine a crede că n-am mîncat niciodată fructe mai bune, sau poamă mai dulce.

„So stehet auch mein Elternhaus vor dem inneren Augen, wie wenn ich jeden Augenblick dorthin zurückkehren könnte, und jedesmal, wenn ich den Boden der Heimat wieder berühre, ist es mir, als schmeckte ich zum erstemal das Wunder meines Daseins" (Von Mutzius : Abgeschlossenezeit).

Pe cînd mai eram un elev care venea să-şi petreacă vacanţele în ţară, societatea din Iaşi trăia în belşug şi veselie, doamnele erau elegante, iubeau toaletele şi la numeroasele dineuri, chiar şi între intimi, erau decoltate şi purtau rochii cu trenă. Între altele, erau cele trei surori Mavrojeny : Lucia Ventura, Maria Ghika (Brigadier), Natalia Bogdan, toate impozante şi frumoase, Lucia Kogălniceanu, prea eleganta Natalia Şuţu născută Mavrocordat, doamnele Catargi, Bogdan, Pallady, Sturdza etc., etc. După masă, în serile de vară, un fru-

mos muscal în haină de catifea, cu un brîu de satin lucios (fiecare își avea trăsura cu luna), ducea toată această societate pe platoul Copou. Cumnatul meu, Ion Pallady și cu sora mea Maria mă luau adesea cu ei și îmi aduc aminte de trăsurile înșirate una lîngă alta, între care se încrucișau conversațiile în sunetul muzicii militare. La întoarcere, te opreai la cofetărie, era ora înghețatei. Pentru mine, care nu cunoșteam decît viața simplă și austeră a unei pensiuni calviniste, totul îmi părea o minune.

Timpuri de nepăsare și de inconștientă ușurință! dar de frumoasă amintire.

Astăzi, platoul Copou nu mai este decît capătul unei linii de tramvai provincial și dacă mai vine cineva seara la Copou, vine într-o mică trăsură cu un cal, condusă de un jidan zdrențuros.

Într-o zi, tata primi o scrisoare de la Doamna Elena Cuza, vestindu-l de întoarcerea ei în țară, cu cei doi fii adoptivi, Alexandru și Dumitru. Îl ruga să-mi dea voie să merg la Ruginoasa. Era într-adevăr o reședință domnească, pe care Elena Doamna știu s-o înfrumusețeze cu gust. Așezată cam la două sute de pași de gara, numită de atunci Cuza-Vodă, pe linia ce unește Pașcanii cu Iași și Chișinău, pătrundeai înăuntru, după ce ai străbătut o curte mare înconjurată de un zid de piatră, printr-o scară în lemn bogat sculptată, care duce de-a dreptul în salonul cel mare care dă spre parc și lacul său. La stînga, se găsea camera de lucru a lui Cuza Vodă, cu dulapurile (vitrinele) în cari erau decorațiile sale scînteind de diamante. Acolo am comis o neiertată indiscreție, fiii săi și cu mine : am deschis săltarele cari închideau o bogată corespondență politică... și alta, care ar fi putut fi de cel mai mare interes pentru istorici, bunăoară pentru regretatul prof. N. Iorga, care căuta asemenea documente, precum și pentru un cronicar de aventuri galante.

Ce a mai rămas din această curte domnească... ? un spital de copii.

Cunoșteam de la Paris pe acești veri ai mei și mă împrietenisem cu ei ; Gheorghe Mavrocordat (care a trăit

apoi în sudul Franței), era de asemenea prieten cu ei. De atunci vizitele mele la Ruginoasa deveniră mai dese și mai lungi. Duceam, în această frumoasă proprietate, viața de țară cea mai fericită ; frații Cuza, Gh. Mavrocordat și cu mine. Dimineața călăream, plimbîndu-ne în valea Siretului, una din cele mai frumoase regiuni ale Moldovei ; după masă, o trăsură cu patru cai, înhămați de front și mînați de un surugiu îmbrăcat ca pe vremuri și care plesnea din bici la fiecare cotitură, ne ducea [de] cele mai multe ori în pădurea cea mare a moșiei. Vînam adesea împreună cu Dumitru Rosetti, fratele Doamnei Cuza, capre, mistreți sau mîțe sălbatice. Cu aceeași trăsură plecam uneori pe drumuri mai lungi : Gădinți, lîngă Roman, a lui Lupu Bogdan și a vestitei Maria născută Docan, care a inspirat pe Alecsandri în cunoscuta poezie :

„Ard-o focul de albină,
Ce văzîndu-te a gîndit
Că se află-ntr-o grădină
Și de tine s-a lipit".

Și Hălăucești (nu departe de Mircești lui Alecsandri) ne atrăgeau mai ales.

Plecările la Gădinți aveau loc de obicei seara, pe lună dacă era cu putință. Puneam cam patru ore. La ora destul de înaintată a sosirii noastre, la miezul nopții sau unu, stăpînii castelului de la Gădinți aveau obiceiul să supeze împreună cu musafirii lor, ceea ce ne convenea admirabil. Se ducea trai mare ! Casa, așezată pe un deal, domina orașul Roman ; nu mai știu dacă există. Pe vremea aceea era o casă mare, confortabilă, deși mobilierul lăsa mult de dorit ; de mai mulți ani nu se hotăra nimeni să aleagă stofele necesare și se arunca pe scaune și canapele bucăți de stofe și mici covoare. Bucata de rezistență a salonului era un divan foarte mare, acoperit cu un covor oriental, atîrnat de pe perete pînă la picioarele divanului. Altfel, vesela era din porțelan de Sèvres sau Saxa, ornată de o coroană princiară. În fața sufrageriei, în prelungire se afla o terasă pe care se lua cafeaua. Acolo ne plăcea să stăm seara, în fața orașului luminat și sub cerul plin de stele ; mai mult sau mai

puțin întins la picioarele gazdei, dînsa îmi spunea : „Cîntă Nyno, tare îmi place vocea D-tale". Cîntam atunci *Serenada* lui Schubert, *Seara* lui Gounod sau *Steluța* : „Tu care ești pierdută"... și alte romanțe ale timpului. Gheorghe Mavrocordat își reamintea întîmplări pariziene, Alex. Cuza ne povestea cîte o călătorie, pe cînd fratele său Dumitru ținea mîna Mariei aproape adormită, ca un poet visînd la stele. Dimineața Maria călărea într-un manej, unde ne plăcea să facem figuri de circ și acrobații. După masă și siestă, mergeam în oraș să ne vedem prietenii, să luăm o înghețată la cofetarul la modă (lucru de rigoare și obișnuit în toate orașele de provincie). Cu prilejul iarmarocului anual, soseau la Roman multe cunoștințe de pe moșiile din apropiere ; vedeai cai frumoși din Basarabia, blănuri de Leipzig și obișnuitele tarabe ale bîlciurilor.

La Hălăucești, tabloul se schimba. Prințul Mavrocordat, atunci ministrul Greciei la Petersburg și mai înainte la Constantinopol, ne impunea foarte mult, ca și nevasta sa născută Balș, pe atît de mare pe cît era soțul ei de mic. Alexandru Cuza și cu mine aveam o plăcere deosebită de a merge la Hălăucești, căci prințul Mavrocordat era un om foarte interesant și primirea lui din cele mai călduroase. Cu cîtă băgare de seamă ascultam povestirile sale, cari ne duceau în orașe necunoscute, sau ne împărtășea anumite secrete și dedesubturi ale diplomației vremii ! Cînd compari acele timpuri de liniște, în cari cuvîntul de război nici nu-ți venea în minte, acele timpuri blînde, cu dezechilibrul de după război, te apucă o tristețe nostalgică.

Revin la Ruginoasa : Elena Doamna, pe lîngă care am petrecut îndelungate luni atît la Ruginoasa, cît și la Paris sau în sudul Franței, era mai presus de toate o femeie bună, binefăcătoare, blîndă și modestă. În timpul scurtei domnii a lui Vodă, prea a căutat să se retragă dinaintea celei care a fost adevărata mamă a copiilor adoptați de domnitor și știu că tata, care o iubea ca pe o soră, mult timp a fost supărat pe dînsa pentru atitudinea ei, prea umilă față de acea doamnă. Cînd familia domnitoare ieșea la plimbare, ședea cu copiii în față, pe cînd mama lor avea locul de onoare lîngă Domn. Fără a-i fi născut, ea

a fost pentru cei doi fii ai lui Vodă o adevărată mamă, dedicîndu-se cu totul creşterii lor. Soarta a vroit ca ea să le supravieţuiască mult timp şi am văzut-o suferind, cum numai o mamă suferă la moartea atît de timpurie a acelora cari nu erau nici măcar copiii soţului ei, dar pe cari acesta îi încredinţase.

La Ruginoasa, Elena Doamna era o bună şi simplă burgheză, care îngrijea cu băgare de seamă de gospodărie şi de o avere pe care o împărtăşea cu fiii adoptivi ai lui Cuza. La Paris, unde stătu ani îndelungaţi, supraveghea cu mare grijă studiile celor doi băieţi, cu ajutorul lui Baligot de Beyne, fostul secretar al domnitorului. Era în timpul cînd România era reprezentată în Franţa prin Mihai Pherekyde, Vasile Alecsandri şi în urmă, puţin timp însă, prin marele nostru om de stat, Mihail Kogălniceanu.

La Paris, Doamna Cuza stătea într-o frumoasă locuinţă în Rue de l'Arcade 10, în faţa unei mici pieţe cu desişuri înflorite, unde vara vrăbiile dădeau concerte zgomotoase. Cîteva divanuri mari acoperite cu rips roşu şi cu multe perne, alcătuiau principalul mobilier. Elena Doamna îşi primea prietenii dumineca (mătuşa mea Maria Cantacuzino, joia), zile de vacanţă ; pe cînd în rue de l'Arcade întîlneai mai mult tineret, prietenii lui Alex şi Dimitri Cuza şi românii în treacăt la Paris ; în Avenue de Villiers 90 întîlneai mai ales artişti, scriitori şi savanţi, cari alcătuiau cenaclul ales al Mariei Cantacuzino. Ministrul nostru de atunci, marele poet Alecsandri, se ducea adesea de la o casă la alta. Mai înainte şi la fratele său Ion care, dacă nu mă înşel, a fost primul nostru agent diplomatic la Paris ; acolo se întruneau prieteni din colonia noastră de la Paris şi din societatea capitalei. Ion Alecsandri era căsătorit cu o doamnă franceză şi locuia în Avenue du Bois de Boulogne. Două din fiicele sale, cari erau foarte frumoase, s-au căsătorit în Franţa cu doi fraţi purtînd numele de Bal. În negocierile sale cu guvernul francez (sub domnia lui Napoleon al III-lea), Ion Alecsandri s-a arătat un diplomat distins şi rapoartele ce le făcea guver-

nului său ar mai putea servi de model încă și astăzi tinerilor noștri diplomați.

Într-o bună zi, la Ruginoasa, frații Cuza cu un prieten al lor au avut nenorocita idee să publice un jurnal și să facă politică ; ideea a fost inspirată de un nou venit între noi, Ventura, căruia i se zicea „Kiki“ și era fiul vestitului ziarist și boem Ventura și al unei doamne Catargi. Deștept, dar neastîmpărat și cam țicnit, el ne-a atras în această întreprindere, care nu putea decît să aducă plictiseli și supărări pe capul verilor mei. Cu toate că-i prevenisem, ei păreau a fi uitat că nu erau decît fii adoptivi ai lui Cuza Vodă; ziarele liberale nu întîrziară de a le-o aminti și a se exprima, pe seama lor, în termenii cei mai josnici, la care presa noastră, din nenorocire, era obișnuită pînă într-o epocă dealtfel destul de recentă. Ziarul totuși a apărut la început sub direcția lui Ventura, apoi a lui Alex. Beldiman, ca organ „regalist și antidinastic ?“. Fiecare din noi a publicat cîteva articole și astfel se născu „Adevărul“, care mai tîrziu a făcut carieră, însă într-un sens cu totul diferit. Eu eram acela care dădea banii necesari pentru tipărirea lui la tipografia lui Toma Basilescu, ceea ce nu convenea Doamnei Elena.

Deoarece este vorba de presă, am să reamintesc aci un incident care ar fi putut să aibă cele mai grave consecințe pentru un mare prieten al nostru, Emil Mavrocordat, dar n-a dat loc decît emoțiilor noastre. Emil Mavrocordat publicase într-un ziar conservator, pe timpul cînd mai exista un partid conservator, un articol vehement împotriva unui general, membru cu vază al partidului liberal, aducînd grave acuzații. Unul din nepoții generalului a răspuns, provocînd la duel pe prietenul nostru, duel cu spadă care a avut loc în parcul de la Pașcani (atunci proprietatea familiei Rosetti Roznovanu) nu departe de Ruginoasa. Am asistat și eu, ascuns între pomi. Adversarii s-au luptat cu înverșunare, în viața mea n-am resimțit emoție și teamă mai mare ; din fericire, lupta s-a terminat destul de bine. Mavrocordat a scăpat cu o mică rană la obraz, iar adversarul lui, cu o zgîrietură la braț. Ne-am întors cu toții veseli la Ruginoasa, unde Elena Doamna ne aștepta la pragul castelului și luă pe Emil

în brațe. Astăzi, pasiunile politice au luat alte drumuri și grijile sunt de altă natură.

În tot timpul cît a durat duelul, mi-aduc aminte că proprietarul moșiei Pașcani, Niculae Rosetti Roznovanu cunoscut sub numele de Nunuță, cetea o carte a lui Spinoza întins în pielea goală pe covor. Din greșeală, am deschis ușa și, scuzîndu-mă, mi-a răspuns : „Ce bine mă simt așa". Trebuie să adaug că spectacolul lăsa mult de dorit.

In timpul verii anului 1889 al Expoziției Universale de la Paris și al centenarului Revoluției, am călătorit cu Alex. Cuza în Elveția și am terminat călătoria în Engadina la St. Moritz. Pe atunci, la St. Moritz nu puteai ajunge de la Coire în cantonul des Grisons, decît cu diligența, una din acele frumoase diligențe pe cari numai Elveția le avea ; vedeai mai bine natura și dacă vecinul, sau mai degrabă vecina erau plăcuți, drumul devenea chiar prea scurt.

Așa a fost cu noi, o tînără și frumoasă americană călătorea lîngă noi și n-a întîrziat să stea de vorbă cu noi. Înainte de a ajunge la destinație, devenirăm cei mai buni prieteni. Această drăguță domnișoară n-a mai vrut să se despartă de noi și făceam cu ea cele mai frumoase planuri de călătorie, făgăduindu-ne a ne întîlni la Paris unde ea nu visa decît de Turnul Eiffel, sau la Veneția, despre care făceam descrierile cele mai romantice și fantastice, cînd într-o bună zi dispăru, lăsînd un geamantan gol și hotelul neplătit. La un hotel din față un tînăr fugise de asemenea în aceleași împrejurări ; în ambele hoteluri atît bijuterii cît și cîteva portofeluri lipseau. Ale noastre n-au fost atinse ; ce mișcătoare atențiune și ce probă de simpatie ! Am rîs mult timp amîndoi de această cucerire trecătoare, făgăduindu-ne totuși de a fi mai cu băgare de seamă pe viitor.

Aflînd că Contele de Paris (strănepotul regelui Louis-Philippe) se afla la Saint-Moritz, ne-a dat în gînd a-i cere o audiență, deși nu avea nici un rost. Audiența ni s-a acordat și acest prinț a avut amabilitatea chiar să ne poftească la dejun pe-a doua zi. După ce îl părăsirăm, Cuza îmi spune : „Îmi pare că nu are nici gînd de a fi rege al Franței". Eram amîndoi înflăcărați regaliști și această întîl-

nire a fost pentru noi o mare decepție ; pe dată devenirăm „boulangiști". Nu mai ieșeam decît cu o garoafă roșie la butonieră, semnul generalului și, șuierînd refrenul cîntecului atît de popular, în onoarea generalului Boulanger... Ce tineri mai eram !!

Am însoțit pe Alex. Cuza în numeroasele călătorii și am constatat că suferea de inimă. Doctorul vorbea de o miocardită. A trăit numai doi ani mai mult ca fratele său care își trăsese un glonte în inimă la Ruginoasa, pe cînd eram și eu acolo. Astfel dispărură moștenitorii unui nume însemnat în istorie prin fapte de seamă și care se impune recunoștinței poporului român.

Într-o carte apărută de curînd, destul de interesantă de altfel, intitulată : „Doamna Elena Cuza", autoarea se dedă, pe seama fiilor Cuza, la anumite considerațiuni cu totul închipuite și cu totul lipsite de adevăr.

Alex. Cuza era departe a fi omul ușuratec pe care îl descrie în carte și nicidecum jucător de cărți ; pot spune cu siguranță că n-a ținut niciodată o carte de joc în mînă, că ducea viața cea mai regulată ce se putea și singura sa pasiune era de a călători, fără însă a-și depăși vreodată bugetul său.

Fratele său, Dimitri, devenise neurastenic în urma unei febre tifoide luată la Paris, dar nu era un chefliu, după cum o spunea autoarea cărții și desigur că niciodată nu s-a gîndit să se căsătorească cu persoana la care s-a făcut aluzie.

Cei doi frați, sub aspra supraveghere a lui Baligot de Beyne, făcuseră serioase studii și mi-aduc aminte că o lucrare a lui Dimitri Cuza asupra unui subiect filosofic foarte greu a primit elogiile facultății.

Îmi pare rău că autoarea nu a consultat pentru această lucrare, care este o pioasă amintire a acelei sfinte femei care a fost „Doamna Elena", pe prietenii fraților Cuza. Ar fi putut să înlăture anumite greșeli și să culeagă amănunte folositoare.

*

* *

În timpul unei șederi la Menton împreună cu mătușa mea Doamna Cuza și vărul meu Alexandru, am avut ma-

rea plăcere a face cunoștința prințului și principesei Gheorghe Bibescu și a copiilor lor, cari se aflau la San Remo. Treceam adesea granița pentru a merge să-i vedem, atrași de amabila primire ce ne-o făceau. Principesa Valentina era spirituală, de o natură veselă și chiar avea și mare haz („elle avait de la drôlerie"). Un academician, într-o cuvîntare de primire făcută prințului Bibescu, spunea că era ceea ce se numea altădată „un joli français", ceea ce însemna că unea cu farmecul persoanei sale calitățile inerente distincțiunii atît morale cît și fizice. Soldat și scriitor, a dobîndit gradele unul după altul, pînă la cel de ofițer superior pe cîmpul de onoare în Africa, Mexic și în Franța în 1870 și a dat literaturii franceze, opere cari i-au adus cinstea de a fi ales membru al Institutului Franței.

Cei patru fii ai lui Gheorghe Bibescu vodă, adică Grigore Brâncoveanu, fiul mai mare, moștenitorul numelui și al averii brâncovenești, ca și frații săi Nicolae, Gheorghe și Alexandru, au reprezentat în mod strălucit țara noastră în străinătate și au contribuit la ridicarea prestigiului numelui român. Mă grăbesc să adaug că fiii lor urmează această nobilă tradiție ca și soțiile lor ; nu mai am nevoie de a cita președintele Federațiunii Internaționale Aeronautice, defunctul Gheorghe Valentin Bibescu și soția sa, scriitoarea cu mare talent ale cărei numeroase legături în străinătate, mai cu seamă în Anglia și Franța, au atras atîta simpatie țării noastre.

Mama acestor frați Bibescu era Zoe Doamna [1], prima soție a lui Bibescu Vodă, născută Mavrocordat, femeie nobilă și distinsă, care de la vîrsta de 35 ani pînă la 92 ani,

---

[1] Cine era această Domniță uitată ?

Fuseseră odată 4 surori Balș din cari se coboară patru familii boierești. Cea mai mare măritată cu cel din urmă vlăstar al neamului Basarab-Brâncoveanu, neavînd urmaș a adoptat pe fata surorii sale măritată cu un Mavrocordat, cu condițiune ca fiul ei prim născut să poarte numele de Basarab Brâncoveanu, moștenind și averea Brâncovenilor. Această fiică fu „Zoe Doamna"

A treia soră Balș s-a măritat cu un Sturdza (Miclăușeni) a căror fată s-a căsătorit cu marele logofăt al Moldovei Niculae Cantacuzino (zis Canta), bunicul autorului. Iar a patra cu un Ghica-Deleni.

cînd a murit, a suferit de o boală grea care a îndepărtat-o de lume. Monumentul care s-a ridicat în memoria ei, în grădina de la biserica „Doamna Bălașa“ o arată dezbrăcîndu-se de mantaua ei princiară pentru săraci, căci darnică era — darnică în toată puterea cuvîntului, lipsindu-se de toate ce averea ei îi oferea pentru a trăi în belșug. În ziua căsătoriei noastre ne-am dus de la biserică la ea acasă ca să ne binecuvînteze ; cît de veselă și voioasă era ! cu cîtă duioșie și bucurie se uita la nepoata sa în rochie de mireasă ! O lacrimă se vedea în ochii ei, lacrimă de bucurie, dar nostalgică, o viziune de depărtări pare că trecea prin gîndul ei. A fost cea din urmă dată cînd am văzut-o în viață.

Printre figurile românilor cari au făcut onoare țării, pe pămînt străin, să-mi fie îngăduit a vorbi de nașa și mătușa mea, Maria Cantacuzino, care a fost spre sfîrșitul vieții nevasta marelui pictor francez Puvis de Chavannes.

Maria Cantacuzino născută în 1822, la Horodniceni în Moldova, moșia bunicilor mei despre care am mai vorbit, din copilărie se arătă potrivnică unei creșteri rigide și de o asprime monacală, pe care mama ei o impunea, creștere lipsită cu totul de dragoste, ceea ce era chiar un principiu în vremea aceea. Bunicul meu și-a dat seama cît de inteligentă era fata lui și a știut s-o înțeleagă și să ajute la dezvoltarea înaltelor sale sentimente și aptitudinilor sale, însă prea era ocupat cu politica și prea puțin stătea în mijlocul familiei sale, iar fiica sa preferată suferea din ce în ce mai mult de viața ce i se impunea de mama ei — viață de bigotism și de constrîngere.

De aceea, la vîrsta de șaisprezece ani, a consimțit să se căsătorească cu un proprietar neînsemnat din vecinătate, numai spre a scăpa de ghiara mamei sale, cu hotărîtă nădejde de a-și reface viața mai tîrziu cum va vroi. Într-adevăr, această uniune a fost de scurtă durată, căci divorță după puțini ani și se căsători cu Alexandru Cantacuzino numit „Kneazul“, din ramura Cantacuzinilor zișI din Basarabia și care a fost mai tîrziu ministru și președinte al Înaltei Curții de Casație. A știut să atragă în jurul ei un cenaclu de admiratori și prieteni devotați, cu toți oameni de mare talent și de înaltă cultură, ca marele nostru poet Vasile Alecsandri, care îi dedică poemul său :

„Mărioară Florioară", Ion Ghika (prinț de Samos) cu care a avut o corespondență din cele mai interesante, Asaki, istoricul Bălcescu și alții.

Puțin timp după căsătoria a doua s-a stabilit la Paris. Natură fină și atrăgătoare, cu inteligență vie și o inimă caldă, a pătruns cu pasiune în cercurile literare și artistice de atunci, unde a știut să-și facă un loc de elită. Edgar Quinet, a cărui nevastă era tot românca (fiica lui Asaki), Michelet, Renan, pictorul Chassériau, care se îndrăgostise de ea și a făcut portretul ei minunat, Puvis de Chavannes și elevii săi erau prietenii ei și nu au încetat de a-i arăta o deosebită afecțiune și admirație. Ea este „la princesse roumaine", despre care scria V. Hugo că l-a ajutat să fugă din Franța.

După moartea lui Chassériau, ea se dedă cu totul operei lui Puvis de Chavannes. Peste patruzeci de ani, n-a fost zi să nu se ducă la Neuilly, la atelierul maestrului, a cărui adevărată Egerie a fost, neîncetînd a-l inspira și susține moralmente. El n-a încetat niciodată s-o declare sus și tare și dacă biografii maestrului n-au arătat aceasta de ajuns, este pentru faptul că Maria Cantacuzino s-a împotrivit totdeauna. După moartea soțului ei, de care se despărțise de mult timp, fără a fi divorțat însă, ea deveni soția acestui prieten de totdeauna.

„Cette créature d'élite, nous l'avons connue par la suite de son existence (spune L. Bénédicte în lucrarea sa : *Th. Chassériau, sa vie et son oeuvre*) comme une femme supérieure par les clartés de l'intelligence, la noblesse des sentiments, la dignité et on pourrait dire la sainteté de sa vie. Elle a porté, dans ses derniers jours, un nom au moins aussi illustre que celui qu'elle quittait, puisqu'elle devint l'épouse de Puvis de Chavannes. Et le grand artiste qui professait un véritable culte pour cette incomparable compagne de ses luttes, confidente et presque collaboratrice de ses travaux au point de ne pouvoir lui survivre, a laissé d'elle deux inoubliables effigies" etc....

Găsim chipul ei în tablourile de Chassériau, după cum îl găsim în toate marile picturi ale lui Puvis de Chavannes. Ea este aceea care figurează în Alma Mater din Amfiteatrul Sorbonei și tot ea la Panthéon sub trăsăturile Sfintei Genoveva veghind asupra orașului adormit. Portretul pe

care îl făcu marele pictor, la bătrînețea ei, se află dat de ea la muzeul din Lyon, admirat de lumea întreagă.

Vorbind de Maria Cantacuzino în trecut, mă gîndesc la acei cari sunt astăzi reprezentanții artei și ai gîndirii românești la Paris și în Franța și anume : printre primii a fost marele nostru profesor N. Iorga, George Enescu, acest mare maestru al muzicii, Elena Văcărescu, poetă și conferențiară de mare talent, Anna de Noailles, născută Brâncoveanu, al cărui geniu și renume trec toate granițele, Th. Pallady, pictorul atît de subtil și delicat, și alți maiștri ai picturii moderne, cunoscutul portretist Stoenescu, fără a uita pe marele om de știință Ion Cantacuzino : prieten și discipol al lui Pasteur, el a fost un apostol fervent al științei și culturii franceze în România și un așa de frumos exemplu în Franța, al sufletului și spiritului țării sale.

În cartea sa „Aus dem alten Europa" Elena Nostitz scrie despre Anna de Noailles :

„Es gibt Menschen die gleichgültiche Stunden nicht ertragen können. Sie wollen nur Flamme sein die immer höher steigt und sich selbst verzehrt. Solch ein Feuer war die Comtesse de Noailles".

Și mai departe : „Rilke und Hoffmannstahl sprachen von Ihr wie von einer schönen Landschaft, vie ein Gestirn" [1].

---

[1] Traducere : „Sunt oameni cari nu suportă ore indiferente, vor numai flacără să fie, care tot mai sus se ridică, așa un foc era contesa de Noailles..." și mai departe : „Rilke și Hoffmannstahl vorbeau de dînsa ca de o priveliște frumoasă, ca de o constelație".

La Amphion lîngă lacul Leman, unde a copilărit, ca și la Paris la Bois de Boulogne, i s-a ridicat un monument. (Nota autorului).

CAPITOLUL III.

Isprăvindu-mi studiile și călătoriile („C'est une belle chose, mon ami, que les voyages", spunea Diderot) am părăsit Iașii spre a mă prezenta la Ministerul Afacerilor Externe, pe cînd D-l Alexandru Emanoil Lahovary era secretar general și marele ministru și om de stat Alex. Lahovary „regnante". Ministerul se afla pe vremea aceea în casa din strada Dionisie în fața „Străzii drepte" azi Jules Michelet. Cu titlu de copist, îmi îndeplineam treaba în mansardă, în tovărășia defunctului Trăsnea-Grecianu, Alexandru Mișu, fratele lui Nicolae Mișu, unul din „așii" diplomației noastre. Gh. Lucasievici, Alex. Callimachi și Sebastian Muruzi. Copiam rapoarte diplomatice ale viitorilor noștri șefi (era cu mult înaintea mașinilor de scris și a dactilografelor). Callimachi și Muruzi, cari de altminteri nici gînd nu aveau de a urma această carieră, ne lăsau toată treaba, dedîndu-se la tot felul de glume, cari pînă la urmă făcură biroul nostru foarte suspect în ochii domnilor directori și șefi de serviciu, aflați în etajele de mai jos, unde ne-am mutat pentru a fi împărțiți în diferite secții. Pe vremea aceea, la orele libere, cît ne plăcea să mergem la Șosea, la grădina lui „Tante Elise!". Voi toți cari sunteți din generația mea, bătrîni, sau mai puțin bătrîni, vă mai aduceți încă aminte de acea grădină, acea mare grădină, lăsată mai mult în seama naturii decît a unui grădinar, unde cu toții, rude și prieteni, mergeam în toiul verii să căutăm umbră, o liniște plăcută și primirea atît de dulce a „Mătușii Elisa". La prima încrucișare a Șoselei, un drum nisipos pornea la dreapta printre buruieni și ducea, vreo sută de pași mai departe, la intrarea parcului, într-un desiș de verdeață prăfuită și decolorată de căldura verilor bucureștene...

cîțiva pași mai departe, pe stînga, apărea casa simplă și rustică și vedeai pe pragul ușii într-un colț pe mătușa Elisa : „Bună ziua prietene, („mon petit ami") ce drăgut să vii să vezi pe bătrîna mătușe" ; „Și ce fericit mai sunt de a o revedea", îi răspundeam. „Tante Elise" [1] venea de la Paris, unde stătea din toamnă și pînă primăvara, cînd se întorcea iarăși la București. Cele șase luni trecute, mătușa Elisa își agăța la cuierul intrării pălăria ei cea mare de pai, îngălbenită de ani, închidea casa, se urca în Orient-Expres, fără alt bagaj decît un sac mic atîrnat de mînă și după două zile se dădea jos la Paris, în modesta locuință din strada Duphot ; cînd venea vara, făcea aceeași călătorie în sens invers, pentru a reveni în grădiha ei, unde își găsea la același loc pălăria sa de pai, mare ca o umbrelă.

În fața casei, în fundul curții pietruită cu lespezi, se găseau dependințele, în fața cărora erau oleandrii albi și roșii, aproape singurele flori din grădină. Să intrăm în grădina plină de umbre și mistere ! pomii nu erau prea mari, afară de un brad care visa la păduri muntoase. Plimbîndu-te de colo pînă colo, găseai cîte o bancă — pe care mai bine era să nu te așezi — într-un desiș de verdeață, peste tot o umbră deasă și o atmosferă de somnolență care cuprindea întreaga natură ; cu puțină imaginație te-ai fi crezut într-o țară a tropicelor.

O voce neașteptată venită din casă, ne poftea la ceai sau la o dulceață cu apă răcoritoare. Vă mai aduceți aminte, prieteni sau rude, de acele tartine atît de bine prăjite de Johann, bătrînul servitor și de acei minunați pesmeți ce se serveau la sfîrșitul mesei și pe cari mătușa îi muia într-un pahar de vin de Bordeaux și noi de asemenea ! „Menu-ul" meselor nu prea se schimba, fiecare zi a săptămînii își avea menu-ul ei, hotărît de la venirea ei pentru tot timpul verii ; friptura de pui nu lipsea niciodată și bună mătușă desfăcea frumușel bucățile aripei cu degetele.

Cît de bogată era mătușa Elisa, îi plăcea mai presus de toate simplicitatea și căuta pe cît cu putință a înde-

---

[1] Elisa Filipescu, fiica lui Bibescu-Vodă, mătușa soției autorului.

părta tot ceea ce îngreuia și complica viața. Era spirituală și originală ; se zicea că era în corespondență cu un necunoscut, un bătrîn englez prieten cu lord Stanley, cu care ar fi vrut să se căsătorească în timpul tinereții, dar Bibescu-Vodă, tatăl ei, nu-i dăduse voie.

Într-o vară, Tante Elisa n-a mai venit la grădină, a adormit de veci la Paris. Grădina, frumoasa grădină din tinerețea noastră, a fost parcelată și numeroase vile alcătuiesc de atunci un nou cartier al Bucureștiului, cu numele de „Parcul Filipescu". Numele străzilor sunt cele ale soțului, ale fiului, fiicelor moarte tinere, ca și cel al mamei „Zoe Doamna" și a altor rude, ca un pomelnic de vieți trecute.

Tot pe vremea aceea am avut debuturile mele de cîntăreț amator și anume, în saloanele fostului prim ministru George Cantacuzino — cu vestita poreclă de „Nabab", — la o mare primire unde asistau regele Carol I și regina Elisabeta, în vechea casă dispărută astăzi. Ce emoție am avut ! Minunat acompaniat de Irina Cantacuzino (plecată dintre noi prea de timpuriu) „Die zwei Grenadiere" de Schumann și cîntărețul au avut un mare succes. Suveranii m-au rugat să mai cînt o dată acest „Lied" vestit, care se termină cu motive din „Marseillaise". Am luat parte și la o serată, de care s-a vorbit multă vreme, în frumoasa casă a fostului mareșal Filipescu și d-nei Lydia Filipescu. Vestitul tenor Van Dyck de la Opera din Viena, împreună cu o doamnă din societatea bucureșteană, au cîntat marele duo de la începutul actului al III-lea din Lohengrin, precedat de un cor unde eu singur cîntam partea de bas printre numeroase doamne.

Printre casele unde se primea mult atunci, era palatul prințului și principesei Șuțu (astăzi banca Chrissoveloni), unde se dădeau adesea baluri, în marile saloane ornate de oglinzi. Curioasă pereche ! el mic de tot și ea foarte înaltă, de aci poreclă — recunosc foarte nerespectuoasă — de : Turcul și Cămila. Recepții frumoase se dădeau și la legația rusească, în timpul ministrului Hitrovo, diplomat iscusit și intrigant. Casa și frumoasa grădină din dos au dispărut din păcate, pentru a fi înlocuite de urîta clădire a prefecturii poliției.

Palatul Ştirbey, această casă mare şi primitoare, face de asemenea parte din amintirile mele cele mai plăcute, nu numai prin primirile şi serbările ce se dădeau, dar mai ales prin distincţia şi eleganţa lor. Prinţul şi prinţesa Barbu Ştirbey primeau şi primesc încă — şi dacă altădată era mai ales cu prilejul căsătoriilor fiicelor lor, astăzi este cu prilejul nunţilor nepoţilor şi nepoatelor, cum au făcut-o ascendenţii... Fericită tradiţie !

*
* *

Ziua examenului diplomatic sosi ; Alexandru Florescu şi cu mine eram singurii candidaţi ; am fost primiţi amîndoi cu o medie foarte apropiată. Eram logodit cu domnişoara Marcela Bibescu, care puţin mai tîrziu îmi deveni soţie.

În ziua nunţii am plecat la Budapesta, unde tocmai fusesem numit viceconsul. Consulatul general din Budapesta era într-adevăr o adevărată legaţie şi avea doar puţine atribuţiuni de consulat. Alexandru Ghika-Brigadier era atunci consul general. Vechi prieten al familiei mele, a ştiut să fie şi cel mai bun şi afectuos şef. Se bucura la Budapesta de o situaţie cu totul excepţională. Foarte bine văzut în lumea oficială, a ştiut să cucerească toate simpatiile înaltei societăţi maghiare prin distincţia şi strălucitele sale calităţi de om de lume ; era vesel, foarte spiritual şi foarte agreat de sexul frumos.

Chiar a doua zi după sosirea noastră, Alexandru Ghika primi pentru noi o invitaţie la o serată intimă, la contele si contesa Ştefan (Pista) Károly, cari locuiau într-un frumos palat din centrul oraşului. Am fost prezentaţi membrilor cei mai cunoscuţi ai aristocraţiei maghiare. În timpul unei convorbiri cu sora stăpînului casei, am avut îndrăzneala pripită de a vorbi de primitoarea ospitalitate a societăţii ungare. „Schimbaţi părerea, domnule, suntem puţin primitori în genere faţă de străini, dar ştim să facem deosebiri şi excepţii". Am înţeles şi în cursul carierei mele mi-adusei aminte de prevenirea acestei demne contese, care mi-a fost de mare folos în Ungaria şi la Viena. În ambele capitale ale monarhiei austro-ungare nimic nu era mai greu şi mai delicat decît să ştii

să te învîrtești între diferitele societăți din care se compunea lumea și să cunoști toate nuanțele care le deosebeau. Nicăieri cuvîntul de „snobism" nu se putea aplica mai bine decît la Budapesta și la Viena.

De cum sosirăm, am fost cît se poate de bine primiți de colegii noștri din corpul consular, ceea ce mi-a permis de a mă pune repede în curent cu toate amănuntele întunecoase și altele ale acestui regim dualist, care stătea la fundamentul edificiului austro-ungar. Trei partide dominau în această epocă politică ungară : partidul liberal condus de Tisza, Andrássy, Szapáry, Wekerle și alții, cu toții urmașii lui Deák întemeietorul dualismului ; partidul național, al cărui șef era cunoscutul conte Albert Appony și în sfîrșit partidul Kossuth al independenței integrale. Acest partid, izvorît din revoluția din 1848, al cărui șef a fost Kossuth, vestitul proscris și după dînsul fiul său, era cel mai popular.

Din toate aceste personaje, cel mai interesant și mai strălucit era, desigur, contele Albert Appony, dar n-aș spune că era nici cel mai tare, nici cel mai abil ; contele Tisza, victimă a marelui război, îi era cu mult superior : avea darurile unui om de stat, care lipseau contelui Appony, între altele un sens profund al realității. Contele Appony, la rîndul său, avea multă prestanță și însușiri mai impunătoare. Spirit cultivat de mare erudiție, cu darul cuvîntului, vorbea perfect limbile : franceză, germană, engleză și italiana și ținea discursuri în aceste limbi cu aceeași ușurință ca în propria sa limbă. Orator prestigios, de statură înaltă, cu un nas acvilin, impunea mulțimilor care aclamau atît pe orator, cît și demnul reprezentant al celei mai mîndre aristocrații. Se ducea mult în lume și astfel am avut prilejul să-l cunosc mai bine. Amator și cunoscător de artă și muzică mai ales, era o plăcere să stai de vorbă cu el. Îi plăcea să mă audă cîntînd și organizam serate muzicale unde nevasta mea mă acompania la pian. Aveam un repertoriu puțin cunoscut lumii din Budapesta și care avea succes: de obicei era alcătuit din cîntece franceze din secolul al XVIII-lea, din arii vechi italiene și de romanțe la modă pe vremea aceea, pe care însă nimeni nu s-ar gîndi să le mai cînte astăzi. La aceste serate, luau parte, afară de contele Appony, cele două contese Cébrian, dintre care una se căsători cu

violonistul și compozitorul Ienö Hubay. Am avut cinstea de a fi martor la cununie și am cîntat la biserică aria cunoscută de Haendel.

Societatea din Budapesta, așa cum am cunoscut-o noi, era o societate cu mare vază. Bărbații aveau o înfățișare distinsă și doamnele, multe din ele, erau frumoase și elegante. Palatele nobilimii maghiare erau somptuoase : se dădeau serbări cum rar am văzut în alte capitale europene. Astfel erau palatele : Festetics, Karolyi, Andrassy, Eszterházy, Zichy și altele. Mi-aduc aminte de o serbare într-adevăr feerică, în vechiul palat al contelui Tassilo Festetics, — a cărui soție era născută principesă de Baden, rudă de aproape a regelui Carol I, despre care nu uita niciodată a-mi cere știri, — dar nimic nu întrecea marile baluri pe care le dădea contesa Csekonics. Urcai scara între două rînduri de servitori îmbrăcați în husari, pereții erau acoperiți cu verdeață și flori, numeroase saloane mobilate în stil francez, luminate de mii de lumini și supeurile servite după gustul cunoscătorilor de bună mîncare, pe farfurii de aur și argint. Fiul casei era și el dintre aceștia și supraveghea atît pivnița cît și șeful bucătar ; îmi mai aduc aminte de anumite „médaillons d'outarde" foarte gustate de comeseni. Se vîna mult dropia pe moșiile contelui, aflate astăzi în teritoriul României și Serbiei. Îmi mai aduc aminte de serata dată la palatul contesei Aloys Karolyi, cu prilejul căsătoriei fiicei sale cu contele Berchtold, urmașul baronului d'Aehrenthal la Ballplatz, a cărui politică și fatale urmări sunt cunoscute de toată lumea. O figură pe care aș vrea s-o amintesc aici, dispărută în timpul revoluției bolșevice de la Budapesta, este aceea a compatrioatei noastre, baroana Marie Szentkereszty, fiica generalului Florescu ; era o personalitate care se impunea de la prima privire prin ținuta ei nobilă și distinsă ; unul din vecinii mei, coleg francez, la o serată văzînd-o intrînd, îmi spuse : „Cette femme a un galbe extraordinaire". Cuvîntul era drept, dar se distingea și prin inteligență și ceva original, care caracteriza întreaga ei ființă. Toate simpatiile erau și pentru baronul, soțul ei, boierul de la Arkoș, om nobil și foarte bun.

Nevasta mea și cu mine aveam în Ungaria prieteni foarte buni și ne-am bucurat mult de ospitalitatea lor

cordială. Printre ei erau Sigismund de Justh și mama sa. Se împrieteniseră cu noi de la primul moment al cunoștinței noastre, la fosta elevă și mare prietenă a lui Liszt, Ianka Wohl și ne poftea adesea la moșia lui din Szent-Tornya, în plină „pustă" ungară. Acolo se întruneau în fiecare vară pictori și scriitori francezi, englezi și unguri. Însuși scriitor distins, Iusth se interesa de aproape de țăranii săi cu care era în strînse legături; cartea sa „Livre de la Puszta" (tradusă în franțuzește) le este consacrată și cuprinde un tablou fidel al caracterelor și moravurilor locului.

Ziua, căldura era arzătoare în „pusta" ungară, dar ce plăcută răcoreală avea seara și noaptea; rămîneam tîrziu pe cîmp, căci pe cîmp și pe mare te poți bucura mai bine de splendoarea firmamentului înstelat. În această liniște desăvîrșită, întreruptă numai de ecoul unei melodii îndepărtată ca o doină, gîndurile noastre se întîlneau în drumul lor spre nesfîrșit. „Nopțile sunt ale zeilor", spune poetul din antichitate. Dar cîteodată ni se strîngea inima, căci în privirea și glasul prietenului nostru vedeam că asemenea momente, atît pentru el cît și pentru noi, vor fi cele din urmă. Lovit de o boală, care îl silea să-și petreacă iernile în țările calde, el muri la Cannes cîteva luni mai tîrziu, departe de ai săi și de bunii săi prieteni. A fost o mare durere pentru mine. „Del caro compagno non mi fugga la rimembranza".

Am avut la Budapesta timpuri grele, mai ales cu prilejul „Memorandului" românilor din Ardeal. Nu mai știu ce ziarist răuvoitor — nu lipseau la Budapesta, după cum nu lipsesc nici aiurea — găsi de cuviință de a anunța că studenții unguri manifestaseră înaintea consulatului, spărgîndu-i geamurile, invenție de la un capăt la altul, dar un ziar de opoziție se apucă să facă o dramă întreagă, adăugînd că girantul consulatului general „bineînțeles lipsea" și că nu protestase deloc. Greu a fost să dovedesc adevărul, adică, că nu fusese nici o manifestație, că nu părăsisem consulatul și nu se spărsese nici un geam.

Șeful meu, Alexandru Ghika, părăsise Budapesta șase luni după sosirea mea și mi s-a încredințat geranța postului pînă la plecarea mea, care avu loc patru ani mai tîrziu.

Aveam cele mai bune relațiuni cu românii noștri din Ardeal, relațiuni pur personale, bineînțeles. Părintele Lucaciu venea adesea să mă vadă și în ziua cînd intră în temniță, mînca la noi, în care timp doi detectivi îl așteptau afară. In aceeași vreme am cunoscut și mitropoliții și episcopii români ca mitropolitul Roman, episcopii Mețianu și Popea. Am părăsit Budapesta, soția mea și cu mine, în ultimele zile ale anului 1894, fiind mutat la Viena ca secretar clasa II, cu data de 1 ianuarie 1895. Rîvneam de mult timp postul de la Viena și nu puteam nimeri mai bine. Ministrul, Emil Ghika, era ca și fratele său mai mare, Alexandru, un prieten al familiei noastre și nevasta sa, doamna Caterina Ghika născută Florescu, era vară primară cu soția mea, dar nu pot spune că părăseam Budapesta fără părere de rău ; lăsam în urmă buni prieteni și bune cunoștințe. A părăsi un post, oricare ar fi, mi-a fost întotdeauna un lucru dureros. Părăsești prieteni pentru totdeauna și se închide un capitol al vieții.

CAPITOLUL IV.

Viena. Deschid un frumos capitol al vieții mele : 1 ianuarie 1895 — septemvrie 1909.

„Vienne est une ville charmante. Figurez vous une réunion de palais et de maisons très propres, habitées par les plus riches propriétaires d'une des grandes monarchies de l'Europe, par les seuls „grands seigneurs" auxquels on puisse encore appliquer ce nom avec justesse".

Ceea ce Stendhal scria în 1808 mai era adevărat la începutul acestui secol.

Chiar a doua zi după sosirea noastră, la o primire la ambasada Angliei, am avut prilejul de a fi prezentați corpului diplomatic și numeroaselor personalități ale înaltei societăți austriace.

Ministrul Afacerilor Străine era atunci Contele Kálnoky, dar domnia sa la Ballplatz era spre sfîrșit și era de asemenea sfîrșitul acelei vremi cînd cei trei împărați ai Germaniei, Rusiei și Austriei, se întîlneau în fiecare an într-un loc numit Skiernevice, la granița celor trei împărății. După cum se știe, punctul sensibil între Austria și Rusia a fost totdeauna Orientul, statele balcanice și sferele de influență, pe care fiecare căuta să și le asigure. Mult timp, politica tradițională a Austro-Ungariei și mai cu seamă a Curții și a armatei se rezema pe buna înțelegere cu Rusia, politică al cărei arbitru era Germania ; sabia lui Wilhelm II așeza balanța.

Societatea vieneză — vorbesc de aristocrația care era împrejurul Curții imperiale — nu prea avea legături atunci cu Corpul diplomatic. Contactul era foarte restrîns. Numai doi sau trei ani mai tîrziu, saloanele aris-

tocratice au devenit mai primitoare pentru diplomaţi : bănuiesc că mesele din ambasade şi legaţiuni au fost foarte atrăgătoare şi primirile în general mai amuzante ca acele din lumea mare vieneză, unde prinţi, conţi şi contese se regăseau mereu între ei.

Lumea mare era împărţită în mai multe tabere mici, care aveau nuanţele, particularităţile, ca şi părţile lor ridicole. Le denumise sub pomposul titlu de „Olimpul" rudele şi prietenii adunaţi în jurul celor trei surori Dietrichstein, adică contesa Clam-Gallas, principesa Hatzfeld şi principesa Dietrichstein (Mensdorf-Pouilly). La primirile lor lucrurile se petreceau aproape ca la Curte : stăpîna casei şi mai cu seamă principesa Hatzfeld, roşie la faţă şi pieptănată după moda veche, era aşezată singură pe o canapea ; lumea defila prin faţa ei, înclinîndu-se ca în faţa unei suverane. Parcă mai văd încă aerul mirat şi supărat al zisei principese fiindcă ambasadorul Spaniei trecu pe lîngă dînsa, îi strînse tare mîna şi avu îndrăzneala de a se aşeza lîngă ea, pe canapea. Ce ofensă ! Ah ! canapeaua, faimoasa canapea rezervată principeselor, ce mare rol juca în saloanele vieneze ! La toate seratele, chiar cele mai simple şi intime, în zilele de recepţie ale ambasadoarelor, în jurul unei simple mese de ceai, trebuia să se rezerve o canapea pentru principese. Nevasta unui ministru scandinav şi a mea luau ceaiul la ambasadoarea Angliei, într-un cerc restrîns, aşezate pe canapea alături de stăpîna casei, cînd se anunţă o principesă. Repede doamnele fură rugate să ia loc aiurea. Un alt grup al societăţii era denumit, din cauza celor ce îl alcătuiau : „le cousinage". Se compunea din familiile Kinsky, Montenuovo, Wilczek, Czernin, Trautmannsdorf şi altele, cu toate înrudite între ele. Acest grup de familii era foarte închis şi primea puţin, deşi se arăta peste tot. Erau printre ele cîteva persoane foarte frumoase, bunăoară contesa Wilczek, principesa Montenuovo, contesa Czernin, soţia contelui Czernin fost ministru la Bucureşti. Principesele Liechtenstein, Paulina Metternich, Rosa Croy aveau fiecare în jurul lor cîte un cerc restrîns. Familia Liechtenstein făcea parte din Curte şi era în capul mărirorilor. La principesa Metternich se vedeau uneori străini, artişti ; alegerea musafirilor era mai eclec-

tică. Era între ea și principesa Croy un fel de rivalitate pentru a organiza marile serbări de binefacere. Dar principesa Paulina bătea toate recordurile cu balurile, bazarele și reprezentațiile ei. Păstrase în urma lungii sale șederi la Paris, ca ambasadoare a Austro-Ungariei pe lîngă Curtea lui Napoleon al III-lea, o înfățișare și obiceiuri pariziene și vorbea franțuzește ca o pariziană. Multe cuvinte de spirit ale ei erau cunoscute ; nu erau însă totdeauna foarte fine. Se bucura de o popularitate care ajungea pînă la birjarii și măturătorii de stradă : era salutată peste tot ca o suverană, prietenă a poporului.

Dacă palatul Liechtenstein nu-și deschidea ușile sale evreilor, cel al principesei Metternich le era deschis, cu condiția însă ca beneficiarul să fie cel puțin baron, cum erau frații Rotschild, căci, cu excepția unor diplomați, nu întîlneai în lumea vieneză pe cineva să nu fie prinț, margrav, conte sau baron și de neam foarte vechi. Mi-aduc aminte că birjarul meu la Budapesta îmi spusese în prima zi „Durchlaucht" (Alteță Serenisimă). „Nu sunt „Durchlaucht", îi răspunsesem. A doua zi mă salută iar foarte supus zicînd : „Herr Graf". „Nu sunt Graf", îi răspundeam pe nemțește și așa mai departe, trecînd prin toate titlurile pînă la acel de Excelență, la care s-a oprit, deși eram un mic viceconsul.

Alături de această societate de șaisprezece și treizeci și două quartiere de nobleță, cu cîteva trepte mai jos era ceea ce vienezii numeau „Zweite Gesellschaft" (a doua societate), care nu era deloc de disprețuit, alcătuită din nobleță, adeseori foarte veche, dar mesaliată sau sărăcită și care n-a putut să-și păstreze rangul ei, din industriași bogați parveniți și artiști. „Insuficiența intelectuală" (termen de care se servea Petre Carp, care fusese ministru la Viena) a primei societăți era desigur mai puțin accentuată în această lume. Diplomații „snobi" de meserie, frecventau puțin „oamenii aceștia", — după cum le plăcea să spună cu un aer de dispreț, — de frică să se compromită față de societatea înaltă.

Arhiducii nu se prea arătau în lume, afară de Ludovic Victor, fratele bătrînului împărat, exilat spre sfîrșitul vieții sale în castelul său din Klesheim, lîngă Salz-

burg, în urma unui scandal prea cunoscut. Păreau a dispreţui pe diplomaţi, dar de fapt aceştia îi intimidau, neavînd ce le spune : nu se interesau decît de micile lor treburi de familie, sau de cazarmă, de micile intrigi de la Curte şi din lumea aristocratică. Nu tot astfel erau prinţii germani ; se purtau în lume ca şi ceilalţi invitaţi, luînd parte la conversaţia generală ; faţă de ei nu trebuia să bagi mereu de seamă să nu le întorci spatele. La balurile de la Curte, aceşti nenorociţi arhiduci căscau gura de nu mai puteau şi nu veneau decît din ordinul împăratului. Arhiducele Ludovic Victor, singurul căruia îi plăcea să se învîrtească în saloane, era gură rea şi se credea în drept a rîde de fiecare ; ironia lui era lipsită de orice spirit, era pur şi simplu obraznică.

Cu prilejul vizitei arhiducelui Franz-Ferdinand şi a soţiei sale principesa de Hohenberg, făcută regelui Carol I la Sinaia, am putut sta de vorbă de mai multe ori cu el. Se interesa în mod deosebit de soarta românilor supuşi ai monarhiei Austro-Ungare şi primea adesea pe fruntaşii ardeleni, între alţii d-l Vaida-Voevod. Cu prilejul plecării sale la Sinaia (eram atunci însărcinat cu afaceri) am avut numeroase convorbiri împreună, cu privire la unele amănunte ale vizitei sale la Sinaia şi la diferite persoane pe care dorea să le vadă. A fost cît se poate de amabil şi la întoarcerea sa am avut plăcerea de a auzi laudele sale asupra ţării noastre, familiei regale şi oamenilor noştri politici, între alţii Ion I. C. Brătianu, cu care a avut numeroase întîlniri. Acest prinţ moştenitor avea un program foarte precis pentru viitoarea sa domnie şi plănuise o reformă completă a regimului dualist : vroia un stat nou, în care slavii şi românii nu ar mai fi fost sacrificaţi atotputerniciei maghiare.

Împăratul părea că avea o adevărată afecţiune pentru nepotul său şi pentru soţia sa morgantică, dar era influenţat de anumite persoane din suita sa, ostile viitorului moştenitor, cari se temeau de urcarea sa pe tron. Aceasta s-a putut constata la înmormîntarea nenorocitului principe, cînd multe intrigi au ieşit la iveală.

Arhiducele Otto, fratele său mai mic, era uşuratec, de o inteligenţă mediocră, deloc cultivat, dar era bărbat frumos şi vienezele îl numeau : „der schöne Otto".

îi plăcea să ia parte la „mess-ul" ofițerilor, unde după numeroase pahare de șampanie era în stare să mai înghită încă o sticlă întreagă de coniac. Împăratul avea o mare slăbiciune pentru acest nepot, copil răsfățat al Curții, dar știu de asemenea să exercite față de el severitatea sa, de care se ferea și toată familia imperială.

Dacă snobismul cel mai mare exista în societatea vieneză, el se manifesta deopotrivă și în familia imperială. Arhiducele Rudolf, în timpul său, și mai tîrziu Franz-Ferdinand, aveau un adevărat dispreț pentru verii lor, rudele sărace : ducii de Parma, Modena sau Toscana. Maestrul de vînătoare al Curții ne povestea odată că Frantz-Ferdinand, vînător de seamă și căruia îi plăcea să facă un adevărat masacru în parcul de vînătoare de la Lainz, lîngă Viena, unde eu însumi am avut prilejul de a hrăni tineri mistreți și chiar de a-i mîngâia, observase că verii săi îndrăzniseră să omoare un mare număr din aceste nenorocite animale ; în indignarea sa, arhiducele, înaintea întregului personal al parcului, i-a tratat de „Lausbuben" *(păduchioși)*. După cum se vede, erau deosebiri destul de mari în familia imperială, ca și în aristocrație. La unii ca și la alții erai „elegant" (pronunțați elègantt) sau „schmudel" (contrariul) și nimeni nu se gîndea la lucruri de un ordin mai înalt. Cu privire la acest cuvînt de „elegant", îmi vine să citez cuvintele următoare ale unui diplomat german : „Prejudecata burgheză și a celor cărora le place să facă morală, în contra eleganței, se cheamă de regulă : că strugurii sunt prea verzi... în orice caz este un farmec care nu scapă nimănui".

„Das bürgerliche oder moralisirende Vorurteil gegenüber der Eleganz heisst in der Regel nur dass die Trauben zu sauer sind... jedenfalls ein Reiz, dem sich niemand entzieht".

Ar fi drept de adăugat că în afara acestei fățărnicii și snobism, aristocrația vieneză ducea un trai foarte simplu. Palatele, ca și apartamentele erau mobilate simplu și mobilierul nu se schimba la fiecare generație ; așa vroia tradiția. Mesele erau de asemenea simple, rasolul („Rindfleisch") sau modestul „Schnitzel" cu orez, o bună

prăjitură vieneză sau cunoscutul „Kaiserschmaren“ și un pahar de bere, compuneau menu-ul familiar de toate zilele.

Cînd tinerele contese se căsătoreau, nu căpătau o zestre mare, 5—6 mii de florini de altădată era cam suma obișnuită, dar una din locuințele de țară ale părinților le era pusă la dispoziție. Acolo locuiau de acum înainte, departe de mondenitățile capitalei, sau ale altor orașe, unde nu le revedeai decît cu prilejul ieșirii fiicelor lor în lume.

Tineretul aristocrației îmbrățișa de obicei cariera militară sau diplomatică : acestea erau cariere nobile ; în al doilea rînd venea cariera administrativă. În armată, singură cavaleria atrăgea nobilimea. Diplomații imperiului, aleși dintre membrii înaltei aristocrații, se bucurau de un prestigiu deosebit, de multe ori îndreptățit prin un anume dar de observație și un discernămînt drept și fin, la care se adăuga atracțiunea unei distincțiuni personale și o politeță deseori afectată și distantă, dar care impunea. S-a spus și cu dreptate că administrația austriacă putea servi de model și că fără această minunată administrație, imperiul nu s-ar fi menținut atît de mult. Timp de cincisprezece ani cît am stat la Viena, înainte de a veni ca șef de misiune, de mai multe ori s-a întîmplat ca situația politică internă să fie de așa natură, că s-a simțit necesitatea de a lăsa direcția afacerilor directorilor de ministere, sub președinția unui guvernator de provincie („Staathalter“). Nu se schimba personalul administrativ la cea mai mică schimbare a guvernului și niciodată nu s-a văzut în Austro-Ungaria ca cineva să ajungă la cele mai înalte funcțiuni administrative, fără a fi urmat filiera. De asemenea și în cariera diplomatică : nu se găseau așa numiții „outsiders“ și nici în Anglia, nici în Germania ; regele Carol I ținea mult la acest principiu și este de dorit ca acest regim să fie menținut și la noi în România. „Fabricando fit faber“ a zis fabulistul latin.

Vorbind de „outsiders“ un diplomat francez se plîngea odată de abuzul ce se făcea la Quai d'Orsay de asemenea numiri : „Dacă este vorba“, spunea el, „de frații

Cambon bunăoară, mă închin, dar dacă e vorba de mediocrități, suntem și noi aici ! (nous sommes là pour ça)". La aceasta s-ar putea adăuga că : mediocritatea în politică deseori este de preferat geniului, deoarece ea se conformă evenimentelor, pe cînd geniul pretinde a le crea. „La médiocrité en politique l'emporte sur le génie, parce que celle-là se plie aux événements, tandis que celui-ci prétend les créer. (Maurois : Chauteaubriand).

*
* *

Casele vieneze cele mai primitoare și totodată cele mai „elegante" — pentru a întrebuința un termen scump tineretului vienez — erau : palatul Schwarzenberg, în piața cu același nume (parcul palatului era deschis publicului ; toți copiii școlilor din împrejurimi își petreceau vesel orele de recreație), palatele Harrach și Liechtenstein, cu galeriile lor de tablouri, palatul Kinsky, al margravului Pallavicini, al arhiducelui Frederic, al prințului Auersperg și cîte altele. Se dansa în timpul carnavalului și în sezonul curselor. Postul mare al Paștilor era rezervat marilor primiri fără dans, așa numitele „raouts", cari se urmau zilnic atît de societatea vieneză, cît și în corpul diplomatic ; regăseai în fiecare seară aceleași persoane, adesea chiar aceleași toalete, se repetau aceleași vorbe și se mîncau aceleași „fursecuri" — cum se zice la București. Aceasta mi-aduce aminte zilele de primire la ambasade, în timpul sezonului monden. Doamnele ambasadoare se înțeleseră să primească toate în aceeași zi : sîmbătă. Ambasadele Angliei, Germaniei și Rusiei (mai tîrziu și cea a Italiei) erau toate la doi pași una de alta, în cartierul vecin cu Belvedere, denumit „cartierul diplomatic" ; te regăseai din sfert în sfert de oră pe scări, după ce făcuseși „salamalekurile" de rigoare în fața ambasadoarelor, cari nu reținеau la ele decît pe principese și nevestele miniștrilor... Noi, muritorii mai de rînd, ne grăbeam să plecăm, după ce înghițeam în grabă o ceașcă de ceai sau un pahar de Porto.

Salonul, așa cum era înainte la Paris, adică „le salon où l'on cause", nu prea se găsea la Viena, dar multe

erau unde se făcea muzică și cea mai bună muzică ; ca de exemplu, salonul principesei Johanna Schönburg, care își împărțea invitații ei în „bridge-uri" și amatori de muzică. Cîntam și eu uneori și Mia Ghika (D-na Spătaru) cînta la vioară, acompaniată de mama ei.

Principesa Paulina Metternich dădea de asemenea frumoase serate muzicale, dar avea și reuniuni intime, în cari conversația ei amintea Parisul saloanelor principesei Mathilda, căci era spirituală, instruită și știa să se înconjoare de persoane interesante și cultivate.

O bună și amabilă contesă poloneză, contesa Myr, întrunea în saloanele ei mult tineret și elementele cele mai diverse ale societății ; se dansa mult la ea. Avea obiceiul să se retragă la miezul nopții (ca și împăratul la balurile de la Curte) pe nevăzute și dimineața, cînd se deștepta, uitînd că avusese lume, întreba pe servitori : „Dar ce este tot zgomotul acesta și ce sunt toate trăsurile astea ce ies din curtea mea ?" Serate originale dintre cele mai vesele.

O altă mare doamnă poloneză, principesa Lubomirscka, primea adesea la ea împreună cu societatea vieneză și diplomații, numeroasa societate poloneză a capitalei. Era cunoscută pentru spiritul ei întreprinzător și priceperea ei în afaceri. Era una din singurele femei care în Austro-Ungaria făcea parte dintr-un consiliu de administrație de bancă.

Vorbind de arhiduci și de disprețul lor pentru diplomați, am uitat să vorbesc de arhiducele Frederic și arhiducesa Isabella, născută Croy, cari făceau excepție. Serbările din palatul arhiducal erau printre cele mai frumoase și de o ordonanță din cele mai distinse. Așa numitul „maître d'hôtel" era atît de demn, într-o uniformă cafeniu închis brodată ca aceea a unui ambasador și cu o spadă la șold, încît mi-a fost greu odată de a convinge pe un coleg, sosit de curînd, că nu era necesar să-i fie prezentat.

Guvernatorul Austriei-de-Jos, contele Kiellmansegg, împreună cu nevasta lui, născută Lebedeff, de origină basarabeană, aveau un dar special de a organiza serbări mai puțin banale. Odată a fost genul „revistă" cu cuplete, „sketch-uri", dansuri, cîntece etc., compuse de

însuși guvernatorul, a cărui nevastă juca rolurile principale ; ea cînta și spunea cu un accent asemănător cu al nostru, cupletele soțului ei pline de aluzii politice și de cuvinte ce se șoptesc în lume. „Chansonnier-ul" din Montmartre eram eu, obligat să curăț cîntecele sale de tot ceea ce putea displace bătrînelor Excelențe, sau să facă să roșească pe tinerele contese. Nevasta mea, cu o prietenă, au executat cu mare succes acel dans al fluturelui, care a făcut celebră pe Loïe Fuller, artista americană atît de cunoscută și admirată altădată. Contele Kielmansegg, căruia îi plăcea să facă versuri, era foarte încurcat de a găsi pentru prologul său o rimă pentru numele meu, cînd într-o seară, la o repetiție, exclamă văzîndu-mă : „Eureka" :

„Der... chansonnier 'Cantacuzene.

„Wie sie wissen, ein Rumäne.

Mare lucru nu era, dar mult am rîs.

O altă dată (aveam toate îndrăznelile) am jucat o operă-comică : „Regele se amuză" de Delibes. Contesa s-a arătat o adevărată „primadonă" și eu însumi am avut oarecare succes. Atunci mi-am dat seamă cît era mai ușor de a cînta pe scenă, jucînd un rol, acompaniat și susținut de o întreagă orchestră, decît de a cînta la un concert sau într-un salon „lieduri" sau romanțe, cu singurul acompaniament al pianului.

O altă casă foarte frumoasă mai era aceea a contelui polonez Lanckaronski și a contesei născută Lichnovska, sora fostului ambasador al Germaniei la Londra, care în ajunul războiului din 1914 n-a fost ascultat. Fusese colegul nostru la Viena, după ce își începuse cariera la București, în timpurile îndepărtate cînd prințul de Bülow reprezenta Germania și Goluchowski Austro-Ungaria. Contele Lanckaronski strînsese în casa lui din Jacquingasse tot ceea ce adunase timp de ani numeroși ca colecționar la Paris, atît mama sa cît și el, apoi la Viena și în Austria. Era într-adevăr o locuință princiară în stil englez. Intrai într-un hall care lua toată înălțimea clădirii. În fund, pe stînga, o scară ducea la etajul întîi, ale cărui saloane dădeau pe o galerie care

forma un balcon pe hall, unde se primea de obicei. Parcă mai văd încă aceste saloane, cu toate operele lor de artă, cu mese acoperite de fel de fel de obiecte prețioase și stofe bogate, precum și toată acea lume, doamnele în mare toaletă, cu splendide giuvaere, urcînd și coborînd scara. Erau privelişti unice, de cari n-o să ne mai bucurăm : palatele se închid, nobilii sunt ruinați sau pe cale de a fi, elitele sociale dispar și va trebui timp noilor îmbogățiți, dacă totuși vor putea să rămînă, spre a realiza ceea ce o creștere seculară a putut făuri.

Frații Rothschild, Nathan și Albert făceau parte și ei dintre figurile interesante ale Vienei. Fiecare din ei își avea palatul său, unul în Theresianumgasse, înconjurat de un mare parc, a fost moștenit de nepotul său Alphonse, fiul cel mai mare al lui Albert ; celălalt în „Printz Eugenstrasse" în fața Belvederului. Baronul Nathan era foarte bine văzut de principesa Metternich, ceea ce îi asigura intrarea în casele cele mai puțin primitoare evreilor. Neurastenic, căutînd somnul și liniștea, era mereu absent din Viena. Am cunoscut mai bine pe baronul Albert, figură foarte pariziană, la care am petrecut serate foarte plăcute. Avea pasiune pentru fotografii și se arătase un mare specialist în această artă ; ceea ce i-a permis să compună o galerie de „beauties" de care era foarte mîndru. Se vedeau la el cele mai frumoase femei din Viena.

O familie care a fost primitoare pentru noi era aceea a contelui Rudolf Chotek, care locuia cu cele două fiice ale sale (vere ale principesei Hohenberg, nevasta arhiducelui Frantz-Ferdinand) și fiul său, un foarte frumos palat în „Währingerstrasse". „Cele două contese" nu prea semănau cu celelalte fete din lumea lor. Citeau, se interesau de artă și muzică, ca și tatăl lor. Jucau comedii cu un rar talent de amator și astfel ajunsesem a le cunoaște și a deveni adevărați prieteni ai casei. La ambasada Spaniei, la legația României, la Palatul Președinției Consiliului și la Ministerul Afacerilor Străine, în prezența împăratului (care a avut pentru noi, cu acest prilej, cuvintele cele mai măgulitoare) ca și la palatul Chotek, am jucat cu ele și soția mea cele mai frumoase

piese franţuzeşti, cari se jucau pe vremea aceea. Păstrăm acestei familii cele mai frumoase amintiri din tot trecutul nostru în capitala monarhiei dispărute. Războiul, evenimentele cari au urmat şi au distrus un întreg trecut, nu ne-au îngăduit de a-i revedea, ca şi toată această lume de altădată. Cîţi dispăruţi, cîte ruine !

*
* *

Fiecare ştie ce înseamnă cuvîntul „Ball (haus) platz“ (Ministerul Afacerilor Străine din Viena). Se spunea Ballplatz, după cum la Paris se spune : „le Quai d'Orsay“, „Downingstreet“ la Londra şi cum se spunea la Petrograd altă dată „Le Pont des Chantres“. Contele Kalnoky era, la sosirea noastră, la sfîrşitul carierii sale. Contele Goluchowsky, care i-a urmat, a condus timp de zece ani politica externă (se va ceti în alt capitol o expunere a acestor zece ani de activitate). Noi românii nu puteam decît să ne bucurăm de sosirea lui la Ballplatz, căci fusese mai mulţi ani ministrul Austro-Ungariei la Bucureşti unde, într-o perioadă grea, a ştiut să menajeze susceptibilităţile noastre şi să pună o surdină reacţiunilor Ungariei. La Viena a avut faţă de legaţiunea română toate atenţiile (contele şi contesa, născută principesă Murat, cunoscuseră pe ministrul nostru şi pe doamna Ghika altădată, la Paris). Acest nobil polonez avea aspectul unui adevărat parizian ; avusese toate succesele la Paris, la Ambasada Austro-Ungară unde era consilier, în timpurile cele mai strălucite ale acestei ambasade. La Viena, a ştiut să cîştige repede încrederea suveranului său şi simpatiile societăţii. Păstrez cu mare grijă fotografia care mi-a dat-o, după o lungă geranţă şi negocieri importante cari mă puseseră în legătură cu el ; e semnată : „un ami“.

Politica sa, după cum vom vedea, era prudentă, ştiind să înlăture conflictele sau să micşoreze efectele ; ceea ce nu era uşor în Austro-Ungaria. Îşi dădea seama cît de periculoasă era o politică aşa numită „de prestigiu“, pentru o monarhie cu atîtea popoare diferite. Urmaşii săi

nu i-au urmat exemplul şi împărăţia s-a prăbuşit. Dacă partidul militar în Germania, după cum prea mult se crede, a fost vinovat de războiul mondial, cei ce guvernau Austro-Ungaria sunt cu atît mai vinovaţi. Au avut pe lîngă ei elemente cari au jucat în Serbia un rol nefast, prea puţin denunţat de cei ce scriu istoria. Afacerea Sandjakului, inutilă şi atît de greşită, veşnicele provocări la graniţele Serbiei şi între altele la Semlin, oraş despărţit abia de un pod de Belgrad, ceea ce a făcut pe regele Carol I să spună : „Leben lassen“ („Lăsaţi-i să trăiască“), atitudinea din ce în ce mai puţin împăciuitoare faţă de Rusia, iată cari au fost greşelile cari au grăbit căderea imperiului.

Printre colaboratorii contelui Goluchowski este unul care merită o menţiune specială. Domnul de Mérey, care îi fusese un bun sfătuitor, contele Szecsen, mai tîrziu ambasador la Paris, care numai plăcut şi amabil nu era. Totuşi, era un diplomat priceput, foarte în curent cu chestiunile la ordinea zilei de domeniul economic. Cînd te duceai la Ballplatz pentru informaţiuni ştia ce să spună şi spunea bine, ceea ce nu era cazul cu colegul său, primul şef de secţiune, d-l M., care de frică de a se compromite nu spunea nimic. „N-aş putea să vă spun“ era veşnicul său răspuns. Într-o zi de primire a diplomaţilor, pe cînd aşteptam rîndul nostru pentru a trece în cabinetul ministrului, şeful de cabinet vine să scuze pe contele Goluchowski, care era chemat de împărat, adăugînd că primul şef de secţie, acelaşi domn M., stătea la dispoziţiunea noastră. Ambasadorul Angliei, Goschen, atunci şi-a luat pălăria spunînd : „Dacă aşteptaţi ca să vă lămurească M...“. Aceasta mi-aduce aminte cum Ionel Brătianu spunea unui coleg al meu, care avea o reputaţie analoagă : „D-ta ţi-ai făcut cariera tăcînd“. E drept că într-o ţară unde discreţia nu e prea obişnuită, tăcerea e de aur.

Contelui Goluchowski îi plăcea să informeze pe diplomaţii străini şi o făcea adesea foarte pe faţă şi cu o libertate, care uneori m-a mirat ; „acest p... de...“ îmi spuse într-o zi, vorbind de un suveran care n-a respectat angajamentele sale ; era vorba de o chestiune de or-

din religios şi politic, la care „Guvernul Majestăţii Sale Apostolice“ nu putea să renunţe.

*
* *

Corpul diplomatic era pe vremea aceea foarte bine reprezentat la Viena. După domnul Lozé, acel fost prefect de poliţie la Paris transformat în diplomat, care cu eşarfa lui tricoloră părea un convenţional al Revoluţiei franceze, veni la ambasada Franţei marchizul de Reverseaux, unde a rămas timp de zece ani. În timpul lui, ambasada s-a bucurat de un prestigiu deosebit. Marchizul ştia să atragă toate simpatiile ; surîzător şi amabil, avea în conversaţia sa acel spirit fin şi uşor ironic, ce se cunoştea în secolul al XVIII-lea, unde vulgaritatea limbajului nu pătrunsese încă în saloanele lumii bune. Îi plăcea tineretul şi ambasada Franţei era pentru noi toţi, cei tineri, marea casă primitoare. Marchizului de Reverseaux îi urmă d-l Crozier ; din şef al protocolului de la „Quai d'Orsay“, unde prestanţa şi manierele sale alese îl făcuseră popular, el deveni ambasador într-o capitală, unde tradiţia nu se conducea nici după principiile de la 89 şi încă mai puţin după cele de la 48. Mi-aduc aminte cît de rău i-a părut să mute ambasada Franţei din frumosul palat Lobkovitz, — unde ambasada cunoscuse zile fericite, — în urîta clădire de astăzi, care nu face onoare bunului gust francez, universal recunoscut. E drept că atunci Parisul era sub influenţa acelui stil din 1900, care la Viena a luat numele de „Secession“ şi a comis adevărate orori. Dacă stilul arhitecturei moderne este discutabil, are totuşi meritul simplicităţii şi se adaptează necesităţilor vieţii moderne.

Să revenim la ambasadorii şi diplomaţii noştri din acea bătrînă şi scumpă Vienă imperială, de care se zicea : „Es gibt nur a Kaiserstadt, es gibt nur a Wien“. La ambasada Germaniei, marele palat cu ziduri prea albe şi lumini prea orbitoare, cu portretele Kaiserului în toate colţurile casei, stăpînul era prinţul Eulenburg, prieten personal cu Wilhelm II, poet şi muzician, cu maniere

rafinate și chiar puțin prețioase. Își făcea zilnic plimbarea în parcul Belvedere, prin care trebuia să trec pentru a merge la legație și am avut astfel prilejul de a vorbi adesea cu el. Vorbeam de muzică, de „lieduri", pe cari le compunea el („Rosenlieder", „Skaldenlieder", etc.) și eu le cîntam, dar și adesea de politică ; era neîncrezător în ce privește viitorul monarhiei Austro-Ungare, dar se exalta vorbind de „Reich" și de Împăratul său, pe care îl punea pe un piedestal de semi-zeu. Generalul conte de Wedel îi urmă, era opusul prințului : tip de general prusac, țeapăn, însă foarte bun om altfel. Noua lui carieră pare că îl îndulcise. El și cu soția sa primeau cu fast. Mesele, servite de lachei pudrați, cu ciorapi de mătase și livrele bogate, erau impunătoare dar în acea notă pretențioasă care domnea la Berlin.

La Nunciatură stăpînea prințul Belmonte, arhiepiscop de Neapole, prelat de o rară fineță de spirit și de o nobilă înfățișare. Făcea impresie cînd intra într-un salon.

La ambasada Spaniei, situată în vechiul palat Ypsilanti, era acea frumoasă epocă, cînd ducele și ducesa de Baylen făceau onorurile și după ei contele Areliano. Ducele părea că coboară dintr-un cadru de Velasquez și ducesa fină și delicată avea surîsul dulce și puțin trist al acelora amenințați de boală. A părăsit Viena greu bolnavă, spre marea părere de rău a tuturor prietenilor ei, foarte numeroși. Ce să vă spun de delicioasa și micuța marchiză de la Ribeira, soția ataşatului militar al Spaniei, decît că toată lumea o iubea ? Era veselă și bună prietenă ! Micul accent de pe malurile Manzanaresului dădea graiului său o vioiciune sonoră și vibrantă, care făcea bucuria noastră.

La ambasada Angliei am cunoscut în timpul nostru patru ambasadori : Monson, Plunkett, Rumbold, Goschen, cari, cu toții, și-au încheiat cariera la Viena. Ambasada Angliei s-a bucurat mereu de un prestigiu deosebit în capitala fostei monarchii și cu drept cuvînt, căci domneau acea distincție și ținută de mare stil, lipsite de orice ostentație.

V-aș mai vorbi încă de ambasada Rusiei, de contele și contesa Kapnist, el atît de vanitos și ea atît de timidă, pe care am revăzut-o la Stockholm, silită să-și vîndă ul-

timul său colier de perle ; de prinţul Ourousoff, care fusese înainte ministru la Bucureşti, lăsînd în urma lui regrete feminine ; să mai vorbim de frumoasa legaţiune a Bavariei, cu baronul şi baroneasa Podewils şi mai tîrziu baronul Tucher, care îşi transporta tavanele, de altminteri foarte frumoase, la fiecare schimbare de post ; de baronul Borchgrave, ministrul Belgiei, care dădea în fiecare an douăzeci şi patru de mese foarte apreciate. Ne mărturisi într-o seară, că scria în fiecare săptămînă o scrisoare personală suveranului său (Leopold II) căruia îi plăcea să fie înştiinţat în toate amănuntele de cele ce se întîmplau în culisele Curţii şi lumii. Aceste rapoarte, desigur, nu l-au lămurit totdeauna în mod plăcut asupra purtării anumitor principese ; pe una o chema Luisa — ca şi pe nenorocita Luisa de Saxonia — ambele au părăsit un palat şi o curte unde domneau intriga, zgîrcenia şi mai ales o nespusă plictiseală.

La legaţiunea Elveţiei am regăsit un vechi prieten de la Lausanne, mai întîi prim secretar şi consilier, înainte de a deveni şef de misiune : Fernand du Martheray, care avea mare trecere în societatea mondenă, căci dansa (necesitate de primul ordin pentru un tînăr diplomat la Viena), spre marea satisfacţie a tinerelor contese. Cînd întîlneai pe acest nobil „Vaudois" într-un salon, puteai fi sigur că erai în lumea cea mai aleasă. Să fim drepţi : valsa de minune şi asta însemna ceva la Viena, care într-o anumită măsură era un templu al dansului şi îndeosebi al valsului. Dar oare nu era mai întîi de toate cel al muzicii ? Este de necontestat că la Berlin, la München, la Milano, ca şi în multe alte mari oraşe, orchestrele sunt de primul rang, dar pînă acuma, pot spune, cred, fără exagerare că nici unul nu a putut să unească la perfecţiunea ansamblului, acel sunet clar şi cald care, după mine, făcea adevărata superioritate a marei orchestre din Viena. Marii muzicanţi şi şefi de orchestră emeriţi au de asemenea aceeaşi părere, ceea ce mă încurajează să fac la fel.

Dacă este vorba de interpretarea marilor maeştri, Mozart îmi pare a fi esenţial de domeniul vienez şi austriac. Mozart, Beethoven, Schubert, Brahms, Bruckner

găsesc la Viena o atmosferă favorabilă interpretării lor, mai adaptată geniului lor decît poate oriunde. Viena, cu farmecul, liniştea şi poezia sa şi toate cîntecele denumite „Wienerlieder", constituie „folklorul" din care s-au inspirat atîţi compozitori şi mai ales Schubert. La fiecare sfîrşit de săptămînă, în frumoase zile de vară şi chiar iarna, mă plimbam cu prietenii în acel celebru „Wienerwald", parc fără sfîrşit care înconjoară vechea capitală imperială. Cu toţii cîntam : „Am Brunnen vor dem Thore" („Lindenbaum" de Schubert) şi seara, cînd ne întorceam în oraş, ne mai opream pe la cîte unul dintre noi, unde pianistul vienez Grünfeld, care uneori era cu noi, cînta la pian şi improviza, intercalînd în variaţiunile sale „liedurile" noastre preferate şi îndrăcitele valsuri ale lui Strauss. Plîng pe acei cari nu vibrează la sunetele viorei, la acordurile melodioase ale pianului, la accentul unei voci frumoase şi mai mult la marile, profundele şi armonioasele sonorităţi ale unei orchestre. Este poate o nenorocire de a nu fi înzestrat cu un suflet simţitor la frumuseţile muzicei şi ale picturii, dar este ridicol de a te făli, cum fac mulţi, cu un dar pe care nu-l ai. Ceea ce m-a legat cel mai mult de Viena, cu toate amintirile unor timpuri fericite, este cu siguranţă muzica, concertele, reprezentaţiile de la Operă.

Iată că de la Corpul diplomatic am rătăcit în muzică ; la fiecare vorbă, cea mai mică reflexie, scrisă în treacăt, provoacă o digresiune prinsă în zbor. Dansul m-a făcut să mă gîndesc la muzică, tovarăşă nedespărţită şi aceasta din urmă m-a făcut să uit scumpii noştri colegi, de obicei atît de puţin iubitori de muzică.

Ca o scumpă amintire ţin a evoca, înainte de a trece la alt subiect, timpurile cînd în capul legaţiunii noastre din Viena era Emil Ghika, împreună cu d-na Ecaterina Ghika, amîndoi dispăruţi. Fără să critic cîtuşi de puţin Corpul nostru diplomatic de altădată (nici cel de astăzi), cred că pot afirma că n-am avut o legaţie care să fi avut o situaţie mai de vază în societate şi nici mai bine considerată de către guvernul pe lîngă care era acreditată. Emil Ghika avea un spirit de observaţie deosebit şi o judecată foarte sigură. Avea mult spirit şi de primă inspiraţie, nicidecum în dauna aproapelui, cum obişnu-

iesc oamenii de spirit. Glumele cele mai amuzante erau întovărășite de un mare hohot de rîs, care făcea bucuria noastră. Era una din figurile cele mai cunoscute în Viena ; atrăgea privirile prin fizionomia sa bună și deschisă. De statură mică, rotunjor, cu un cap mare și frumos, încoronat de păr alb și cu o mustață deasă și zbîrlită, semăna mult cu portretul unui strămoș al său, domnitor războinic de origină albaneză, care se afla în salonul său. Nu aș putea să definesc mai bine pe vara noastră, soția sa, care era mică, decît prin cuvintele atît de adevărate, omagiul unei rude a familiei, marchizul de Belloy : „Cette petite femme est une très grande dame". Într-adevăr, o doamnă în toată accepțiunea cuvîntului, prin distincțiunea și manierele sale, prin inteligența și cultura sa. A fost pentru soțul ei de mare ajutor. Primea mult și îi plăcea să aibă în jurul ei ceea ce societatea vieneză și Corpul diplomatic aveau mai de seamă. Seratele sale muzicale erau foarte căutate ; se făcea muzică de ansamblu și ea cînta la pian ca o muziciană, cu un gust sigur și delicat. Principesa Constanța Cantacuzino, buna ei prietenă și de asemenea o pianistă de talent, venea adesea la Viena și dădea seratelor sale muzicale o atracție nouă. Îmi aduc aminte de o masă intimă, la care lua parte și contele Goluchowski, pentru care muzica nu era decît un zgomot (ce ar fi spus de muzica modernă, cu cacofoniile ei) și concertele nu însemnau decît încurcătură de trăsuri, îmbulzeală, vecini displăcuți și... luptă pentru mantale și galoși la ieșire. Este drept că mulțimea și vecinii sunt puțin plăcuți la concerte, dar nu toată lumea poate să-și îngăduie opere și concerte pentru sine singur, ca Ludovic II al Bavariei.

La început, colegii mei la legația din Viena au fost Edgar Mavrocordat și Eugen Mavrodi, cari ne părăsiră pentru a merge, unul la Belgrad și celălalt la Bruxelles ca miniștri, pe urmă Constantin Diamandy și colonelul Exarcu (atașatul militar), soțul acelei frumoase doamne Iza Exarcu, atît de admirată la Viena, după cum se admirau ochii frumoși ai doamnei Diamandy (astăzi doamna Pallady). După plecarea lor, am fost timp de mai mulți ani singurul secretar la legație, ajutat de traducătorul-in-

terpret și consul Milan Belici, un om ciudat dar funcționar conștiincios. Au venit după aceea Dimitrie Ghika și Constantin Argetoianu; nu am nevoie de a insista asupra seriosului sprijin adus de ei legațiunei: cariera primului e o mărturie, iar importantul rol în politică al celui de al doilea este destul de cunoscut: amîndoi înveseleau orele noastre de lucru la cancelarie, cu glumele lor atît de nostime și spirituale. Am avut întotdeauna impresia că Argetoianu, mai pe urmă de mai multe ori ministru, consilier regal și președinte al Consiliului, nu va sta mult timp în diplomație și că avea alte aspirații. Om de mare cultură, el posedă la proprietatea sa din Breasta una din cele mai frumoase biblioteci din România, din care a extras cîteva exemplare de mare preț, pentru a îmbogăți biblioteca dăruită țării de Ion I. C. Brătianu. Nicolae Germani, „Herr Doktor" cum îl chemam, căci tocmai sfîrșise studiile sale la Viena cu acest titlu academic, era tînărul nostru atașat.

Două figuri vieneze interesante îmi mai vin în minte: cea a prințului Aloys Liechtenstein și cea a doctorului Karl Lueger. Unul era „leaderul" marelui partid creștin-social și celălalt al ramurii antisemite a acestui partid.

Prințul Aloys, căsătorindu-se cu o bogată burgheză, trăia departe de saloanele aristocratice, plăcîndu-i mai mult mediul din care se recruta partidul său, al cărui personaj mai de vază era.

Doctorul Karl Lueger era tipul cel mai desăvîrșit al burghezului vienez; se bucura de o popularitate de care cred că nu s-a bucurat nici un alt om politic în Viena, vreodată. Vorbea adevăratul grai vienez și îl întrebuința pentru a-și înveseli alegătorii, pe cari știa să-i pună la diapazonul humorului său. În politica antisemită era și ceva anti-maghiar, căci considera Budapesta ca un centru de judaism militant.

Mare patriot și vienez în suflet, Lueger tindea să devină stăpînul capitalei, cu scopul, bineînțeles, de a înlătura pe evrei din toate sferele influente. Simpatiile lui mergeau de-a-dreptul la noi și întorcea spatele Budapestei, care, în partidul său, se numea Judapest. Cînd se așeză la președinția consiliului municipal și fu numit „Bürgermeister", ne făcu o vizită, dar pe căi lăturalnice

(Lvöw-Cernăuți), ferindu-se de a trece prin Ungaria, drumul obișnuit, ceea ce stîrni mare vîlvă și supărare la Budapesta.

Defunctul Mihai Cantacuzino, primarul Bucureștilor, din timpul acela, i-a întors vizita, înconjurat de numeroși consilieri municipali. Eram însărcinatul cu afaceri în momentul acela; primirea a fost într-adevăr „măreață", la sosire în gară, cît și la primărie (Rathaus) și în tot timpul n-au fost decît ovațiuni, banchete și invitații. La sosirea trenului în gară la Viena, după prezentările de rigoare, Lueger, din glumă, îmi puse mîna pe umăr și spuse lui Cantacuzino, arătîndu-mă: „Er ist der Wiener Cantacuzène (pron.: Cantacuzéné). Un foarte frumos banchet s-a dat în sala de onoare, la „Rathaus"; Lueger își ținu discursul în limbajul său vienez. Mihai Cantacuzino, care își făcuse o parte din studiile sale la Berlin, îi răspunse în cel mai curat „Hochdeutsch" (singurul admis astăzi în Germania), punînd o anumită afectare în pronunțare. La coborîrea din tribună, Lueger se grăbi a merge înaintea lui, strîngîndu-i călduros mîinile și felicitîndu-l pentru discursul său, de altminteri foarte bun, mirîndu-se totodată de a-l auzi vorbind atît de bine nemțește; la care Cantacuzino răspunse: „Nu știu dacă am fost bine înțeles, deoarece vorbesc Hochdeutsch". Lueger i-a răspuns, cu un zîmbet cam ironic: „Mein lieber Fürst, a bissel a Hochdeutsch das kennen wir auch" (Puțin Hochdeutsch mai știm și noi).

Lueger a contribuit la înfrumusețarea a ceea ce numea cu mîndrie: „Unser Wien" (ce ar gîndi astăzi?). Pieți înflorite, parcuri și grădini, băi publice sunt în cea mai mare parte opera lui; la porțile Vienei tot el este acel care a orînduit mai multe din acele locuri atît de cunoscute, unde le place vienezilor să se plimbe în orele libere, cum este „Cobenzl".

Unul din marile farmece ale Vienei era, după cum am mai spus, numeroasele plimbări și excursii ce se făceau în împrejurimi. Printre plimbările cele mai ușoare și plăcute era aceea de la Rodaun, unde se mînca seara, pe o terasă înflorită, păstrăvi și raci proaspeți pescuiți din rîul sau pîrîurile învecinate. În frumoasele seri de vară se întîlnea cea mai elegantă lume din Viena. În-

toarcerea în oraș într-un frumos „Wiener Fiaker“ era plăcutul sfîrșit al serii.

*

* *

Ar fi o lacună să nu reamintesc aci momentele petrecute între artiști, din nefericire prea rare ; acolo domnea această atmosferă de „Gemüthlichkeit“ (cuvînt ce nu se poate traduce exact și însemnează totodată : după plac, dulce e traiul și ambianță simpatică) atît de caracteristic spiritului și sufletului vienez. La seratele profesorului Fischof auziam pe elevii săi cei mai buni, cari au cutreerat lumea cu cel mai mare succes. Sarasate, marele violonist spaniol, cînta în intimitate cînd reușeam să-l hotărîm să-și ia vioara în mînă ; odată început, arcușul mergea strună și ceasurile treceau ca clipele. La un prieten polonez auzeam, cînd venea la Viena, pe cunoscutul Ysaye ; nu pot uita anumite seri de iarnă, cînd cînta tot ceea ce ne plăcea din Bach, Mozart, Beethoven ; îl ascultam în penumbra lămpilor voalate, lungiți pe canapelele și covoarele amfitrionului nostru. La Weingartner, acel impecabil șef de orchestră, ascultam — cu ce plăcere ! frumoasa voce a lui Lucile Marcel, soția sa, minunata creatoare a rolului „Electrei“, capodopera lui R. Strauss. Acasă la Richard Strauss cîntau cîntăreții și cîntărețele Operei din Viena, ca și din străinătate. Eram amețiți de o adevărată orgie de muzică, la care lua parte însuși „maestrul“. Aș mai pomeni și de Grünfeld, acel pianist fermecător, ca și atîți amatori care înțelegeau muzica, cum în țara aceea amatorii o înțeleg și o interpretează. Tot Stendhal scrie : „Și dulcea muzică a devenit pasiunea dominantă a vienezilor“.

Pictorii vienezi m-au interesat mai puțin și nu cunoșteam limba germană destul de bine pentru a îndrăzni să merg în mediile pur literare ; dar petreceam ore frumoase în atelierul celebrului portretist ungur Làszlo, pe care îl cunoșteam încă din Budapesta. Portretele sale de la început și mai cu seamă portretele de bărbați sunt desigur superioare celor de mai tîrziu, cînd deveni portretistul la modă al Curții și al lumii mari. Nu

este permis unui artist conștiincios, care respectă arta sa, de a face asemenea concesii gustului adesea greșit și rău al publicului, după cum nu este admisibil de a i se impune reguli și de a reduce sau nimici personalitatea sa. Arta și gîndirea au dreptul la spiritul cel mai larg de independență și libertate. „Atentatul contra gîndirii este o crimă de „lèse-âme", spune Flaubert.

Richard Strauss ne povestea într-o seară la o masă, la hotelul Sacher, unde se găsea de asemenea și marele nostru șef de orchestră Georgescu, care repurtase tocmai primul său triumf la Viena, că Paderewski, cunoscutul pianist, pe vremea aceea președinte al Republicei Poloneze, așteptînd o zi să fie primit de Clemenceau, acesta a deschis deodată ușa, s-a scuzat și l-a întrebat ? „Et la musique ?" Paderewski răspunse : „Dar am venit în calitate de președinte al Republicii Poloneze". „Pauvre ami" i-a răspuns la rîndul său vestitul „Tigru", punîndu-i mîna prietenește pe umăr, strigăt din inimă care spune multe !

Nu se poate vorbi de Viena și de amintirile timpurilor frumoase ale capitalei imperiului, fără a pomeni de hotelul Sacher și de „Frau Anna Sacher", care l-a condus timp de mulți ani. Curioasă figură ! Vieneză din suflet, avea atît bunele maniere, cît și vulgaritatea unei femei din hale, al cărei limbaj savuros îl vorbea (cum se mîndreau a o face și anumite cucoane din cea mai bună lume); fusese femeie frumoasă pe timpuri și foarte atrăgătoare, cu „sex-appeal" cum s-ar zice astăzi și păstrase obiceiul de a avea în jurul ei un cerc întreg de prieteni măgulitori. Ca adevărată fată vieneză, adora pe împăratul său, ca și pe arhiduci și își căptușea pereții cu fotografiile lor. Energică și severă, dar de asemenea foarte generoasă față de personalul său, conducea hotelul cu multă energie și pricepere și bucătăria restaurantului ei era cu mult cea mai bună din Viena. Făcuse din acest hotel un loc de întîlnire al aristocrației și împărțea clienții în diferitele săli, după plac. Cutare încăpere, cea din față (tocmai în dosul Operei) era rezervată nobililor, oamenilor „chic" și celor pe cari îi proteja în mod special. Ordine severe erau date în această privință așa numitului „maître-d'hôtel", pentru această

împărțire delicată ; dacă stătea cumva la gînduri, doamna Sacher hotăra dacă „dignus est...".

Dacă „Frau Anna" și-ar fi scris memoriile, ar fi putut să ne povestească multe anecdote și istorioare, după cum ni le povestea la sfîrșitul mesei, după unul sau două păhărușe de coniac sau de Porto, pe cari știa să le aprecieze. Într-o seară, la o oră tîrzie, unul din prietenii mei părăsind o masă veselă, întîlni în coridor deodată, în penumbră, spre marea sa mirare, un om gol cu chipiu și încins cu sabie. Recunoscînd pe unul din arhiduci și nevrînd să se găsească în fața sa, s-a ascuns după o perdea și s-a strecurat încet pînă în sala unde părăsise pe doamna Sacher, spunîndu-i ce se petrecea. Ea singură era în stare de a hotărî pe acest prinț să se îmbrace și să înceteze scandalul. Frau Anna, unul din servitori și el au fost singurii martori ai acestei aventuri, care n-a fost cunoscută publicului decît după moartea imperiului. Acest nenorocit arhiduce nu era la primul său scandal : se vorbea de multe altele, adăugîndu-se că odată împăratul, în supărarea sa, i-a cîrpit o strașnică pereche de palme. Cînd era exasperat de necuviințele familiei sale, Franz-Josef făcea uz de asemenea corecțiuni.

Nu știu de ce, căci nu este nici o analogie (dacă nu ar fi cumva cea a dezbrăcatului), povestea de mai sus mă face să mă gîndesc la alta care, în gura persoanei care mi-a povestit-o, lua o savoare cu totul specială.

Într-o zi de vară, cînd eram însărcinatul cu afaceri, Mitiță Sturdza, pe atunci ministru al Afacerilor Străine și prim-ministru, căruia îi plăcea să se oprească la Viena înainte de a se duce, ca în fiecare an, la Karlsbad, mă pofti la masă. În timpul mesei am avut imprudența de a pronunța numele lui Cuza-Vodă, cu prilejul unei colecte făcute în țară la noi pentru a-i ridica o statuie. Fiecare știa că urîse și disprețuise adînc pe Vodă, deși fusese secretarul lui. „Mă crezi că într-o zi", îmi spuse el, „intrînd în odaia sa pentru a-i remite niște hîrtii de semnat, m-am găsit în fata unei femei goale ; goală ! mă înțelegi ; am ieșit indignat, trîntind ușa după mine. Ei bine, acest personagiu infam mai

avu încă îndrăzneala de a alerga după mine și de a-mi spune, trăgîndu-mă de mînă : „Așa-i că e bine făcută !“ Ce greu mi-a fost de a nu izbucni în rîs ! dar pentru a nu mă compromite pentru totdeauna în ochii lui am luat un aer foarte scandalizat. Nu-mi venea să cred că auzisem asemenea cuvinte în gura unui om atît de pudic și puțin înțelegător de glume, deși de astădată gluma era cam îndrăzneață.

Într-alt an, la aceeași epocă, Mitiță Sturdza, șef al partidului liberal și Petre Carp, cumnatul său, cunoscutul „leader“ al partidului conservator, pe timpul cînd cele două partide se urmau la putere, sub fericita domnie a regelui Carol I (după cum se urmau partidele „wigh“ și „torry“ în Anglia) s-au întîlnit la Viena, la „Grand Hôtel“, hotelul preferat al românilor (generația precedentă cobora la „Hotel Goldenes Lamm“). Dușmani politici dar neamuri bune, Petre Carp, plin de „humor“ și de spirit, spunea în fața cumnatului său tot felul de glume și zeflemele, pe cari conu Mitiță se făcea că nu le înțelege. Erau momente cînd, găsindu-mă între ei, nu mai știam unde să mă bag ca să nu pufnesc în rîs. Într-o seară, cînd se sculau de la masă, observ că P. Carp pune un plic în buzunarul cumnatului său. „Ce glumă o mai fi și asta ?“ „Un „stal“ la Operă, vii cu mine“, spune Carp și numaidecît plecau împreună, Carp cu un aer protector, monoclul la ochi și micul său cumnat urmîndu-l cu pasul lui mărunt și grăbit. „Tempora mutantur !“ S-a spus, și cu dreptate, că P. Carp avea toate aptitudinile necesare unui cancelar de imperiu, cum erau pe vremuri în Austria și Germania.

Tot în lunile sale de vacanță, regele Carol I se oprea cîteva zile la Viena, în drumul său spre Ragatz în Elveția, unde își făcea cura sa anuală. Această stațiune, vecina Sigmaringen-ului, îi plăcea foarte mult. Îi plăcea mai ales liniștea acestei stațiuni balneare. Opririle sale în marea capitală de altădată erau de obicei făcute „incognito“. Regele era atît de cunoscut la Viena, încît sosirea sa în gară, la hotel, ca și întreaga sa ședere atît de plăcută lui, erau marcate prin o simplicitate surîzătoare și aproape „familiară“, deși acest cu-

vînt nu prea corespunde caracterului acestui suveran atît de stăpîn, în toate împrejurările, asupra mișcărilor și atitudinii sale ; era „rege“ întotdeauna în ținuta sa, gesturile, mișcările și vorbele sale.

Regina Elisabeta și regele Ferdinand, pe atunci prinț moștenitor, întovărășeau uneori pe Rege, a cărui suită era alcătuită de obicei din generalii Vlădescu și Coandă, colonelul Priboianu și alții, al căror nume îmi scapă. Aveam cinstea de a fi poftit la masa regelui. Se arăta întotdeauna foarte amabil și binevoitor, spunînd că se simte ca un școlar în vacanță. Într-o zi, vorbindu-se de nevoia de a se schimba calendarul, spuse : „De ce vreți să-mi scurtați vacanțele cu 12 zile ?“ La numeroasele cumpărături ce le făcea în vechea cetate împărătească, mă lua întotdeauna cu el. Lucrurile ce le alegea erau mai cu seamă de un gust sever, nu îi plăceau lucrurile „inutile“. Mi se pare că, dacă aș mai avea prilejul să merg la Castelul Peleș, mi s-ar întîmpla, nu fără emoție, să recunosc lucruri cumpărate împreună.

*
* *

Pentru acei ce nu puteau să se depărteze prea mult de capitală vara, alegerea vilegiaturii nu era grea pentru vienezi. Mulțimea de împiegați, angajați, comercianți, mici funcționari și alții se mulțumea cu Hietzing, Baden, Vöslau și alte numeroase localități din jurul Vienei, cari erau lipsite de atracție, din cauza îmbulzelei, pentru o ședere prelungită. Amintirile mele cele mai frumoase sunt din verile petrecute la Reichenau, la poalele Semering-ului și la Gmunden, nu departe de Ischl și Salzburg, așezat pe malul lacului Traunsee, unul din cele mai romantice. Plouă des, dar cum revine soarele, uiți timpul urît și ploaia, natura pare că rîde.

În ambele locuri era o lume foarte aleasă. la Reichenau își petreceau verile arhiducesa Maria-Josefa, nevasta lui Otto, frumosul arhiduce menționat mai sus și fiul ei Carol, care a fost ultimul împărat al Austro-Ungariei (mort la Madera). Arhiducesa ne poftea deseori în intimitate ; se făcea muzică și cîntam uneori. În timpul zi-

ței jucam tenis cu viitorul împărat, la contele și contesa Salm-Hoggstraet, prietenii noștri. Ne adunam adesea seara la ei în proprietatea de la Hirschschwang, un întreg grup de intimi printre cari mai erau : contele Salm-Reiferscheid, marele maestru al Curții arhiducesei, cu nevasta lui și doamnele de la Curte. Tot la Hischschwang se mai găsește încă astăzi, după spusele contelui Rudolf Salm, fiul bătrînului prieten defunct, un disc de gramofon, pe care era imprimată vocea mea cîntînd o veche romanță franțuzească, care nu se mai cîntă astăzi ; această amintire m-a mișcat mult. Va readuce oare acest disc o voce de dincolo de mormînt ? Tot la Reichenau regăseam figuri vieneze bine cunoscute, cum erau : contele Szécheny, ministrul Ungariei pe lîngă guvernul central din Viena, care purta titlul de ministru „a latere", baronul Bourgoing cu soția sa, născută Kinsky (baronul era fiul unui mare demnitar al Curții lui Napoleon al III-lea, care după căderea imperiului s-a așezat în Austria și nepotul ambasadorului Franței în Rusia, (în epoca lui Nesselrode) și colegii noștri belgieni, d-l și d-na Leghait, pe cari i-am regăsit zece ani mai tîrziu la Viena, cînd eram amîndoi șefi de misiune ; s-au legat atît de mult de Viena și Austria, unde își căsătoriră fiica, încît au și rămas acolo. Acolo se afla de asemenea Gärtner, maestrul meu de canto, care nu mai trăia cînd am venit după război : moartea unuia din fii și dispariția celuilalt, în timpul războiului, îl copleșiseră cu totul Locuia la prieteni împreună cu Kreisler, tînăr violonist abea debutînd și astăzi atît de vestit. Petreceam ore întregi pe lîngă ei. Gärtner acompania pe prietenul său; după părerea mea, niciodată Kreisler n-a cîntat mai bine.

Reichenau este un centru de excursii și plimbări. Nu este nici un vienez care să nu se ducă des, dacă ar fi numai spre a se urca la Rax, atît vara cît și iarna, cu această deosebire că iarna accidentele sunt mai dese. Se văd căprioare de munte și se pot culege frumoasele flori ale florei alpine, ceea ce face bucuria tinerelor fete. La poalele acestui munte se găsește izvorul care alimentează orașul Viena cu apa cea mai bună și mai răcoritoare.

După Reichenau, Gmunden a făcut fericirea vacanțelor noastre. În acest mic oraș locuia o societate aleasă, compusă din nobili austriaci și cîteva familii din Hanovra cari s-au grupat în jurul ducelui și ducesei de Cumberland, moștenitori ai tronului pierdut de Hanovra, al căror castel domina orașul. Ducele și ducesa, principesă de Danemarca, erau prinții cei mai amabili și primitori. Atît în locuința lor din Penzing, în fața palatului de la Schönbrunn, ca și în castelul lor din Gmunden, le plăcea să primească. Mesele de la Penzing erau foarte invidiate și cunoscute pentru eleganța și ordonanța lor. La Gmunden, ducesa și cu fiicele sale luau parte la toate reuniunile, ceaiurile și jocurile. La plecarea mea din Gmunden, spre noul meu post de secretar general la Ministerul Afacerilor Străine, ducesa și cu fiicele sale au avut frumoasa atențiune de a ne oferi fotografiile lor, semnate de fiecare, după cum o făcuse și arhiducesa Maria-Josefa, la Reichenau.

Mai multe familii din Hanovra urmară pe duce în Austria și mai cu seamă la Gmunden, unde primeau mult. Dumineca, principesa de Croy făcea onorurile micei sale vile așezată pe marginea lacului, la un sfert de oră în vapor de Gmunden. Soseam cu toții în bandă, în același timp, ca o trupă de artiști. Nu era săptămînă fără excursii, serate fără dans, după-mese fără ceai cu bridge sau muzică. Era viața frumoasă în cea mai mare simplicitate și gustul cel mai distins, ceea ce dădea un farmec deosebit.

„Sages ceux qui se hâtent :
Elles passent si vite nos années".

(Tibulle)

De la Gmunden la Ischl, reședința de vară a bătrânului împărat, nu făceai decît un ceas cu vaporul și cu trenul. Era singurul loc unde suveranul găsea liniște și repaus. Nu îl întîlneai niciodată, căci toate drumurile erau închise și păzite, nu printr-un exces de precauțiune pentru viața împăratului, dar pentru a i se îngădui a merge la doamna Schratt, fără riscul de a fi supărat

de indiscreți. Doamna Schratt era aproape singura persoană care știa să-l distreze și să-l îndepărteze de preocupările politice și altele. De era o știre supărătoare, care trebuia comunicată împăratului, sau un nou scandal de familie, doamna Schratt era aceea care aranja lucrurile. A fost o prietenă devotată și știu să fie discretă.

De cînd a murit, Franz Josef a devenit prada scriitorilor, ziariștilor și vorbitorilor cari, cu toții, l-au ponegrit mai mult sau mai puțin. Nu îmi este îngăduit a-l judeca aici dar un lucru este cert: cei șaizeci și opt de ani de domnie, în decursul cărora a știut să mențină edificiul Austro-Ungariei, al cărui fundament era de pulbere, în dauna Sadovei, a lui Kossuth și a tuturor greutăților interne, ca competițiunile naționalităților și rivalitățile lor, în dauna tuturor nenorocirilor și dramelor din familia sa. A întrebuințat — și chiar abuzat — de concesiuni, dar s-a menținut; conștient de acea demnitate imperială, care îl obliga să trăiască pe acea scenă care era Curtea, domnia sa, fără a fi fost o domnie strălucită, era singura posibilă în Austro-Ungaria. Spunea adevărul cînd, reîntîlnindu-se amîndoi spre sfîrșitul vieții lor, prezicea împărătesei Eugenia sfîrșitul Austro-Ungariei și dinastiei lui. Oare o fi simțit el unitatea Germaniei împlinită astăzi, pentru care Ludovic II al Bavariei, în 1870 (J. de Bainville: *Louis II de Bavière)* și, de curînd, un alt Wittelsbach s-au sacrificat?

Multe s-au istorisit despre cele petrecute în familia imperială. Misterul nu a putut fi lămurit niciodată. De aceea au circulat zvonuri dintre cele mai fantastice. Pare totuși sigur că intransigența, spiritul gelos și opoziția constantă și dîrză a împăratului la orice încercare de reformă au contribuit să le întărească. Soarta fratelui său Maximilian, prinț liberal și generos, care a fost popular în Milano și sfîrșitul său tragic, cel al lui Jean Orth, fără a mai vorbi de drama de la Mayerling, par a confirma multe din aceste zvonuri. (E poate bine de indicat aci că, înaintea lui Franz-Josef, diferite sisteme au fost încercate pentru guvernarea Austro-Unga-

riei. Josif al II-lea, de care s-a zis : „Ce Jacobin couronné", încercase, fără a reuși, un regim cu tendințe socialiste, Metternich, din contră, a făcut operă de reacțiune și a trebuit să fugă din cauza revoluției (1848). iar Schmerling a pregătit Sadova. Diferitele aceste sisteme unite au condus la sistemul dualist, operă a lui Andrassy și Deak, sub domnia lui Franz-Josef, care a ținut timp de 46 ani.

Gmunden este de asemenea la o scurtă depărtare de Salzburg, numit o minune a lumii, veche rezidență a episcopilor și patria lui Mozart, orașul „Festspiele-lor" de astăzi, care atrage în fiecare an pe pasionații de muzică. Plouă mult la Salzburg și se povestește că s-a găsit în jurnalul unui englez aceste două mențiuni : „În cutare zi, sosire la Salzburg, plouă", zece ani mai tîrziu : „Reîntors la Salzburg, plouă încă".

Vienezii mergeau adesea toamna, pentru a prelungi zilele frumoase, și la sfîrșitul iernii, pentru a merge în întîmpinarea lor, la Abbazia, la Laurana (Lovrane, pe atunci), în golful Quarnero, stațiuni vesele, pline de soare clădite într-o pădure de lauri coborînd pînă în mare. Marea Adriatică pe care D'Annunzio într-un poem profetic „La Nava", o numește „Mare nostro", are un farmec deosebit, cu culoarea sa de aquamarină și lumina ei de primăvară.

Cînd în luna lui martie puteam să scăpăm de capitala pîcloasă și rece, găseam la Abbazia sau la Laurana un timp frumos și luminos, o adevărată primăvară. Un drum lung de pietoni printre lauri, pini, rhododendroni și flori, șerpuia de-a lungul mării la Abbazia, de la un capăt la altul, oferind astfel publicului o plimbare plină de priveliști variate. Se disting numeroase vile, formînd mici peninsule înflorite de mimoze și mai tîrziu de glicine. Era una mai primitoare decît toate, a baroanei Haas, una din cele mai frumoase femei din Viena, unde luam ceaiul sub o pergola înflorită, avînd în fața noastră priveliștea de neuitat a soarelui scînteind pe mare și a bărcilor cu pînzele colorate, zburînd pe unde, înspre larg. Dacă îmi vine greu să mă despart de amintirile mele vieneze de acum patruzeci de ani, o fac fiindcă în cadrul lor este fixată imaginea tînărului care renaște în mine.

Nu mai știu ce ministru din timpul regilor în Franța spunea că părerea de rău este zadarnică ; este totuși tovarășa amintirilor cari, ele, sunt surîsurile bătrîneții. „Omul la tinerețe trăiește cu speranțe și la bătrînețe trăiește cu suvenire“ zice Ion Ghica, care mai adaugă : „Plăcută este tinerețea, cu cortegiul ei luminos și înflorit de cugetări înalte și de iluziuni plăcute“.

CAPITOLUL V.

Să ne întoarcem la contele Goluchowski, pentru a da aici o scurtă dare de seamă despre dezvoltarea politicii externe a Austro-Ungariei, în timpul cînd el o conducea.

Contele Goluchowski se mută la Ballplatz în luna mai 1895, ca urmaș al contelui Kàlnoky. Se zicea, cu oarecare dreptate, că niciodată politica Austro-Ungariei n-a fost atît de pasivă ca în timpul guvernării sale ; realitatea însă este că n-a fost niciodată mai prevăzătoare, precum am mai spus-o. Venirea lui la Ballplatz coincidea cu plecarea din Viena a principelui Lobanoff (11 martie 1895), numit atunci ministru al Afacerilor Străine al Rusiei, precum și cu semnarea păcii de la Shimonosaki (17 aprilie 1895), care deschidea o nouă epocă a politicii externe rusești, pe un timp de zece ani. De atunci, atențiunea marelui imperiu se concentra asupra Extremului Orient, ceea ce îi convenea împăratului Wilhelm al II-lea, crezînd că astfel Rusia s-ar putea dezinteresa de granița ei apuseană și de peninsula balcanică.

Programul lui Goluchowski prevedea o cît mai strictă păstrare a statului-quo din Balcani, avînd drept principiu bine justificat că ar putea fi primejdios pentru Austro-Ungaria să se rătăcească într-o politică care ar atinge propria structură a monarhiiei. compusă din atîtea naționalități deosebite, cu aspirațiuni atît de opuse. O împărțire a sferelor de influență și de interese ale Austriei și ale Rusiei în Balcani nu prea era cu putință, fiindcă la Viena stăpînea convingerea că Rusia — pe care contele Goluchowski o privea drept singurul dușman al Austriei — nu o va respecta, (ceea ce nu-l împiedica s-o cruțe, precum de altfel trebuia să cruțe înlăuntru pe numeroșii partizani ai unei înțelegeri cu Rusia, politica tradițională a Austro-Ungariei de mai înainte).

Goluchowski era un convins sprijinitor al Triplei Alianțe, prin urmare principial ostil oricărei încercări de apropiere prea stăruitoare de Rusia, precum o dorea atunci Wilhelm al II-lea, în urma încordării din ce în ce mai vădită dintre Germania și Marea Britanie (1895), cu scopul de a înființa un fel de alianță continentală împotriva Angliei. Istoria se repetă !

Atunci, și în baza unor asemenea considerațiuni, a avut loc în septembrie 1896, vizita împăratului Franz Josef la București, însoțit de ministrul său al Afacerilor Străine, tocmai în aceeași lună în care acesta declarase că singurul vrăjmaș al Austro-Ungariei nu putea fi decît Rusia.

Politica de momentană dezinteresare a Rusiei, urmată de principele Lobanoff, a fost și aceea a urmașilor acestuia : Shișhkin, Muraviev și Lamsdorf, afirmată și mai mult cu prilejul vizitei lui Franz-Josef la Sft. Petersburg, cînd s-a semnat o declarație de comun acord, înlăturînd orice încercare de a tulbura situația teritorială din Balcani. În luna următoare, cele două mari puteri luară angajamentul formal de a păstra statu quo din Balcani cît mai mult timp posibil, de a renunța chiar la orice spirit de cuceriri și de a împiedica pe orice altă putere care ar putea avea asemenea veleități. În cazul cînd Turcia s-ar prăbuși, cele două puteri stabiliră că vor purcede la o nouă reglementare a chestiunii. Acest acord, întocmit în urma dorinței deosebit exprimate de către Austro-Ungaria, nu trebuia să se întindă și asupra chestiunii Strîmtorilor și a Constantinopolului, punctul cel mai gingaș și de ordin european. La rîndul ei, Austria însă nu putu obține din partea Rusiei ca ea să nu se opună unei eventuale anexiuni a Bosniei, Rusia rezervîndu-și totodată putința de a discuta chestiunea, cu nădejdea, bineînțeles, de a obține serioase compensațiuni.

Chestiunea naționalităților din peninsula balcanică, mai ales din Macedonia, țara comitetelor secrete, a complotu-rilor nesfîrșite și a crimelor sălbatice, se făcea din ce în ce mai arzătoare, fiindcă unele naționalități se sprijineau pe Austro-Ungaria, în timp ce altele își îndreptau privirile spre Rusia.

În septembrie 1903, împăratul Wilhelm al II-lea și contele Bülow, pe atunci secretar de stat al Afacerilor Ex-

terne, erau la Viena. Contele Goluchowski se declară pe față pentru menținerea Turciei, împotrivindu-se oricărei împărțiri cu Rusia în peninsula balcanică și oricărei încercări a rușilor de a stăpîni Bosforul. Cea mai bună dezlegare părea atunci o îndepărtare definitivă a Turciei din Europa, creîndu-se o Albanie independentă, precum și prin mărirea teritoriilor Greciei, Bulgariei și României, nu însă și ale Serbiei și ale Muntenegrului.

Cu toată politica lui înțeleaptă și de dreaptă măsură pe care știa s-o dea hotărîrilor sale, contele Goluchowski arăta totdeauna față de Serbia o vădită ostilitate, influențat fiind și de ministrul pentru Bosnia și Herțegovina, de Kallay, care administra și organiza în chip strălucit aceste două provincii. Politica autro-ungară era mereu inspirată în acest sens și cauza acestei ostilități se găsea poate și în disprețul croaților față de sîrbi, căutîndu-se alcătuirea unei noi stări de lucruri în Serbia, în urma căreia s-ar putea asigura croaților o poziție de predominare. Mulți croați foarte influenți se bucurau de multă trecere în sferele politice de la Viena și Budapesta, precum și la Curtea imperială, unde cuvîntul lor era ascultat cu mare bunăvoință. De multe ori am auzit mai pe urmă atribuindu-se acestui fapt o deosebită importanță în cercurile competente de la Viena, fapt însă care nu s-a luat suficient în seamă.

În ziua de 1 octombrie 1903 țarul Nicolae al II-lea veni la Mürzsteg, unde se afla castelul de vînătoare din munții Stirieni al împăratului. Întrevederea dintre monarhi s-a orînduit aici, fiindcă măsurile de siguranță pentru persoana țarului erau mai ușor de luat decît la Viena.

Cele două mari puteri s-au angajat din nou de a se împotrivi oricărei schimbări în peninsula balcanică, stabilindu-se totodată să se facă presiuni asupra Turciei, în vederea unor reforme necesare. În aceeași lună, ambele puteri își asigură reciproc neutralitatea în cazul cînd una din ele s-ar vedea silită să întreprindă un război. Un an mai tîrziu, în decembrie 1904, apare un proiect ruso-austriac cu privire la reglementarea finanțelor macedoniene. În urma refuzului Turciei, Goluchowski a sprijinit cu hotărîre planul unei demonstrațiuni navale internaționale în fața Constantinopolului.

Atunci au început să se precipite evenimentele din Europa și aiurea. S-a semnat un acord între Anglia și Franța în ziua de 8 aprilie 1904, puterile fiind reprezentate prin miniștrii lor de externe : Lansdowne și Delcassé, stabilindu-se sferele de interese ale fiecăruia din Egipt și Maroc. Acest acord reprezenta pentru Franța, de fapt, mîna liberă în Maroc, în schimbul unor anumite renunțări în Egipt. Împăratul Wilhelm al II-lea își arată marea lui nemulțumire și face, la 31 martie 1905, o vizită zgomotoasă la Tanger. Germania cere un regulament internațional, conferința se întrunește la Algesiras, între 16 ianuarie și 28 martie 1905. Rezultatul este pur teoretic, adică principiul porții deschise. Germania rămîne cu totul izolată, sprijinită numai de Austro-Ungaria. Acestei atitudini a lui Goluchowski se datorește telegrama primită din partea lui Wilhelm al II-lea : „Sie haben sich als brillanter Sekundant auf der Mensur erwiesen". (V-ați arătat drept un strălucit secundant la mensură". Aluzie la pseudo-duelurile studenților germani, la cari fiecare combatant are un „secundant").

La 12 mai 1906, Lamsdorf este înlocuit cu Iswolsky, ceea ce înseamnă sfîrșitul politicii puse la cale de Lobanoff. Politica externă a Rusiei se îndreaptă din nou spre Apus.

Tot în 1906, Pasici ia conducerea guvernului sîrb, politica sîrbească intră în sfera rusească și, în același an, baronul Aehrenthal ocupă locul lui Goluchowski la Ballplatz.

Orizontul se întunecă, împotrivirile se fac tot mai stăruitoare, la fel greșelile.

La această epocă, relațiunile între Anglia și Rusia deveniseră mai strînse, ceea ce nu-i convenea baronului Aehrenthal, care nu era prietenul Angliei ca Andrassy și avea oarecare dispreț pentru puterea Angliei în Europa. El vedea în apropierea anglo-rusă un obstacol la planul său de a reînvia liga celor trei împărați și, cu drept cuvînt, o tendință periculoasă pentru politica austro-ungară în Balcani, adică : calea asigurată Budapest-Salonic și calea ferată Novi-Bazar, care ar constitui un drum nou important din Europa centrală spre Egipt și Indii (a se vedea informația dată delegațiunilor austro-ungare la 28 ianuarie 1908, proiect la care a fost silit să renunțe).

CAPITOLUL VI.

— Balurile de la Curtea vieneză, din timpul lui Franz-Josef [1]. —

În fiecare an, în timpul carnavalului — faimosul „Fasching" vienez — adică între 1 ianuarie și postul mare, la Curtea austriacă se dădeau un șir de baluri. Cel dintîi se chema „Hofball", balul Curții, celelalte se deosebeau prin denumirea de „Ball bei Hof", bal la Curte. La cel dintîi luau parte — afară de familia imperială cu numeroșii arhiduci, arhiducese cu toate suitele lor — toți nobilii care puteau face dovada cel puțin de șasesprezece „quartires de noblesse", adică de șasesprezece străbuni nobili, fără nici un amestec de sînge burghez. Mai erau invitați : Corpul diplomatic, principii bisericii, înalții demnitari ai statului și ai Curții, funcționarii înalți cari, în ierarhia civilă aveau cel puțin gradul de „Hofrat", consilier al Curții. Gradul mai înalt de „Geheimrat", consilier intim, se bucura de mult rîvnitul titlu de „Excelență".

La toți acești privilegiați se mai adăuga un număr important de ofițeri ai garnizoanei din Viena, indicați pe rînd de către comandanții lor de la gradul de căpitan în sus. Apoi veneau așa zișii „străini de distincție", recomandați de ambasadorii sau miniștrii lor plenipotențiari.

Invitațiile la „Hofball", care se făceau regulat între 1 și 10 ianuarie, nu purtau nici un nume ; erau simple înștiințări și oricine era „Hoffähig" (admis la Curte) pu-

---

[1] Se reproduc aci articolele apărute în ziarul „Figaro" de la Paris, la 24 și 26 aprilie 1930).

tea să vină. Ceea ce părea la prima vedere straniu era numărul restrîns de cucoane, fiindcă majoritatea soților aveau neveste cari nu îndeplineau condiția celor șasesprezece străbuni nobili. Nu este greu de închipuit cîte vanități feminine sufereau în urma acestei „legi" atît de aspre.

La orele șapte și jumătate și nici un minut mai tîrziu, Corpul diplomatic trebuia să se întrunească la Curtea imperială, la „Hofburg". Diplomații aveau o intrare deosebită, cea de la Ballplatz, în fața Ministerului de Externe, în timp ce toți ceilalți invitați soseau pe partea opusă, prin portalul de la Sankt-Michael-Platz.

Arhiducii și ambasadorii se bucurau de un privilegiu deosebit, care le venea de hac simplilor miniștri plenipotențiari. Cei dintîi aveau dreptul să aibă pe capră, lîngă vizitiu, un „chasseur" cu un bicorn pe cap, împodobit cu pene verzi și albe, ceea ce reprezenta simbolul cel mai respectat al ierarhiei. Dacă cumva un ministru plenipotențiar ar fi cutezat — trebuie știută prăpastia care despărțea la Viena, ca și la Berlin, un ministru de un ambasador — să aibă un servitor pe capră cu pene albe și verzi, s-ar fi expus celor mai energice protestări din partea unui arhiduce, îndeobște puțin binevoitor față de diplomați.

Din toate vremurile, echipajele Curții imperiale erau cunoscute pentru eleganța și frumoasa lor îngrijire și pentru frumusețea cailor, de cari „marele maistru al grajdurilor" al Curții imperiale, principele Kinsky, era atît de mîndru.

Cetind cele ce preced, mi se va spune cu mirare poate că, descriind balurile de la Curte din Viena, n-am pomenit de împărăteasa Elisabeta, pentru simplul motiv însă că la acele baluri nu s-a arătat niciodată, cel puțin nu la acele numeroase la cari am asistat timp de 15 ani. Da ! totuși o dată, o singură dată ! însă la Budapesta, unde era poftit Corpul diplomatic acreditat, cum se știe, pe lîngă ambele Curți : imperială și regală. N-a fost decît o scurtă apariție : parcă o văd pe lîngă împăratul rege, era îmbrăcată în negru (culoarea ei de preferință și care și-a impus-o de la moartea fiului ei, nefericitul Rudolf), rochia era puțin decoltată, ținea înaintea obrazului ei, pînă la

înălțimea ochilor, un evantaliu de dantele. Era frumoasă încă, umbla ușor pe parchet parcă luneca, cu o supremă eleganță și surîsul ei abia schițat avea mult farmec, multă duioșie, dar mai ales multă melancolie. Cum apărea, sala întreagă, într-o tăcere absolută, se înclina cu un respect care se simțea că era adînc și sincer, omagiu la care răspundea înclinînd frumos capul, cu un zîmbet care părea că se adresa fiecăruia. Apariția ei nu era decît de cîteva clipe și puțini au fost acei care să fi auzit glasul ei, trecea ca o umbră.

Curioasă, interesantă și impenetrabilă ființă ! a trăit ca într-un vis, fugind de Curte și de ceremonialul ei riguros, căuta libertatea, fantezia. Îi plăcea singurătatea în marele calm al naturii, ca la Corfu sau la Cap Martin și lectorul ei grec ne spune că între lecturile sale preferate poezia avea primul loc, gîndul ei se înălța spre sfere superioare.

Cînd vorbește lumea de dînsa, cuvîntul „nebunie", vine ușor pe buze, dar oare nebunie să fie a renunța la măriri, la satisfacțiile pur aparente ale domniei, la aclamațiile unui popor supus, precum și la „reverențele" Curții ! Nu s-o fi gîndit oare ca poetul :

„Qu'est ce que tout cela qui n'est pas éternel !"
(Ce sunt toate acestea cari nu sunt veșnice).

Afară de fanteziile sale din tinerețe la circul Rentz și de unele aventuri trecătoare, existența ei a fost toată de penumbră, cu abnegațiuni mereu reînnoite, însă fără nimic ostensibil, nimic spectaculos.

În așteptarea clipei în care se putea intra sub bolta porții „Burgului" — ceea ce ținea destul de mult, căci eram mereu reținuți de carosele arhiducilor cu „chasseurii" lor împodobiți cu pene verzi — ne uitam cu adevărată plăcere la minunatele trăsuri cu cai albi, cai puternici cari tropăiau pe loc de nerăbdare.

Îndată după sosirea în palat, Corpul diplomatic se orînduia după toate regulile protocolului. În cap se așeza nunțiul papal, pe vremea aceea un principe napolitan, foarte distins, apoi ambasadorii printre cari cel al Franței, marchizul de Reverseaux, pe care vienezii îl numeau „le charmant ambassadeur" ; alături de el colonelul,

marchizul de Laguiche și marchiza, născută d'Arenberg, foarte răsfățată de societatea vieneză, ca și vicontele și vicontesa de Fontenay ; apoi ducele de Avarna, ambasadorul Italiei, urmașul renumitului conte Nigra, prietenul lui Cavour, diplomatul dibaci și subtil, ale cărui succese diplomatice și sentimentale la Curtea lui Napoleon al III-lea erau bine cunoscute. Harnic la muncă el însuși, ambasadorul cerea mult secretarilor săi. Se folosea de ei tot atît pentru nevoile casei sale, cît și pentru ale serviciului diplomatic, — consilierul ambasadei avea tot atîta grijă de trăsuri cît de gospodărie și de bunul mers al cancelariei. Contele Nigra era un fin intelectual, îi plăcea, poezia, recita versuri — printre altele faimosul „sonet de Arvers“ și stanțele pentru Ninon : „Si ze vous le disais... etc.“, căci zîzăia, cum fac mulți italieni. Mesele la ambasada Italiei erau foarte apreciate și o invitație la dineu era, pe vremea aceea — o deosebită cinste.

Printre miniștrii plenipotențiari, una din figurile mai caracteristice, cu o aureolă de păr alb și o mustață stufoasă, era ministrul nostru Emil Ghica, timp de peste doisprezece ani șeful misiunii române la Viena. Doamna Ghika primea mult și salonul ei era printre cele mai căutate, mai ales de membrii societății amatori de muzică. Toți care au cunoscut societatea vieneză din acea vreme își vor aduce aminte de acele serate muzicale de la legația României, la care se interpretau — alături de atîtea opere cunoscute — poeme muzicale ca „Manfred“ de Schumann, „Preciosa“ de Weber, precum și acea mai puțin cunoscută compoziție „Rosamunda“ de Schubert. Melodrama era recitată de soția mea în limba germană și părțile de canto cîntate de mine.

La orele 8 exact (— nicăieri punctualitatea nu era observată cu atîta stăruință ca la Curtea vieneză și, de altfel, în toată societatea —) se deschidea o ușă și marele maestru de ceremonii, contele Coloniewski, bătea de trei ori cu toiagul lui pe parchet, anunțînd intrarea împăratului.

„Majestatea Sa“, spunea grav contele Coloniewski. Toată lumea se înclina, cucoanele își executau reverențele cele mai studiate. Îndată, împăratul începea să facă „cerc“, pornind de la dreapta cu nunțiul apostolic și cu amba-

sadorii. Arhiducesa Maria-Josefa, care ținea locul împărătesei, se îndrepta în acelaș timp spre doamnele așezate în față. Cu acest prilej, șefii misiunilor și soțiile lor prezentau pe noii secretari și atașați veniți în cursul anului. Împăratul cunoștea bine Corpul diplomatic, arhiducesa mai puțin. De aceea era și urmată de aproape de marele maestru al Curții și de o doamnă de onoare, cari îi șopteau în mod discret numele țării pe care ministrul o reprezenta. În legătură cu aceasta, îmi amintesc de un ministru al Afacerilor Străine care pusese pe șeful lui de cabinet să-i arate pe hartă locul țării diplomatului pe care urma să-l primească... O precauțiune destul de înțeleaptă !

La unul din numeroasele „cercles" la cari am asistat, m-am aflat lîngă ministrul Elveției, D-l de M..., unul din diplomații cei mai „lansați" pînă la cercurile mai greu de pătruns din Viena. Trebuia să prezinte împăratului pe un nou secretar de legație, purtînd unul din cele mai vechi nume ale țării sale, care ar fi putut rivaliza ca vechime cu Habsburgii. Acest tînăr diplomat crezu de cuviință să-și laude superioritatea originii sale, stăruind asupra faptului că Habsburgii fuseseră vasalii strămoșilor săi. Cu duhul blîndeții, împăratul îi răspunde : „Mais ils ont fait carrière depuis..." Majestatea Sa zîmbi, dar diplomatul mai puțin.

La orele 9 exact, trecerea împăratului de la unul la altul lua sfîrșit. Era cîteodată nevoie ca arhiducesa să fie grăbită de doamna ei de onoare, căci îi lipsea darul unchiului ei de a aluneca cu îndemînare de la unul la altul. Apoi împăratul îi dădea brațul, toți membrii familiei imperiale urmau, după ei veneau principii familiei imperiale, cari așteptaseră într-o sală alături și Corpul diplomatic, care încheia cortegiul. Timp de peste zece minute treceam atunci prin lungile coridoare, ai căror pereți erau împodobiți cu cele mai prețioase tapițerii flamande și franceze constituind una din cele mai mari comori a Curții imperiale vieneze. Intram apoi în sala cea mare de festivități, plină de lumină și în care străluceau cele mai prețioase briliante și diademe. Într-o tăcere absolută, un public numeros aștepta acolo intrarea împăra-

tului. Prin bogăția uniformelor, a toaletelor și a vechiului ceremonial, acest spectacol era într-adevăr impunător.

Îndată ce mărețul cortegiu se așeza în fundul sălii, într-un cadru de plante și flori, Eduard Strauss își ridica bagheta de șef de orchestră, dirijînd unul din valsurile tulburătoare ale fratelui său Johann Strauss. Îl văd încă în uniforma lui roșie, galonat cu aur și încărcat cu decorații și medalii, cu fața lui palidă și sbîrcită, cu părul negru vopsit și cu mustața văxuită după moda ungurească. El păstra cu sfințenie tradiția fratelui său mai mare în vîrstă și dirija, ca un adevărat vienez, o muzică vrăjitoare și îndrăcită.

Să fim ai timpului nostru de astăzi, să nu condamnăm jazzul cu ritmul nervos și biciuitor, dar cum am putea uita farmecul, beția și felul cum te furau valsurile vieneze, ale căror succese n-au fost niciodată întrecute? Dacă Beethoven ne înalță sufletele și ne mișcă, dacă Mozart ne duce în regiunile cele mai pure, pline de armonie, orînduire și frumusețe, Johann Strauss, acest zeu mai mărunt dar captivant, întrerupe seriosul apăsător al vremii și ne dă tonul bucuriei.

În timpul acesta, primul dansator, adică ofițerul din garda imperială însărcinat cu conducerea balurilor și a serbărilor Curții și din lumea mare, dansează primul vals cu una din tinerele arhiducese. Această funcțiune a „Vortänzer-ului", de altfel trecătoare, era veșnicul obiect al invidiei camarazilor săi. Odată, fericitul prim dansator era un principe de Thurn și Taxis, altădată un Windischgrätz, un principe de Croy, sau un nobil polonez sau ceh, chiar și un Ceschi de Santa-Croce.

La balul Curții (Hofball) nu era supeu, se servea numai ceai în saloane împodobite cu picturi murale cu personaje franceze din veacul al XVIII-lea. Dacă te bucurai de puțină protecție, puteai căpăta și o ceașcă de bulion, vestitul bulion al „Mariei Tereza", băutură imperială în care — se zicea — intrau douăzeci pînă la treizeci de ingrediente, de la carne și morcovi pînă la rața sălbatică și alte feluri de vînat.

Potire, din porțelan autentic vienez sau din Saxonia, conțineau bomboane și caramele împachetate ca în timpul Mariei Tereza, în hîrtie cu dantele purtînd fotografia

împăratului, a unui arhiduce sau unei arhiducese. Toate excelențele își umpleau buzunarele cu acele acadele, ca să le ducă rudelor și prietenilor, cari le păstrau cu evlavie, în arhivele familiei.

Membrii Curții și diplomații mai primeau la plecare cîte o bomboniera din lemn sau bronz aurit, tot împodobită cu chipuri imperiale.

Pentru militari numai, un bufet impozant era așezat într-o sală a etajului superior, sală în care un civil nu putea pătrunde.

Purtînd uniforma de ofițer de artilerie, odată, am putut să ajung și eu în acel palat al celor o mie și una de mîncări alese. Acolo am văzut, rămînînd încremenit, cum se înghițeau în cîteva minute uriași „saumons du Rhin" și niște fripturi de dimensiuni nebănuite.

„...le militaire a bon appétit et on ne mange pas tous les jours à la Cour" îmi spuse un tînăr și naiv ofițeraș, a cărui capacitate de înghițire mă impresionase.

În timpul acesta, împăratul se întreținea cu invitații, trecînd de la unul la altul. Toate privirile erau îndreptate asupra suveranului, pentru a se bucura, în trecere, de un zîmbet sau chiar o mică conversație, cinste din care cel binecuvîntat se credea onorat pe veci. Cînd împăratul Franz-Iosef vorbea cu cineva, clătina puțin din cap ca și cum aproba spusele celui întrebat, în timp ce cu ochii căuta persoana din vecinătate căreia ținea să-i vorbească. Cuvintele imperiale însă nu erau totdeauna cele mai binevenite și mîngăietoare și, în acele cazuri, nu erau destinate unui surd.

Un ministru plenipotențiar, reprezentînd o Curte asiatică, tot umbla anume în calea împăratului, sperînd că-i va vorbi. Uitase, se vede, că la Ministerul Afacerilor Străine se păstra un mic dosar cu o afacere cam urîtă a lui, de care însă împăratul își aducea bine aminte. Bătrînul suveran nu numai că s-a făcut că nu-l vede, dar i-a întors spatele ostentativ, spunînd cîteva cuvinte severe pe cari ministrul le-a înțeles, desigur, căci a doua zi și-a strîns bagajele și a dispărut din Viena.

La ultimele manevre, împăratul spusese unuia dintre cei mai buni generali ai lui, care se afla călare lîngă el

și care avusese imprudența să-i mărturisească că nu mai putea lua așa ușor toate obstacolele :

„Sie werden alt, lieber General“ (Ai îmbătrînit, generale !) ceea ce însemna ieșire la pensie.

Precum am mai spus-o, fundul sălii celei mari era rezervat mai mult sau mai puțin familiei imperiale, principilor, ambasadorilor și cîtorva privilegiați. Voi cita cîteva nume : arhiducesa Maria-Josefa cu o înfățișare impunătoare, purtînd o toaletă cu o trenă foarte lungă, „lamé argent“. Pe cap o diademă cu perle și diamante, în jurul gîtului un colan de diamante și mai multe șiruri de mărgăritare. Soțul ei, arhiducele Otto, frumos și seducător, muri tînăr. Fratele lui mai mare, victima de la Sarajevo, nefericitul Franz-Ferdinand, mai serios ca fratele său, dar de o fire neliniștită și nehotărîtă. Poruncile sale erau mereu urmate de contra-ordine. Se ferea de lume, nu-i plăcea să se arate printre invitații Curții. Într-adevăr, toți acești principi nu știau să petreacă decît între ei, la vînătoare și la regiment. Acolo se simțeau mai liberi, putînd vorbi „Wienerisch“, cunoscutul limbaj al birjarilor vienezi (Fiaker) care, de altminterea, era și pe gustul multor doamne din societatea înaltă. Limba din Germania, așa zisul „Hochdeutsch“, n-a fost niciodată pe placul austriecilor.

Dar mai era o personalitate trufașă, cu zîmbetul ironic și tăios mereu pe buze, care privea peste capetele celorlalți : era arhiducele Ludwig-Victor, fratele împăratului, care plin de grație se învîrtea în jurul cucoanelor, căutînd să spună fiecăreia cîte una din obișnuitele sale obrăznicii : „Ce minunată rochie, scumpă prințesă ! O recunosc, ați purtat-o și acum trei ani, la un bal la prințul Schwarzenberg“... Sau : „Ce buze roșii ! Ce obraji ! scumpă contesă, să-mi dați rețeta, vă rog !“ Fardatul la Viena, mai ales la Curte, era privit ca fiind necuviincios. „Știi, zise arhiducele unei bătrîne contese, o prietenă a lui care nu se speria de vorbele cele mai „fără perdea“, „că eram să te cer odată de soție ?“ „Ce păcat“, îi răspunse contesa..., „m-aș fi mîngăiat cu cei mai frumoși adjutanți !“.

Mai trebuie s-o pomenim și pe prințesa de Metternich, ilustra și populara Paulina. Nu era frumoasă, dar, „dacă

ar fi fost, cucerea lumea". Citez propriile ei cuvinte. Într-o seară, la ambasada Germaniei, ambasadorul fiind de față, îi vorbi de portretul ei expus la Salonul oficial din acel an. „Ah !" îmi zise ea, „sunt mai urîtă decît în realitate, ceea ce înseamnă mult !" În fiecare an ea organiza cele mai frumoase serbări de binefacere : baluri, redute, bazare, concerte, toate patronate de această fostă ambasadoare, care cunoscuse în Franța zilele frumoase ale celui de al doilea imperiu. Era spirituală și vorbele ei treceau de la unul la altul. Multe din ele îi erau atribuite, fără să le fi spus vreodată. Credea că orice îi era îngăduit, avea o libertate de grai care nu trecea neobservată. Fiind invitată la un arhiduce la masă la ora 6, ora tradițională la Curtea imperială, ea refuza tot ce i se prezenta. „Cum, nu iei nimic, prințesă ?" îi zicea alteța. „N-am obiceiul să mănînc între orele de masă", răspunse ea. (Aceasta mi-aduce aminte că pe timpul copilăriei mele, dejunul se servea la 12 ore, iar masa la 6, iar pe vremea bunicului se prînzea la ora 2 și supeul era servit la 9 seara). Este cunoscută o scenă petrecută altădată, la Curtea lui Napoleon III. Numita principesă se găsea la masă la dreapta împăratului și-și arăta scîrba gustînd dintr-o mîncare și făcînd mișcarea parcă ar vrea să scuipe. „Pouh ! ce rea e mîncarea asta !" zise ea. Împăratul nu răspunse nimic, dar făcînd dinadins același gest ca vecina lui cînd i-a venit rîndul, i-a zis : „Prințesă, lumea trebuie să ne ia drept foarte rău crescuți"... Mai bună lecție și mai spiritual răspuns nici nu se putea. Cînd ieșea cu trăsura, se arăta la fereastra cupeului ca o suverană, iubită de poporul ei și zîmbea trecătorilor mulțumiți s-o vadă. „Iat-o", se spunea atunci, „Paulina, prințesa Paulina". Legenda vieneză va păstra amintirea ei sub numele de „Paulina, prințesa binefăcătoare". Una din concurentele ei în ale binefacerilor era prințesa Croy, prietena și contimporana ei.

Mai erau și multe alte doamne din înalta aristocrație austro-ungară cari nu lipseau la aceste baluri, ca de pildă : prințesele Lichtenstein, Fürstenberg, Montenuovo, Kinsky, Auersperg, Schoenburg, contesa Paula Eszterházy, femeia cea mai bine îmbrăcată din Viena. Apoi contesele Harrach, Haugwitz, Schoenburg, Thun și multe

altele. Să nu uit pe contesa Miza Wydenbruch, o siluetă fină și grațioasă, care era credincioasa colaboratoare a prințesei Metternich, ca și contesa Kielmansegg, soția guvernatorului Austriei de Jos. Ea era marea vedetă a reprezentațiilor teatrale organizate de amatori.

Toate aceste cucoane mari purtau, la Curte, diademe prețioase pe cap, pe piept și la gît coliere de diamante și perle, de o bogăție nebănuită, giuvaericale de mare valoare inalienabile, cari se scoteau din cutiile lor strămoșești la zile mari. Erau bucăți cari aparțineau familiilor de sute de ani și erau trecute în inventarul majoratelor, orînduite după regulile cele mai stricte. Cele mai frumoase diamante erau ale arhiducesei Maria Tereza, cumnata împăratului, vîndute astăzi în America.

Îmi mai aduc aminte de una din persoanele mai de vază : principele Liechtenstein, mare maestru de ceremonii al Curții. Nu se putea închipui un bărbat mai frumos, mai distins și, totuși, mai simplu și mai amabil. Tot așa și verii lui, prinții Alfred și Aloys Liechtenstein. Cel de al doilea era unul din întemeietorii partidului creștin-social, alături de cunoscutul antisemit Karl Lueger, președinte al Consiliului municipal al capitalei. Locuri importante mai ocupau în societatea vieneză principele Max Egon Fürstenberg, intim prieten al împăratului Wilhelm II, prințul Alexandru Thurn und Taxis, prințul Auersperg, proprietarul unui frumos palat al Vienei, ca și contele polonez Lanckaronski, mare erudit și mecena, prințul Montenuovo, urmaș al familiei Neipperg și mulți alții.

La miezul nopții, ora tradițională, împăratul își părăsea invitații, cu același ceremonial ca la intrarea sa și balul se sfîrșea.

„Acum să mergem să supăm..." spuneau colegii diplomați, cărora bulionul Mariei Tereza le trezise pofta de mîncare.

*

* *

„Balul la Curte"
(Ball bei Hof)

Balul Curții se deosebea foarte mult de balul „de la Curte“ (Ball bei Hof). La aceste din urmă serbări erau invitați numai aristocrații și diplomații. La început, împăratul nu făcea „cercle“ ca la celelalte ; dansul era scopul principal al întrunirii, ca și strălucirea toaletelor, a bijuteriilor și a uniformelor. Era triumful tinerelor „Comtessen“. Acest din urmă cuvînt, introdús de-a binelea în limba germană, are alt sens decît cuvîntul franțuzesc „comtesse“. Contesa măritată, „la comtesse“ este „die Gräfin“, pe cînd pe nemțește „die Comtesse“ este fiica nemăritată a unui conte.

Da, aceste tinere „Comtessen“ vieneze jucau un foarte mare rol, ele alcătuiau totdeauna un grup închis și separat în această lume, atît la bal cît și la alte întruniri, într-un cuvînt : un fel de stat în stat. Vai de capul aceluia care era rău văzut de ele. Erau cunoscute pe numele lor diminutive. Și acela care nu știa cine era prințesa Titi, contesa Cloclo sau alte „Comtessen“ Mitzi, Stefi etc., nu era decît un om de nimic. La începutul sezonului, aceste domnișoare răsfățate făceau o alegere riguroasă printre tinerii aristocrați, stabilind aceia cari erau „admiși“ și puteau să se apropie de ele fără să fie respinși. La fel ca mamele lor, tinerele contese erau organizate în clanuri, cari aveau denumirile lor.

Pentru a „reuși“ pe lîngă acest areopag și pentru a-și face o „situație“ în lume, cum ziceau diplomații, noul venit n-avea nevoie să fie inteligent sau cu duh, totul era să danseze bine.

„Dacă nu ești un bun dansator, să nu vii la Viena“, a scris odată soția Ministrului Saxoniei unui tînăr secretar candidat la un post la legația Saxoniei din Viena.

Afară de principii mediatizați, printre străini, englezii erau cei mai bine văzuți ; germanii (din Reich) și nici francezii nu prea erau pe gustul lor. Nu știau să danseze după placul tinerelor „Comtesse“, iar francezii vorbeau prea mult.

O bătrînă ambasadoare a Austriei a zis odată, ca și cînd ar vorbi de adevărate nenorociri : „La Viena sunt trei calamități primordiale : portarii, birjarii și „die Comtessen“... Această alăturare nu era tocmai măgulitoare pentru acestea din urmă. Dacă era ceva comic și absurd

în apucăturile lor trebuie să recunoaştem însă, că în majoritate erau foarte nostime şi graţioase şi alcătuiau un „ansamblu“ plin de farmec.

Dar prea m-am îndepărtat de firul dării de seamă, era însă necesar căci această aristocratică instituţie dădea oarecum culoarea locală a vieţii mondene vieneze şi mai ales la „Ball bei Hof“.

Să ne înapoiem la împărat şi la Curte. În tot timpul serii, împăratul căuta să se întreţină cu cît mai mulţi invitaţi, nu şedea jos o clipă, doar în timpul supeului. Avea cîte un cuvînt amabil pentru şefii misiunilor, cam lăsa pe consilierii şi secretarii de legaţie la o parte, dar se interesa de ataşaţii militari cari, la Viena ca şi la Berlin, se bucurau de o situaţie privilegiată.

Arhiducii, în schimb, nu-şi dădeau nici o osteneală, precum am mai spus-o, singura lor dorinţă era să dispară cît mai repede. Dar cine din ei ar fi îndrăznit să plece de la bal cît timp suveranul era încă de faţă! Bătrînul împărat, cu toată aparenţa lui blîndă şi împăciuitoare, era foarte sever cu membrii familiei sale; era temut şi foarte respectat.

Supeul balului era din cele mai alese. Regula cu care se petrecea era triumful marelui maestru al bucătarilor, contele Bellegarde. Toată lumea era aşezată la mese cu cîte douăsprezece locuri, bogat împodobite cu flori şi fructe alese. Să nu uităm şi faimoasele caramele şi bomboniere, pe cari le-am mai pomenit. O sală, alături de galeria care domina sala de bal, era rezervată Curtii şi personalităţilor indicate de protocol. Contesele tinere aveau, ca pretutindeni, o sală rezervată numai pentru ele... nici o mamă, nici o femeie măritată n-ar fi îndrăznit să se arate acolo.

Îndată după masă, care nu ţinea decît treizeci şi cinci de minute — nici un prînz la Curte nu putea dura mai mult — începea cotilionul cu figuri ingenioase şi variate; apoi se distribuiau florile şi micile cadouri. O oră mai tîrziu, precis la miezul nopţii, împăratul se retrăgea, urmat de Curtea întreagă şi balul lua sfîrşit.

Altădată, cînd împăratul era mai tînăr, balul ţinea pînă la orele două noaptea.

De atunci n-au trecut nici patruzeci de ani şi, evocînd aceste amintiri cari de fapt nu sunt atît de îndepărtate, îmi pare că vorbesc de nişte obiceiuri rituale din antichitate, într-atît evenimentele au schimbat vechea noastră lume şi au împins înapoi cu un secol, un trecut care n-are nimic centenar.

Astăzi, vechiul palat de la Burg şi frumoasele săli de altădată servesc tîrgurilor de mostre, expoziţiilor, chiar exibiţiunilor de mode cu manechine. Astăzi nu mai există monarhia. Cu ea, Viena a pierdut una din cele mai frumoase podoabe ale ei. Acest oraş, odinioară vesel şi zîmbitor, cu farmecul lui unic, este întunecat de griji. Alături de aceste tradiţii ale gustului, ale culturii fine şi ale concepţiei surîzătoare a vieţii, el totuşi mai păstrează un sanctuar preţios : acel al muzicei. Cetatea lui Haydn, Mozart, Beethoven, Schubert, Brahms — şi să nu uităm pe Johann Strauss — va rămîne pe veci leagănul măreţ al muzicei.

Ce a rămas din tot ce a fost ? Cele mai multe din acele figuri nu mai sunt din lumea asta. Cele rămase, le mai ştie cineva ? Toată această societate de altădată, cu toate micimile ei, cum le are de altfel fiecare sferă socială şi care trăia dintr-un principiu pentru totdeauna distrus, s-a împrăştiat, a dispărut. Pe ici-colea, se mai găseşte cîte o rămăşiţă, o figură, cîte o fantomă a unei lumi pierdute.

Austria însăşi, urmaşa Sfîntului Imperiu, cu toată tradiţia ei a dreptului divin, o nobilime întreagă care s-a păstrat de-a lungul veacurilor, cu majoratele, privilegiile şi veniturile ei speciale, cu rămăşiţele sale din Evul Mediu, ţinînd sub sceptrul ei atîtea naţionalităţi deosebite şi potrivnice una alteia, s-a prăbuşit. Din ziua cînd s-a proclamat dreptul popoarelor de a-şi croi singure soarta, Austria a rămas ţărmurită la provinciile ei germane, urmînd să intre, firește, în sînul marei familii germane, la fel cum celelalte neamuri atîrnînd de imperiul şi regatul Austro-Ungar, s-au alipit ţărilor care, prin origine, limbă, istorie şi afinităţi milenare erau îndreptăţite să şi le încorporeze. Noi, nu ne putem plînge !

Pentru acei însă, cari au cunoscut vechea Austrie şi capitala ei, acest giuvaer al Europei şi al civilizaţiei noas-

tre, nimic nu poate alina regretele cari se impun în fața prăbușirii a tot ce am cunoscut, iubit și simțit în acest oraș a cărui strălucire aparține trecutului[1].

---

1 Cînd m-am întors la Viena în 1919, în calitate de șef de misiune, mi-am dat seama numaidecît și rapoartele mele pot confirma, că așa numitul „Anschluss" către Germania era inevitabil; la început socialiștii, atunci la putere, erau acei cari rîvneau la această soluție „pentru a se alipi marii familii socialiste din Germania" (propriile cuvinte ale președintelui Republicii de atunci: Seitz). Această dorință a dispărut în urmă, față de progresele rapide ale național-socialismului.

A fost poate un moment cînd problema austriacă s-ar fi putut rezolva prin reconstruirea unei Monarhii tripartită — așa cum o concepea Arhiducele Franz-Ferdinand — dar unii din semnatarii Tratatelor nici n-au vrut să audă de așa ceva și reprezentanții Micii Antante s-au opus formal chiar. Judecînd după ce ni s-a povestit de unii din colegii mei și mai ales de publiciști cunoscuți cari au avut dese convorbiri cu D-l Benes, fost președinte al Republicii Ceho-Slovace, pare că soluționarea aceasta l-ar fi pus pe gînduri. (Să reamintim aci cuvintele cunoscute: „Dacă Austro-Ungaria n-ar exista, ar fi trebuit inventată"). De atunci, alții au emis opțiunea unei Confederații a țărilor cari depindeau de fosta monarhie, sporită cu cîteva state vecine și cu Germania „prima inter pares"...

CAPITOLUL VII.

Eram abia de doi ani la Viena cînd Dimitrie Sturdza, pe atunci președinte al Consiliului și ministrul Afacerilor Străine, mă trimise în grabă la Atena ca însărcinat de afaceri, fiindcă ministrul nostru în Grecia, Bengescu, fusese silit să-și părăsească postul, fiind bolnav.

Nu fără părere de rău am părăsit Viena, soția mea și cu mine, mai ales că tocmai ne orînduisem casa. Era înțeles că trebuia să ne înapoiăm după ce Bengescu s-ar fi însănătoșit. Dar în cariera noastră poți ști ce se întîmplă de azi pe mîine? Diplomații ca și militarii trebuie să fie oricînd gata să-și strîngă corturile.

Pentru a scurta trecerea pe mare, am urmat cu calea ferată toată coasta orientală a Italiei pentru a lua vaporul la Brindisi, în primele zile ale lunei noemvrie 1896. După ce părăsisem Viena pe o zi sumbră și ploioasă, Italia ne aduse soarele, marea era liniștită și albastră.

La Brindisi, port adormit, doar mai treaz în zilele cînd soseau vapoarele din Indii (Malle des Indes) — vorbesc de timpurile vechi — am surîs dimineața văzînd, de pe balconul nostru, o singură vacă care trecea de la o casă la alta și era mulsă în fața ușilor. Cîteva clipe de oprire la Santi Quaranta, unde apare Orientul cu pămîntul galben, trist și sterp. Apoi, Corfu, insula fermecătoare cu măslinii mari și noduroși, cu frunzișul decolorat și unde se face plimbarea clasică a „Canon"-ului, cu goflul liniștit ca un lac, în mijlocul căruia se află o mică insulă împădurită care îți aduce aminte de „Isola Bella" și, iată-ne ajunși la Patras, unde un tren cu aspect provincial ne duce încet, încet, la Atena.

Sosirea noastră pe o seară înnourată ne-a cam dezamăgit, dar nu pentru mult timp. Atena, ca toată Atica și toa-

tă Grecia, are nevoie de soare pentru a-și arăta toată frumusețea și, din fericire, zilele înnourate sunt rare în Grecia.

Abea ne orînduisem bagajele și ne-am grăbit să ducem baronului Guillaume, ministrul Belgiei și baroanei, născută Grădișteanu, comisioanele cu cari fusesem însărcinați la București. Am fost primiți ca niște vechi prieteni și, în timpul celor zece luni cît am stat la Atena, ne simțeam ca la noi acasă, la legația Belgiei. Prin baronul Guillaume am făcut cunoștința noilor noștri colegi și a persoanelor mai de seamă din societatea ateniană, încît „spleen"-ul primelor zile a fost repede înlăturat. De la primele mele ieșiri în oraș, am regăsit nume cari îmi erau bine cunoscute din timpul liceului : strada Homer, strada Sofocle, Esculap, Licurg și atîtea altele. Servitorii hotelului se numeau Pericle, Temistocle, Epaminondas, Menelas.

Din cauza asta n-ai niciodată impresia că descoperi Grecia, ci că o regăsești.

Cerul politic al Greciei pe atunci nu era fără nouri : evenimente grave se pregăteau. De cîteva luni Creta era în fierbere. Venizelos conducea mișcarea, susținut fiind de guvernul de la Atena și de faimoasa ligă „Ethniki Hetairia". Între trupele turcești și populația creștină începuseră luptele. Toate cancelariile Europei își arătau neliniștea. Înaintea sosirii mele, în luna august 1896, Marile Puteri stabiliseră un program de reorganizare a jandarmeriei insulei, în vederea apărării populației musulmane, făcînd totodată o presiune asupra sultanului ca să proclame autonomia Cretei. În decemvrie, o comisie internațională a fost luată în vedere de Puteri, dar toate aceste măsuri au venit prea tîrziu și n-au dat nici un rezultat. Turburările porneau din nou și, în luna februarie 1897, trupele grecești comandate de colonelul Vassos, au debarcat pe insulă. Am fost de față la plecarea lor și entuziasmul mulțimii strînse în port m-a cuprins și pe mine. Marile Puteri cer în zadar evacuarea trupelor grecești și turcești, dar întîmpină refuzul categoric al guvernului grec, prezidat de Delyannis. În același timp Diadohul Constantin pleacă în Tesalia și ia comandamentul armatei. Războiul pare a nu mai fi de înlăturat. Turcii se pregătesc în grabă, tru-

pele grecești pătrund în Macedonia. Războiul este declarat la 17 aprilie 1897.

Am fost poate singurul dintre toți colegii mei care, de la început, am arătat convingerea mea hotărîtă că războiul era sigur. La ministerul nostru din București nu s-a prea ținut seamă de informațiile date de mine cari, toate, dădeau războiul ca lucru cert, căci guvernul nostru credea, ca majoritatea colegilor mei din Atena, că atît Grecia cît și Turcia se vor supune „veto"-ului Puterilor. La întoarcerea mea în țară, la Sinaia, cu prilejul unui dejun la castelul Peleș, regele Carol I mi-a spus : „D-ta ai avut dreptate".

Nu vreau să mă mai opresc la întîmplările cari au urmat : este o istorie de mult trecută, de care grecii nu-și amintesc cu plăcere. Înfrîngerea lor, în lupta aceasta inegală, era de prevăzut, la fel ca mai tîrziu, în trista campanie din Asia Mică. Dar trebuia să se isprăvească o situație care ajunsese de nesuferit, atît din punctul de vedere al aspirațiilor eline, de altfel cu totul legitime și din ce în ce mai greu de stăpînit, cît și din cel financiar. Cu multă dreptate, se zicea atunci că acest război este cel al „bondholderilor". Un lucru este sigur, anume că grecii, cu toată înfrîngerea lor, au tras din acest război foloase atît din punctul de vedere teritorial, cît și din cel financiar. Chestiunea datoriei a fost orînduită : grecii au căpătat un împrumut foarte avantajos prin mijlocirea Puterilor. Prestigiul antichității a ajutat totdeauna pe greci să aibă simpatia lumii întregi, întreținută de scriitori și poeți. Să ne aducem doar aminte de bietul erou de la Missolonghi, de „Orientalele" lui Victor Hugo și atîtea altele ! Am putut constata aceasta și în timpul războiului, la Atena, unde au sosit atîția străini cari, cu un entuziasm mai mult decît juvenil, își ofereau sîngele „elenismului amenințat !".

Cînd războiul izbucni, Atena se umplu îndată cu toți cetățenii greci din străinătate, cu toți filo-elenii și o lume de ziariști, scriitori, medici și curioși, veniți cam de pretutindeni. La hotelul nostru erau găzduiți toți cei mai cunoscuți și de vază, dintre cari mulți căutau aventura. Cîți tineri n-am văzut cu înfățișarea războinică la început, cari nu vorbeau decît de bătălii și de mers pe front și cari

se făceau apoi nevăzuți fără să fi fost nici la Larisa, nici la Termopile. Cîți ziariști cari trimiteau știri și corespondențe ziarelor lor, pline de invențiuni și de fantezie, fără a vorbi de cîțiva de felul garibaldian ca Cipriani, poreclit Cavalerul Roșu, însoțit de o englezoaică cu fața veștejită a unei vechi păpuși care îl urma pînă pe cîmpul de bătaie. Mai era și o marchiză din Franța, care își legase numele ei istoric de o marcă de șampanie, zice-se atrasă de frumusețea Greciei, de fapt însă de farmecul unuia dintre miniștrii greci pe care mulți îl găseau „irezistibil", care era și unul dintre cei mai buni prieteni ai noștri.

Cu prilejul unei ceremonii religioase în preziua războiului, poporul, aclamînd pe regele George I care cu greu îndura evenimentele, tot striga : „Zito o polemos" ! (Trăiască războiul !). La ieșirea din catedrală, aflîndu-mă lîngă el, mi-a șoptit : „Pauvres gens" !

Regele George era un suveran în adevăratul sens al cuvîntului. În politică era un realist care își dădea seamă de putințele poporului său, îi știa slăbiciunile și-și cunoștea oamenii. Preocupat de soarta pe care o avusese predecesorul lui, — probabil din această pricină —, a respectat instituțiunile ultra-democratice ale țării sale, dînd astfel drumul unor obiceiuri politice, astăzi frînate cu energie. În lumea în care îi plăcea să se arate era un foarte simpatic om de lume ; știa să vorbească oamenilor și era un galant admirator al sexului frumos. Principii, fiii regelui, mergeau și ei în lume și luau parte la numeroase recepții, baluri și serate ale societății ateniene care, pe acea vreme, era foarte elegantă cum cred că este și astăzi. Se zice că, în urma regimului Venizelos, ea s-a îmbogățit cu noi elemente venite din Alexandria, dispunînd de averi mari. Erau multe femei frumoase, elegante și distinse la Atena. A le cita astăzi ar însemna să arunc un văl de melancolie peste frunțile lor îmbătrînite.

Într-o seară, după o masă la palat, cînd se serveau cafelele și licheururile, regele ne-a povestit următoarea întîmplare :

În zilele de vară în timpul domniei sale, țarul Alexandru III al Rusiei, însoțit de principele de Wales, mai pe urmă regele Eduard VII, de principele moștenitor al Danemarcei și de el însuși regele Greciei, aveau obiceiul

să se întîlnească la socrul și tatăl lor, bătrînul Cristian IX al Danemarcei. Cea mai plăcută distracție a lor era vînatul ; întorcîndu-se într-o zi pe jos de la o vînătoare, nouri amenințători de furtună se adunară pe cer. Din fericire, un țăran trecea tocmai cu o brișcă. Îl rugară să-i ducă pînă în oraș. Țăranul habar n-avea cine erau acești domni. Regele George se așează pe capră, lîngă țăran, Alexandru III și principele de Wales luară loc în fundul trăsurii și principele de Danemarca în fața lor.

Regele intră în vorbă cu țăranul, care tot se uita cu coada ochiului la clienții lui neașteptați. Nedumerit cum era, întrebă: „Ia spune-mi, te rog, cine o fi tipul acela spătos cu nasul gros, din dreapta ?". „Nu-l cunoști", răspunse regele George, „n-ai văzut niciodată fotografia lui sau o carte poștală cu chipul său ?... E Țarul Rusiei". „Hm", zise bietul danez care nu credea nici un cuvînt. Apoi : „Dar celalt, cel gras, cu havana în gură ?". „Nu-l știi nici pe d-lui ? E principele de Wales, viitorul rege al Angliei, amîndoi sunt ginerii regelui tău". Tot mai bănuitor, țăranul întrebă : „Dar celalt pe băncuță și d-ta ?", „E viitorul tău rege și eu sunt fratele lui, regele Greciei, dacă nu te supără".

Bietul danez tăcu, dădu doar din cap zîmbind. Aceasta pentru a arăta cît de simplu trăiau aceste capete încoronate cînd erau și ei în vacanțe.

Soția mea și cu mine ședeam la hotel „Grande Bretagne", unde mai ocupam și două odăi pentru cancelarie. Petrecurăm un timp foarte plăcut în mijlocul unei societăți care se reînnoia mereu și în care ne-am făcut cîțiva buni prieteni. Astfel ne împrietenisem cu președintele Consiliului de miniștri Theotoki, șeful marelui partid Trikoupis. Primul ministru a fost tatăl diplomatului grec care, mai tîrziu, ca ministru de Externe a fost executat cu toți colegii lui din cabinetul Gunaris.

În Grecia nu exista un partid conservator, liberal sau altele. Pe vremea aceea lumea era trikupistă sau delyannistă, precum mai pe urmă era venizelistă sau partizană unei politici contrare. Aceste două partide se succedau la putere după doi, trei ani. Și fiecare din ele, odată la stăpînire, dădea afară pe toți funcționarii pe cari îi numise

partidul potrivnic. Programe bine stabilite n-aveau, ceea ce, de altfel, este un bagaj inutil și încurcă de multe ori. Nici doctrine n-aveau, nici nu erau conduse de ideologii. Dacă Trikoupis trecea drept un om politic care-și primea directivele de la Londra, Delyannis — zice-se — și le lua de la Paris. Aceasta era cam exagerat, dar sigur era că partidul delyannist avea tendințe demagogice.

Ceea ce m-a surprins de multe ori în Grecia era aerul de superioritate pe care unele persoane îl luau față de noi, românii și la care, deseori, m-am împotrivit cu energie. Odată, la o masă la un înalt demnitar al Curții, cu numele foarte cunoscut în țara lui, Paparigopulo, acesta tot vorbea de „provincii dunărene" ceea ce, pînă la sfîrșit, mă supărase în așa măsură încît l-am întrerupt de la celălalt capăt al mesei, zicîndu-i : „Poate vorbiți de România, țin însă să vă amintesc că aceste „provincii dunărene", precum vă place să le numiți, deși erau odată tributare Porții, n-au fost niciodată „provincii turcești". A înțeles și a tăcut.

Ar fi inutil și pretențios din partea mea dacă m-aș apuca să descriu frumusețile Greciei, blîndețea climei și interesul pe care-l are lumea pentru toate urmele trecutului minunat al acestei țări. S-a scris îndeajuns despre aceasta, dar nimic nu mă poate împiedica să evoc amintirea timpului petrecut acolo. De multe ori mă gîndesc cu duioșie la frumoasele zile de la Atena. Tot ce a fost dat ochilor mei să vadă în această țară binecuvîntată de zei, a trezit în mine simțăminte și gînduri înalte, în cari arta și natura se amestecă. Dacă am o părere de rău, este că nu m-am mai întors niciodată în Grecia să admir liniștita frumusețe a Atenei, să mă mai sui o dată la Acropolis, să revăd Propileele, Parthenonul cu colorile ce dă soarele ce apune sculpturilor lui Phidias atîta măreție, să mai privesc de la columnele templului lui Zeus splendida vedere a golfului de la Salamina și a Mării Egee. Aș vrea să mai văd o dată Daphni și bisericuța de sub paltini. N-a spus Barrès : „Au cours de mes études d'Athènes j'ai laissé mon coeur en dépôt à Daphni".

Dar Olympia ! Muzeul și valea Alpheului, dealurile Arcadiei... Ce măreață voluptate !

Puțini călători cunosc golful Poros, unde președintele Consiliului de atunci, Theotoki și Athos Romanos, ministrul afacerilor străine, ne-au condus într-o zi. Eram oaspeții „comodor"-ului baron Reineck și ai baroanei, născută Lahovary. Baronul era șeful marinei grecești și locuia la palatul comandamentului de la Poros, între liniștitul golf albastru și marea nesfîrșită. Era în luna mai, mîncam pe o terasă înflorită, pe acoperișul casei. Luna scălda cu razele ei argintii această natură minunată și miresmele pădurii de lămîi din jurul golfului liniștit ca un lac ajungeau pînă la noi. Într-o seară, Athos Romanos, cu vocea lui sonoră, ne-a recitat versurile lui Dante care plînge soarta Francescăi di Rimini :

. . . . . .

„Noi leggiavamo un giorno per diletto
Di Lancilotto, come amor lo strinse"

. . . . . .

Amintiri, amintiri cari nu se uită niciodată și pe cari gîndul le regăsește după mulți ani, în acele ceasuri de blîndă melancolie care ne leagănă cînd soarele vieții se apropie de apus.

„Dulce țară, scumpă muzelor și artelor !". Iată legenda pe un mare panou decorativ al lui Puvis de Chavannes, inspirat din Grecia.

Arta greacă, zice-se de multe ori, este desăvîrșită și, de la Renaștere, această perfecțiune este tot lăudată. În Grecia se caută pildele pe cari nimic nu le întrece, precum zice Renan : „On y trouve un lieu où la perfection existe". La fel și La Bruyère : „On ne saurait rencontrer le parfait et, s'il se peut, surpasser les anciens que par leur imitation". Să ne ferim însă de o terminologie prea absolută... Trecutul pare totdeauna mai frumos decît realitatea prezentă — „nec omnia apud priores meliora" — să nu uităm măreția artei Egiptului, unde preoții lui Isis și Osiris spuneau :

„Voi grecii, sunteți doar niște copii".

(Iar Bossuet a zis într-un capitol din „Discursul asupra istoriei universale" :

„Egiptenii sunt cei dintîi cari au știut arta de a guverna").

*

* *

În luna august 1897, misiunea mea la Atena lua sfîrșit. Fusesem înaintat la gradul de prim-secretar de legație și mutat în aceeași calitate la Petersburg. Între timp căpătasem un concediu pe care l-am petrecut amîndoi, soția mea și cu mine, la foștii mei șefi, Emil și Ecaterina Ghica, la Sinaia.

Cu prilejul unei mese, dată în cinstea ministrului nostru de externe și a doamnei Zoe Sturdza, Dimitrie Sturdza, înainte de a pleca din vila Ghika, mă luă la o parte, zicîndu-mi că a observat cu plăcere cît de legat eram cu stăpînii casei și că, vrînd să ne fie pe plac, mă va numi din nou la Viena. Nevasta mea și cu mine eram foarte mișcați de această bunăvoință și încîntați de perspectiva de a ne putea înapoia la Viena. Era o dovadă mai mult că fostul președinte al partidului liberal și al guvernului nu era deloc acel om rău drept care trecea. Este adevărat că se mînia cam ușor și avea obiceiul de a da lecții oricui. Chiar colegii lui de pe banca ministerială nu scăpau de ieșirile lui violente și observațiile lui făcute cu degetul index ridicat, dar el nu avea nimic din acea răutate stăruitoare care nu iartă prin generații.

Astfel ne-am înapoiat la Viena unde am rămas, data aceasta, timp de aproape treisprezece ani, adică pînă în 1909 cînd am fost chemat la Ministerul de Externe, ca secretar general. În capitolul despre Viena am adunat toate amintirile din acești ani pe care i-am petrecut acolo, în două rînduri.

În timpul acesta, în decursul noilor mele funcțiuni, am slujit doi miniștri de externe : Ion I. C. Brătianu și Alexandru Djuvara. În fața memoriei marelui bărbat de stat care a fost cel dintîi, mă închin cu respect și adîncă veneratie, amintindu-mi toată bunătatea și încrederea pe care mi-a arătat-o în tot timpul funcțiunii mele, astfel tare ușurată și, sper, folositoare. Brătianu știa să împerecheze zîmbetul cu exigențele, avînd față de colaboratorii lui deosebite atențiuni. La început ținea portofoliul

Externelor ca interimar și cînd l-a trecut prietenului său Alexandru Djuvara, am găsit pe biroul meu cartea lui de vizită cu un amical p.p.c. Știa să facă lucrurile în mod simplu și cu „humor", avînd totdeauna o vorbă plăcută și spirituală la îndemînă.

Cu prilejul inaugurării docurilor de la Constanța, s-a servit un dejun pe vaporul „Dacia", dacă nu mă înșel. La masă mă aflam la stînga lui și sub șervetul meu am găsit cartea cu numele meu, urmat de titlu „ministru plenipotențiar". Surprinderea mea era tot atît de mare ca și recunoștința mea.

Mult s-a vorbit de farmecul ce-l avea și cum știa să se servească de el. Aceia care l-au putut vedea într-un cerc intim de familie sau printre prieteni, liberat de grijile politice, înconjurat de tineret și de copii, știu cît de simplu era, cîtă francheță și veselie erau în el și cîtă bunăvoință.

„Quand il voulait plaire, il charmait et, quand il obligeait c'était au triple de qui que ce fût par les manières", ca să vorbesc ca Saint-Simon.

Cinstei de a fi servit sub Ion Brătianu, adaug aceea de a fi fost, timp de doi ani, colaboratorul lui Alexandru Djuvara, om fin, subțire și de mare talent, totodată și o fire de artist. Cu sănătatea cam șubredă, era totdeauna sensibil față de atențiile pe care le avea lumea față de el. Îi plăceau formele, buna creștere și bunul ton de care se servea mereu.

Cînd mi-am luat postul la Externe în primire, I. Brătianu mi-a încredințat că, printre personalul ministerului stăpînea un spirit de dușmănie și de intrigă între directorii diferitelor servicii. Mă rugă să fac tot ce-i cu putință pentru a pune capăt acestei stări de lucruri. Am încercat prin toate mijloacele și cred că am izbutit într-o oarecare măsură, căci mi-a arătat apoi satisfacția sa. N-a fost treabă ușoară căci m-am lovit de multe împotriviri, încît a trebuit să mă folosesc de toată puterea de convingere și de stăruință. La sfîrșit mi s-au întins toate mîinile și întruneam pe vrăjmașii dinainte zilnic la un ceai prietenesc, pentru a întreține buna lor dispoziție.

Ceea ce m-a surprins la cei mai mulți dintre colaboratorii mei din minister, era frica lor de a lua inițiativă, ferindu-se pe cît posibil de răspundere. Adevărat este că nimeni nu-i îndemna în această direcție. Cîți prim-secretari și consilieri de legație n-am cunoscut, cari, în ajunul înaintării lor la gradul de ministru, nu redactaseră nici un raport politic sau o telegramă mai importantă ! „Am onoarea a vă înainta aci alăturat..." „Am onoarea a vă înapoia"... etc., iată în ce consta toată munca lor diplomatică.

Un păcat pe care l-aș caracteriza drept penibil și pe care l-am observat la unii dintre diplomații noștri cînd ajungeau ca reprezentanți ai țării în străinătate, este felul cum ponegreau tot ce se făcuse la acest post înaintea lor și cum se legau chiar de persoana predecesorului lor, ceea ce arată nu numai o mare lipsă de eleganță, dar și simțăminte cari nu le făceau cinste.

Mereu am atras atenția funcționarilor de sub ordinele mele, la minister, să supravegheze cît de mult relațiile lor cu Corpul diplomatic, rugîndu-i să se ferească de a face servicii cari ar putea depăși limitele demnității impuse de funcțiile lor. Le ceream să nu se îndepărteze niciodată de cea mai mare politeță și chiar de bunăvoință în exercițiul funcțiunii lor, amintindu-le că funcționarul de stat, plătit din dările contribuabilului, este obligat să-l servească. Onorurile și funcțiunile înalte răspund celor mai legitime ambițiuni, trebuie deci respectate, dar ele cer beneficiarilor să fie demni și chiar modești.

Am citit în Balzac acest portret puțin măgulitor al unui diplomat :

„Il se prétendait fort en diplomatie, la science de ceux qui n'en ont aucune et qui sont profonds par leur vide, science d'ailleurs fort commode, en ce sens qu'elle se démontre par l'exercice même de ces hauts emplois ; que, voulant des hommes discrets, elle permet aux ignorants de ne rien dire, de se rétrancher dans des hochements de tête mystérieux ; et qu'enfin l'homme le plus fort en cette science est celui qui nage en tenant sa tête au dessus du fleuve des événements qu'il semble alors conduire, ce qui devient une question de légèreté spécifique".

Iată o zeflemea răutăcioasă și nedreaptă, asupra căreia atrag însă atențiunea tinerilor din carieră, ca să se poată feri chiar de aparențele unor asemenea afirmațiuni, al căror adevăr nu este absolut exclus.

Mai este o definiție a diplomatului: „un monsieur décoré qui doit savoir se taire"... În cele mai multe cazuri, decorațiile reprezintă pentru diplomați un merit foarte relativ, ele sunt un atribut al toaletei, nu pot lipsi de pe uniformă. Mi-aduc aminte cît de nenorocit eram, la începutul carierei mele, cînd îmbrăcam uniforma virgină de orice decorație. Diplomatul cel mai decorat este în general acela care a „făcut" cele mai multe posturi dar, în privința aceasta, nu ajunge niciodată la bogăția de decorații a înalților demnitari de la Curți sau a directorilor de protocol, care nu mai știu unde să și le agațe. Se citează un fost mare demnitar care își punea decorațiile chiar pe căptușeala uniformei și vestitul general Boulanger din Franța care punea două și trei mari cordoane unul peste altul. Vorba lui Saint-Simon: „il était chamarré de ridicule".

În privința discreției, am fost totdeauna surprins de tendința unor colegi care aveau pretenția să aibă ei singuri meritul discreției, totuși își lăsau corespondența cifrată pe seama unei simple dactilografe fără prestare de jurămînt, ferindu-se de a informa pe consilierul lor de legație sau pe un secretar, dar se plîngeau apoi cînd constatau anumite indiscreții („fuites"). Mai sunt și alții care-și închipuie că dețin cele mai importante secrete care, de fapt, sunt doar „secrets de Polichinelle".

Mi s-a întîmplat de multe ori să aflu, prin intimi ai Ministerului de Externe al țării în care mă aflam, anumite știri pe care șefii mei, pentru plăcerea de a fi singurii informați, nu le spuneau colaboratorilor lor. Era un mic sport pe care-l practicau cu osebită satisfacție.

Dimitrie Sturdza cam avea obiceiul de a se lipsi de concursul reprezentanților noștri din străinătate, punîndu-se în legătură directă cu Ministerele de Externe al Germaniei sau al Austriei, prin reprezentanții acestor puteri la București, ocolind astfel pe șefii misiunilor noastre din acele țări. Contele Goluchowski nu putea bănui că legația noastră nu era informată și vorbea mi-

nistrului nostru pe față de anumite treburi pe care guvernul din București ținea să ni le ascundă. Nu era oare o copilărie ? Dar dacă un ministru de externe n-are încredere în trimișii lui, n-ar avea el dreptul de a lua măsuri împotriva lor ? Atunci, de ce să-i pună în stare de inferioritate și să-i umilească față de străini ?

Aerele de mare importanță și de trufie care-și dau anumiți diplomați și personaje suspuse îmi amintesc totdeauna cuvintele unui diplomat rus, trimis de principele Gortschakow într-una din marile capitale europene. Înaintea plecării, diplomatul însă își luă rămas bun de la ilustrul lui șef. Acesta îl întrebă : — „Ce ai să spui acolo ?“ — „Voi spune cutare și cutare lucru... mă voi ține de instrucțiunile primite de la Excelența Voastră“.

— „Ai să spui“, adăugă principele, legănîndu-se pe „rockingchair“, „că ai văzut pe leu în vizuina lui“.

— „Desigur Alteță, voi povesti că am văzut pe „regele animalelor“. Se zice că ar fi autentic, inutil să mai spunem că răspunsul n-a prea fost în folosul diplomatului prea spiritual.

Odată, un nenorocit oarecare, neavînd habar de protocol, cum era și firesc, s-a adresat printr-o scrisoare unuia dintre miniștrii noștri plenipotențiari, greșind titulatura și scriind pe plic „consul“. Scrisoarea i-a fost trimisă înapoi. De unde putea bănui bietul om prăpastia ce desparte pe un consul de un ministru plenipotențiar ! Apoi a scris o altă scrisoare, adresată „D-lui ministru al României“. Iar, scrisoarea se înapoiă la expeditor. În sfîrșit, Excelența primi o scrisoare cu toată adresa protocolară : „Trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al M. S. Regelui“ etc. etc. Dar scrisoarea nu conținea decît un singur cuvînt : Bou !

Era desigur o lipsă elementară de respect, dar Excelența și-a cam meritat acest răspuns.

„Vanitas vanitatum...“.

Dacă fiii mei ar fi ales cariera diplomatică, iată cam ce sfaturi le-aș fi dat : afară de instrucția voastră universitară, fiți înarmați cu o cultură generală pe cît se poate mai mare, citiți cît mai mult, făcînd o alegere judicioasă a lecturilor voastre, ca să fiți cît se poate mai în curent cu politica și cu literele, știința, arta și tot ce

dă conversației plăcere și fond ; învățați să vorbiți bine și ușor, observați mult și cu atenție, să aveți îndemînare, măsură și supleță în tot ce afirmați ; fiți precauți în aprecierile și discuțiile voastre ; feriți-vă de cuvinte jignitoare, dacă aveți duh nu vă serviți de el prea mult, căci spiritul se apropie ușor de bîrfeală ; înainte de a vă spune părerea, lăsați pe interlocutorul vostru să vorbească, la masă stăpîniți-vă pofta de mîncare și supravegheați-vă gesturile ; căutați să atrageți simpatia, dar nu stăruiți ; fiți mîndri, dar fără vanitate și, mai ales, nu vă lăudați (iată un păcat al multor compatrioți) ; respectați ierarhia ; fiți totdeauna bine îmbrăcați, dar simplu și totdeauna în nota mediului în care vă aflați etc., etc.

E cam mult și totuși prea puțin !

Alexandru Djuvara zise odată, cu drept cuvînt, că Ministerul Afacerilor Străine ar trebui să fie un minister ales, unde buna creștere și buna purtare ar trebui să meargă împreună cu bunele note de la concursul diplomatic.

Acest amabil ministru mă chemă odată pentru a-mi încredința, cu aerul cel mai grav, că ar vrea să dea un mare bal la minister, în cinstea principelui Ferdinand și a principesei Maria. Găsise că guvernul liberal, din care făcea parte, primea prea puțin și deci mă rugă să organizez balul, lăsîndu-mi în privința aceasta mîna liberă.

Vechiul palat Sturdza, care este condamnat acum la dărîmare, se potrivea de minune, cu sălile lui mari de recepție, pentru asemenea serbări. Eram sigur de ajutorul întregului tineret pe care-l aveam la minister în jurul meu și al unor prieteni, conducători obișnuiți de cotilioane. M-apucai deci de treabă și, în mai puțin de două săptămîni, totul era gata. N-am cruțat nimic pentru a da balului toată strălucirea. Aproape o mie de invitații au fost trimise și șapte sute de persoane au venit. Două orchestre asigurau dansul, care a ținut pînă dimineața. În sala de jos s-a servit un supeu de patruzeci de tacîmuri : era masa Alteților regale. În sala mare de la etajul I se servea ceaiul și băuturi răcoritoare și în sala etajului al doilea era instalat, pe toată lungimea clădirii, un bufet bogat și substanțial pentru dansatori, cu belșug de băuturi și de șampanie. Cotilionul a fost un mare succes dato-

rită veseliei cu care a fost condus și datorită belșugului de flori și de mici daruri care s-au împărțit printre cucoane. Noi toți de la Externe țineam ca serbarea să fie un model de eleganță și de strălucire. După părerea tuturora izbutisem din plin. Regina Maria era frumoasă ca o zînă din povești și regele Ferdinand ne-a felicitat călduros.

S-a mai vorbit mult despre acest bal la Externe în București, micul Paris de altădată, astăzi un mic New-York.

*

* *

În acest an 1910, principele Nicolae (Nichita) al Muntenegrului își sărbători jubileul de 50 de ani. Regele Carol I, vrînd să-i dea o dovadă de prietenia și stima înaltă pe care o avea pentru el, numi o misiune de cinci persoane care urma să-i ducă colanul ordinului său „Carol I". Misiunea era compusă din răposatul general Budișteanu, invalid al războiului Independenței, fost ministru de război, de generalul Cotescu, de secretarul de legație Aurel Vassiliu, de atunci ministru pe lîngă Sft. Scaun, de căpitanul Stîrcea, fost mai tîrziu ministrul nostru la Budapesta, decedat, și de mine, ministru plenipotențiar și secretar general la Externe.

Am făcut călătoria în cele mai plăcute condițiuni, pe o vreme minunată de primăvară, mergînd de-a lungul coastei dalmatine, de la Fiume la Cattaro, cu opriri mai lungi la Ragusa, oraș fermecător unde se mai găsesc urmele Bizanțului și ale Veneției. Ragusa a cunoscut zile de glorie și de prosperitate, cu o civilizație autohtonă care nu era, cum se crede, pur venețiană. Am trecut și pe la Spalato, orășel cu un caracter original, clădit aproape în întregime în interiorul zidului castelului lui Dioclețian, ca o piatră modestă prinsă într-un inel de mare preț. Apoi Cattaro, vechiul port întărit de austrieci, dominat de muntele Lovcen, care reprezenta o veșnică amenințare pentru Cetinge și pentru nenorociții de muntenegreni. De acolo pornește drumul spre capitala principatului, din care astăzi n-a mai rămas decît numele. Țara nu mai este principat, nici orașul capitală.

Un trimis al principelui ne-a ieșit înainte : secretarul general al Ministerului Afacerilor Străine, un tip de levantin care n-avea nici marțiala înfățișare a oamenilor de la munte ai țării lui, nici plăcuta lor blîndețe — în schimb vorbea franțuzește.

De la Cattaro, două automobile ne-au condus pînă la granița Muntenegrului unde ne așteptau doi adjutanți ai Alteței Sale, cu automobilele Curții. Mi-aduc aminte încă de transbordarea aceea pe o ploaie torențială care dădea acestei țări sterpe și stîncoase, un sumbru aspect. Spre bucuria noastră, pînă la sosirea la Cetinge, timpul s-a înseninat, încît ne-am putut da seama de situația și de înfățișarea generală a acestei mici și modeste capitale.

Hotelul care a fost rechiziționat pentru noi, purtînd numele falnic de „Hotel d'Europe" avea tocmai atîtea odăi cît ne trebuiau, adică cinci încăperi cu un mobilier învechit și cu hărți geografice pe plafoane zugrăvite de ploaie. Odăile erau toate la catul întîi, jos se afla o sală mare de restaurant și una în față, unde se serveau băuturi.

Palatul la care ne-am dus a doua zi des-de-dimineață ca să ne înscriem, era una din puținele case cu un etaj din această capitală care, de fapt, nu-i decît un mare sat, înconjurat de cîteva vile frumoase zidite de misiunile străine. Palatul era așezat în plin cîmp, fără curte sau grădină, zugrăvit cu culoarea mazării, avînd o înfățișare tristă. Numai vila principelui moștenitor Danilo, căsătorit cu o principesă blondă și frumoasă, de Oldenburg, era mai încăpătoare, înconjurată de o grădină și despărțită de stradă printr-un gard de gratii de fier.

Acolo ne-a primit principele Nikita cu fiii săi : Danilo, Mirko și Petru și acolo am avut cinstea să-i înmînăm colanul.

În același an, Nikita s-a proclamat rege.

În seara acelei zile ni s-a oferit, în această vilă roză, un mare dineu. La șampanie, generalul Budișteanu, conducătorul misiunii noastre, a rostit o cuvîntare călduroasă la care suveranul, care cîteodată făcea și poezii, a răspuns într-o desăvîrșită limbă franțuzească. Își făcuse studiile la Paris, la liceul „Louis le Grand". În discursul său, prințul a făcut aluzii la frăția de arme care-l unea de generalul invalid. La sfîrșitul cuvîntării pline de laude

pentru regele nostru și familia regală, el a oferit fiecăruia dintre noi un exemplar al unei poeme epice al cărei autor era. Mi-aduc aminte că la acest ospăț ni s-a servit, afară de păstrăvi din lacul de la Scutari, mai mult voluminoși decît gustoși, felul de lux al țării : costițe de berbec, mici cît o piesă de cinci lei de altădată, dar într-o cantitate importantă. Luasem două crezînd că aș fi depășit numărul protocolar, dar mare mi-a fost mirarea văzînd că principele își umpluse farfuria, dîndu-mi și mie încă o porție care întrecea cu mult pofta mea, zicînd : „C'est la specialité du pays ; faites-y honneur !"

La marea recepție care urmă, am avut spectacolul interesant al societății din Cetinge. Bărbații în cele mai frumoase costume naționale și uniforme cu culori vii, cucoanele la fel în acele costume naționale cunoscute, care le dau un aspect sever de mare demnitate. M-am grăbit să exprim prințului toată admirația mea. Cu un zîmbet de satisfacție și un gest amical pe umăr mi-a răspuns: „Belles et braves", tălmăcind astfel toate însușirile și virtuțile lor.

Cei doi generali și cu mine, împodobiți cu mari cordoane și colegii mai tineri cu comanderii am părăsit a treia zi Cetinge, cu toate onorurile cuvenite reprezentanților unui rege prieten. Mai întîi am plecat la viitoarea regină Milena, care-și termina convalescența într-un loc încîntător, la poalele munților. Era o audiență de cîteva clipe, simplă și ospitalieră. De acolo ne-am coborît prin multe cotituri, la coasta Adriaticei, luînd-o apoi iar spre țară.

Atunci, nimeni nu putea bănui că în urma evenimentelor care au transformat vechea Europa, acest regat cu dinastia lui vor dispărea.

CAPITOLUL VIII

În 1914, la sfîrșitul lunii iulie, cînd uciderea arhiducelui Franz-Ferdinand la Sarajevo vestea cele mai grave evenimente, am fost trimis în douăzeci și patru de ore la Belgrad, fiindcă colegul meu Filality, titularul postului, era în concediu și bolnav. Am sosit la Belgrad în ajunul faimosului ultimatum adresat de Austria guvernului sîrb. Se lucra cu fierbere la întocmirea acelui răspuns, îndeobște cunoscut, care a fost un model de moderațiune și de demnitate, atît ca formă cît ca conținut. Se știe că, oricare ar fi fost răspunsul, Austro-Ungaria voia războiul și îl voia imediat. De mai multe luni se pregătea, în care timp trupele austro-ungare provocau pe sîrbii din față, la Semlin, de capul celalt al podului care leagă Semlin de Belgrad. Cea mai bună dovadă este și plecarea ministrului austro-ungar, care nici nu s-a îndurat să aștepte răspunsul la ultimatum, nici rezultatul conversațiilor de la Londra care mai dădeau oarecare speranță. Ministrul Germaniei, a cărui cunoștință o făcusem tocmai, se mira de atitudinea colegului său austriac și păstra, pînă în cea din urmă clipă, nădejdea unei înțelegeri.

Dar să revenim înapoi, pentru a înțelege mai bine felul cum s-au înlănțuit faptele. A doua zi după pacea de la Ouchy, la care Turcia a cedat Italiei Tripolitania și Cirenaica, trupele aliate greco-serbo-bulgare au trecut granița turcă, impunînd Porții o serie de lovituri.

Înfrîngerea Turciei depășise toate prevederile guvernului din Viena. „La guerre des Balcans bouleversa tous les calculs des hommes d'Etat de Vienne" a scris Paul Cambon. „Les Etats balcaniques ont vaincu la Turquie et on peut prévoir le partage des provinces ottomanes convoitées par l'Autriche entre la Bulgarie, la Serbie, la

Grèce et le Monténegro. Ce serait donc la ruine des ambitions de l'Autriche, qui devrait se contenter d'exploiter ses territoires actuels sans songer à les accroître... Comment peut-on croire que des hommes renoncent en deux mois a des desseins qu'ils ont poursuivis toute leur vie et qui font partie de l'héritage de plusieurs générations?"

Pe de altă parte, ambasadorul Franței la Viena, Dumaine, a scris : „l'Empire austro-hongrois se sent menacé, presque atteint, avant même d'avoir été attaqué. Si, demain, par suite de ses victoires, une grande Serbie se constituait sur les frontières de la Double Monarchie, les huit milions de Slaves du Sud, Croates, Slovènes, Bosniaques et Serbes, sujets de l'Empire austro-hongrois, subiraient l'attraction que ne manquerait pas d'exercer une grande Serbie constituée sur les frontières de la Double Monarchie".

„Ne voit on pas se dessiner l'ombre de Serajevo ?" (adaugă ziarul „Le Temps" din 2 febr. 1939).

Totul a fost hotărât la Viena care, în trufia ei de neînchipuit, credea că momentul era prielnic pentru o acțiune grăbită. Se aștepta la o campanie de trei săptămîni pentru a impune Serbiei pretențiile sale și a pune Europa în fața unui fapt îndeplinit. De mult, Viena și Budapesta așteptau doar un pretext... Omorîrea arhiducelui Franz-Ferdinand era unul foarte binevenit. Oare istoria ne va mărturisi odată întregul adevăr ? Acest pretext n-a fost el cumva pregătit de anumite elemente ostile succesiunii la tron a nenorocitului arhiduce ? Asemenea zvonuri s-au auzit, totuși enigma rămîne.

Ceea ce Viena vroia, Rusia nu o putea primi, nici Franța. Cu prilejul vizitei sale la Petersburg, Poincaré, președintele Republicii Franceze, a declarat ambasadorului Austro-Ungariei, pe tonul cel mai categoric : „La Serbie a des amis"... Urmarea se știe : primele încercări de mobilizare a Rusiei, telegrama lui Wilhelm II către țar pentru a opri consecințele și răspunsul acestuia, care se rezuma în două cuvinte : „Prea tîrziu !"...

Pe urmă, am aflat din gura unor oameni foarte apropiați țarului, că ar fi zis : „M-am săturat !".

A doua zi după sosirea mea la Belgrad, am fost primit de principele regent Alexandru care, în chip discret, mi-a

exprimat speranța sîrbilor că în curînd vom fi alături de ei. Aceeași nădejde mi-a confirmat-o și președintele Consiliului, bătrînul Pasici.

Evenimentele s-au precipitat. Într-o zi de marți am sosit seara la Belgrad, miercuri am fost primit de primul ministru și de regent. Era ziua în care ministrul Austro-Ungariei von Giessl a părăsit capitala Serbiei. Joi îndată după ce răspunsul la ultimatum a fost înmînat, seara pe la orele șapte, secretarul de legație Iurașcu, astăzi ministru plenipotențiar, intră brusc în odaia mea, zicînd : „Domnule ministru, trebuie să strîngem lucrurile, plecăm cu toții încă astă-seară, la Niș...".

Ce mai plecare ! Ce aventură ! Trenul a fost asaltat, era cu neputință să intre cineva pe ușile vagoanelor. Ne-am aruncat cuferele în compartimente prin ferestre, apoi am intrat și noi pe aceeași cale. În tot timpul călătoriei, noaptea, așezați pe geamantane, nu vorbeam decît de ceea ce se va întîmpla. Toate posibilitățile celei de a doua zi și ale unui viitor apropiat erau cercetate : Oare vine Rusia în ajutor ?... Dar Franța ?... Vom avea războiul european ? Cîțiva sîrbi cari erau cu noi se uitau triști la noi, zicînd că mereu au război... întîi cu turcii, apoi cu bulgarii (1913), acum iar război care va fi lung și va aduce multe suferințe. Ajunși dis-de-dimineață la Niș, prima noastră grijă a fost să găsim o locuință. Era o problemă grea, căci colegii mai preveniți ajunseseră înaintea noastră. Am fost dus în fel de fel de case, în cari odăile nu erau numai lipsite de confortul cel mai elementar, avînd o înfățișare mai puțin decît atrăgătoare, dar chiar de strictul necesar odihnei și curățeniei omului cel mai modest, cînd dragomanul legațiunii, un simpatic român macedonean ne-a înștiințat că un notabil al orașului, și el român macedonean, ne roagă „să-i facem cinstea" să locuim la el cu toții, fiind prea fericit să dea ospitalitate legațiunii României".

Casa lui era nou zidită și avea — lucru mare ! — o odaie de baie, fără cadă, dar cu duș. Alături mai avea o veche casă turcească, toată din lemn, în fundul curții și al grădinii, cu o plăcută terasă pe care, îndată, am ocupat-o ca să facem corespondența noastră. Paturile erau bunicele și toată înfățișarea primitoare. Odată așe-

zați, fiecare după cum îi plăcea, trebuia să ne organizăm gospodăria. Aveam nevoie de o bucătăreasă. După obiceiurile țării, am plecat cu interpretul la piață să găsim una, căci acolo se tocmeau slugile după sistemul : care dă mai mult. Privirile noastre au fost atrase de o femeie mai în vîrstă care, la rîndul ei, se uita la noi. Avea pentru noi marele avantaj că știa nemțește. Departe de a fi ceea ce francezul numește „un cordon bleu", această croată de treabă, care scăpase de primele obuze căzute asupra Belgradului, ne-a fost foarte folositoare căci la primul restaurant din Niș nu se găseau decît ouă răscoapte, ceapă crudă și cîte un grăunte de usturoi. Ne-am împărțit treburile între noi, cum se înțelege, pornind fiecare după informațiuni. Dumitru Iurașcu și lt. col. A. Demetrescu, atașatul militar, au fost pentru mine colaboratori de mare valoare și foarte devotați. Cel dintîi, de doi ani la legația din Belgrad, era bine informat datorită bunelor relații pe cari le avea, cel de al doilea, ofițer meritos care a făcut o frumoasă carieră, mi-a adus mereu cele mai bune informațiuni despre operațiunile în curs. În fiecare zi întîlneam colegii mei, miniștrii Franței, Angliei, Rusiei și Turciei cu cari repede m-am împrietenit. Ne întîlneam sau la prefectura districtului, unde se instalase guvernul sîrb, sau pe promenada de-a lungul Nișavei, care era destul de plăcută. Printre toți colegii mei, singur însărcinatul cu afaceri al Bulgariei era agresiv față de sîrbi. Își mușca zăbala, ca și suveranul său, în amintirea recentei păci de la București, din 1913.

Instrucțiunile pe care le primisem de la București erau formale : să asigur pe sîrbi de toate simpatiile noastre, însă să nu las nimic să se înțeleagă de speranțele pe cari le aveam noi de a fi aliații lor. Președintele Pasici, cu toate preciziunile date de mine, mereu stăruia și nu pierdea nădejdea să ne vadă intrînd în horă, o clipă mai degrabă. L-am contrazis, dar fără convingere.

Dintre noi toți, cei mai bine instalați erau rușii. Guvernul le-a pus la dispoziție vechiul conac, locuință princiară din timpul dominației turce. De atunci, cred că s-a prăbușit, căci pe acea vreme abia se mai ținea în picioare. De obicei, acolo se întruneau aliații și aceia pe

cale să devină. Însărcinatul cu afaceri al Rusiei, de Strandmann, rămas în calitatea aceasta după moartea subită a ministrului Hartwig în preziua declarării războiului și soția lui, făceau onorurile acestui palat ruinat, ca în timpurile cele mai bune.

Mai întîi am trăit eroica rezistență a armatei sîrbe și înfrîngerile serioase ale austriacilor... După plecarea mea, Belgradul n-a fost luat și reluat ? Nu ne miram, căci cu soldați atît de viteji, atît de îndurători și sobri, atît de conștienți de amenințarea distrugerii care îi apăsa, izbînda trebuia să fie dreapta răsplată a durerilor și suferințelor lor.

Într-o zi de noiemvrie, colegul meu Filality s-a înapoiat la postul său. Întîmplările cari au urmat sunt cunoscute, ca și retragerea eroică și jalnică a armatei sîrbe spre mare. Colegii mei rămași în Serbia au împărtășit toate oboselile și chinurile acestei retrageri.

CAPITOLUL IX.

Cînd, în august 1916, am declarat război Austro-Ungariei, mă aflam în administrația centrală a ministerului. Îndată am cerut ministrului să mă trimeată în misiune specială la legația noastră din Petrograd. Căpătasem mai înainte consimțămîntul ministrului nostru în Rusia, Constantin Diamandy, cît și acela al guvernului imperial. Țineam să fiu în Rusia ca să observ mai bine evenimentele și pentru a ușura treburile reprezentantului nostru care exprimase dorința de a merge pe front chiar, pe un timp oarecare. Avînd o presimțire a încercărilor grele cari ne așteptau, mă gîndeam și la familia mea care ar putea fi la adăpost, stînd lîngă mine. Așa a fost cazul cînd cu atacul german de la Mărășești.

Cererea mea a fost primită. Guvernul nostru s-a folosit de plecarea mea pentru a-mi încredința evacuarea legațiunii austro-ungare, a consulatului și a numeroșilor membri ai coloniei austro-ungare, prin Rusia, Finlanda, pînă la Torneo, granița finlando-suedeză. Cum trăisem mult timp la Viena și la Budapesta, vorbeam destul de bine nemțește, încît raporturile mele cu acești noi dușmani erau ușoare și chiar agreabile. Cunoșteam de mult pe contele Czernin și familia lui, ceea ce mi-a dat prilejul să discut cu el ore întregi și cu multă francheță, tot ce ne preocupa pe unii și pe alții. În diferite cazuri l-am făcut să sară în sus, ceea ce mi s-a întîmplat și mie, căci ministrul Austro-Ungariei se exprima foarte sever la adresa noastră, bineînțeles într-un limbaj diplomatic... cel de altădată.

Vorba lui Boileau : „Et jusqu'à : vous mentez, tout s'y dit poliment".

Contele era un adept al ideilor nenorocitului arhiduce Franz-Ferdinand, care-l numise la București. Rolul lui la noi fusese cel mai împăciuitor, ceea ce nu era totdeauna pe placul ungurilor. În alte împrejurări și cîțiva ani înainte, într-o epocă în care nu se puteau prevedea evenimentele, misiunea lui ar fi fost mai ușoară și ar fi putut să aducă cauzei noastre servicii importante. În timpul călătoriei, trenul nostru, în mijlocul nopții a fost oprit într-o mică stație din Ucraina. Mare mirare din partea „prizonierilor" mei, cari toți mă întrebau de motivul acestei opriri neprevăzute. Un murmur de proteste, trecea din gură în gură, pe care l-am primit cu cea mai mare liniște ; am reușit însă să-i conving că nu poate fi vorba decît de o încurcătură. Totuși, neliniștit, am telegrafiat la Petrograd pentru a cere lămuriri. Răspunsul a venit fără întîrziere, zicînd că vom putea continua călătoria îndată ce misiunile românești din Austro-Ungaria, Germania, Bulgaria și Turcia, cari toate se strînseseră în Germania, vor fi în siguranță cel puțin în Suedia.

Nouă zile a trebuit să așteptăm : 130 de persoane, închise în vagoane, cu singura permisiune de a se plimba numai în apropierea trenului. Toate neplăcerile unei asemenea situațiuni, mai ales de ordin igienic, sunt ușor de înțeles. Din fericire, vremea era frumoasă, o slabă adiere trecea peste șesul Ucrainei a cărei monotonie era întreruptă de păduri începînd să se coloreze a toamnă. Pe ici, pe colo se ridica, în depărtări, cîte un turn al unei așezări boierești, sau o moară la poalele unui deal, sau un sat însorit.

La plimbările ale căror raze obținusem să le lărgesc, contele Czernin se întreținea cu mine, vorbind despre război și cauzele lui. Cîteodată puteam avea impresia că întrezărea posibilitatea pentru Austria de a se despărți de Germania. Mereu îmi repeta cît de amicală a fost atitudinea lui față de noi.

Pe oamenii noștri politici nu-i prea aprecia și cuvîntul „bizantin" le era atribuit mereu liberalilor, cuvînt de care aceștia au abuzat împotriva conservatorilor. Pentru a se scuza de francheța lui, îmi spuse :

„Figurez-vous que nous tombions tous les deux de la lune et que nous dissertions sur tout cela sans passion,

ni parti pris... Je reconnais que les Roumains sont très intelligents, mais reconnaissez a votre tour combien ils sont vaniteux...".

„Pourquoi généraliser", i-am răspuns, „je n'ai pas remarqué qu'ils le soient davantage que certains sujets de la Monarchie, qui sont le plus près de nous et se plaisent à nous traiter en inférieurs.

Acest argument îl puse pe gînduri.

„Pourquoi", continuă contele după cîteva clipe, „m'a-t-on trompé de la sorte ? Moi, qui ne vous voulais que du bien".

„Il n'est pas question de tromperie", i-am răspuns, „n'étions nous pas obligés d'agir ainsi en gardant le secret qui s'imposait à tous les points de vue ? N'avez-vous pas senti que le moment approchait d'entrer dans la mêlée et combien l'opinion publique était impatiente ?".

Se simțea foarte umilit fiindcă a fost surprins în felul acesta de data intrării noastre în război. „J'ai été joué", zicea el, ascunzîndu-și necazul cu greu. Simțeam că din acest om care a fost pentru noi aproape un prieten, s-a făcut un cumplit adversar. Nu-l ierta pe Brătianu și cînd zicea : „Nous étions de bons amis pourtant", ghiceam restul gîndurilor sale.

În alte clipe părea că se temea de momentul în care trebuia să dea explicații la Viena, unde politica lui prea îngăduitoare față de noi a fost criticată. Mai tîrziu am aflat că contele Berchtold, care nu-i era prieten, se exprimase cu privire la el într-un fel puțin măgulitor și adnotase anumite rapoarte ale lui în mod sever.

Sub mantia de trufie și supremă nepăsare, acest aristocrat cu greu își ascundea firea sa pătimașă, ceea ce nu-l împiedica să fie foarte amabil și să fie plăcut în intimitate.

În timpul călătoriei m-a surprins un fapt : importanța pe care acest om, mai degrabă mîndru, dădea unui evreu cu o înfățișare puțin atrăgătoare, individ pe care-l întîlnisem de multe ori la București și pe care îl luasem drept unul de la noi. Czernin avea cu el multe întrevederi confidențiale, cari nu scăpau atențiunii mele. Mai tîrziu am aflat că sub acest informator se ascundea un spion.

Obținînd permisiunea de a ne plimba pe cîmp, făceam cu el plimbări mai lungi. Intram în casele țăranilor unde căpătam lapte și brînză și unde ascultam cîte o romanță ucraineană, dulce și sentimentală, acompaniată de ghitară sau balalaică. Într-o moară aparținînd familiei Bariatinsky — de unde și numele stației noastre : Drabovo-Bariatinskaia — am descoperit chiar o baie cu aburi în cele mai bune condițiuni. În fiecare dimineață ne duceam acolo cu deosebită plăcere.

Am mai aflat că în vecinătate se găsea un mare domeniu al cnezilor Cantacuzîn. Cînd locuitorii din împrejurimi aflară numele meu, am căpătat oarecare importanță în localitate și lumea mă saluta cu deosebit respect. Țăranul rus și rusul îndeobște este blînd și amabil, dar îndată ce este funcționar și poartă o șapcă cu fireturi, devine de multe ori odios. Și în alte țări nu este altfel.

Cred că sunt puține familii atît de numeroase și răzlețite ca familia Cantacuzino, care s-a răspîndit în toată Europa, chiar pînă în America. Doi frați cu același nume cari se găseau în Grecia pe lîngă regele Otto s-au căsătorit cu două surori, contese Armensberg, alcătuind astfel ramura bavareză.

Unul din descendenții acestei ramuri este și astăzi stăpînul castelului Wackerstein, pe malul Dunării, iar vărul acestuia are frumosul castel din Egg, în Bavaria.

Pînă acum cîtva timp se mai găseau Cantacuzinești și în Franța, înrudiți cu familia Courtemay.

Cine n-a citit altădată romanele contesei Alfieri, principesă Cantacuzino, care trăia la Lucca, în Italia ? Și în Austria se găsește acest nume în analele nobilimii, dar mai ales în Rusia ei erau foarte numeroși, toți veniți din România. În veacul trecut, fiii mai tineri ai familiilor boierești intrau fie în armata țarului, fie în cea austriacă.

Familia Cantacuzino-Speransky, pînă la revoluția bolșevică proprietarii unor mari domenii în Ucraina și în gubernia Cherson, unde se află și orășelul cu numele de Cantacuzenca, alcătuia ramura cea mai de seamă a Cantacuzineștilor ruși. Ei sunt înrudiți cu spița Măgureanu, din care face parte și autorul acestor amintiri. Un strămoș al nostru s-a stabilit în Moldova venind din Muntenia în

timpul lui Vodă Racoviță și s-a căsătorit cu Safta Cantacuzino din neamul Cantacuzino din Moldova. Un Mihai Cantacuzino, conte Speransky, a fost ministru în timpul domniei țarului Niculae al II-lea și soția sa, născută Sicard, era de origină franceză (Familiile Sicard și „de Ribeaupierre" se stabiliseră la Odesa în timpul lui Richelieu). Ei avuseseră doi fii, dintre cari unul general al țarului, (care luase de soție pe fiica fostului președinte al Statelor Unite, Grant) s-a refugiat cu copiii lui în America și celălalt în Franța, luînd apoi naționalitatea franceză.

După această digresiune genealogică la care m-a adus amintirea ședерii silite în șesul Ucrainei, ne întoarcem în trenul legațiunii austro-ungare.

Printre membrii legațiunii pe cari îi cunoșteam mai bine era atașatul militar, colonelul R., care după război s-a făcut cetățean român, dar n-a rămas. El era printre cei mai neastîmpărați. Pentru noi știrile nu erau bune. Era a doua zi după căderea Turtucaii și colonelul își făcea o deosebită plăcere să-mi vorbească de această înfrîngere, luînd cîteodată chiar aere cari ar fi putut să mă jignească, dar în realitate mă făceau să zîmbesc.

„Nu uitați, domnule colonel, că sunteți prizonierul meu", îi spuneam în glumă.

„Și în curînd veți fi al nostru", îmi răspundea el.

„Atunci, dacă într-adevăr așa s-ar întîmpla, sper că voi putea fi oaspetele dvs. la castelul dvs. din Bucovina și sper în ospitalitatea dvs., în schimbul celei pe care v-o oferim astăzi".

Un rîs general acoperi aceste cuvinte ; era tocmai momentul să mergem la masă, la vagonul restaurant.

Într-o zi, era ora dejunului, auzeam zgomote și protestări venind de la vagonul restaurant. Ce se întîmplase ? Bucătarul primise o droaie de reclamațiuni pe cari, nevorbind decît rușește, nu le putea înțelege. Chiar cu gesturile cele mai semnificative nu era chip să priceapă. Dădea doar din umeri. Eram sătui de atîta carne de berbec, cari ni se servea zilnic chiar de două ori. Dar fără interpret nu puteam să-i comunicăm păsurile noastre. Atunci, cu un creion i-am desenat, cum puteam, dobitocul de care ne săturasem, imitînd și behăitul unui ber-

bec. Tot vagonul făcea la fel, se făcuse un huiet de neuitat. Din nefericire însă, a trebuit să ne convingem că nu era altă carne în toată țara, am mîncat deci berbec mai departe care nu era „pré salé", bineînțeles și costițele nu se făceau la grătar. Băieții austriaci făceau impresia că uitaseră că eram în război.

În sfîrșit, în cea de a opta zi a captivității noastre de la Dobrovo, sosiră două locomotive speciale. Venise ora eliberării noastre. Dar chiar pînă în noapte nu pornirăm. Abia a doua zi, pe cînd eram la masă, am simțit ciocnirea locomotivei, urmată de un lung șuierat și de punerea în mișcare a trenului. A fost un țipăt de bucurie și aplauze frenetice. Dacă ar fi fost șampanic, sunt sigur că s-ar fi băut. Dar pe acea vreme, alcoolul era prohibit în Rusia. Nu beam decît apă și limonade gazoase. Încă două zile lungi și ajungeam la capătul călătoriei.

Pînă la sfîrșit, buna înțelegere a fost desăvîrșită. La Torneo am îmbarcat toată lumea pe două mici vapoare, bagajele au fost încărcate pe un bac și fosta misiune austro-ungară cu o parte din colonie trecu dincolo, pe teritoriul suedez. O slabă dar înghețată ploaie cădea, amestecată cu zăpadă și crivățul bătea. În clipa plecării și drept răspuns la cel din urmă al meu salut, toți scoaseră pălăriile, cucoanele își mișcară batistele și auzeam : „Besten Dank ! Auf Wiedersehen !".

Înainte de a părăsi pămîntul Rusiei, contele Czernin mi-a mulțumit călduros în numele tuturora. Am rămas singur pe malul apei, gînditor și îngrijorat în fața unui viitor sumbru. Fiul meu mai mare era pe front, familia mea la Iași... și eu la capătul lumii.

Treizeci de ore mai tîrziu eram la Petrograd, unde colegii mei de la legație m-au primit la gară și m-au dus la Hotel Astoria, unde m-am așezat în mod provizoriu. Era un hotel foarte confortabil și bine ținut. Bucătăria era excelentă. Lumea bună era împărțită între Hotel Europa și Astoria. Am întîlnit o societate din cele mai plăcute. Mai ales serile erau plăcute cînd, după masă, ne întruneam în „hall-ul" mare al hotelului. În colțurile mai liniștite se așezau mese de bridge și de „préférence", joc foarte apreciat în Rusia, de oamenii mai în vîrstă ; se formau grupuri la cari conversația era foarte animată.

Erau și femei foarte frumoase, mulți diplomați tineri, printre cari se strecurau cîțiva generali bătrîni a căror prezență aiurea nu era dorită sau de prisos. Din cînd în cînd plecau la „Stavka" — Marele Cartier General — dar veneau în grabă, înapoi. Și cu accentul lor dulceag ne spuneau : „Ach ! Mîine trebuie să plec pe front". Aceste seri erau pentru noi clipe de repaus în marea furtună care bîntuia.

Distanța dintre Hotelul Astoria și strada „Zaharevskaia" unde era legația noastră, era prea mare ca să mă expun în timpul iernii la prea multe drumuri între birou și locuință. De aceea n-am zăbovit să mă mut într-un mic apartament din apropierea legației.

În fața casei mele (Nadejdinskaia 53) se afla o cazarmă mare. Seara, la stingere, cîntecele soldaților, grave și chiar lugubre, ajungeau pînă la mine. Admiram cu cîtă exactitate și cît simț de ansamblu cîntau în cor, dar profunda tristețe a cîntecelor cari aveau multă asemănare cu acele ale bisericii rusești, evocînd timpurile robiei, mă impresiona. Vocile adînci de bas adăugau armonioaselor dar sumbrelor acorduri un sunet funebru, venind ca de dincolo de mormînt. Rusia nu-i o țară care inspiră plăcerea de a trăi. Îndată ce pătrunzi în ea ești apucat de o senzație ca de frică, chiar de spaimă. Această țară fără sfîrșit, monotonia peisajului, clima aspră, călătoria prin șesuri și păduri nețărmurite dau impresia apăsătoare care se traduce cu cuvintele : „Unde sunt ? Încotro mă duc ?

Cutreieri kilometri și kilometri și nicăieri nu simți prezența omului, vezi doar rodul muncii sale. Nici un sat, nici o barieră, abia pe ici, pe colo un drum abia bătut. Niciodată nu vezi, ca aiurea, un țăran care își muncește ogorul. Pămîntul, cîmpul, grîul, oamenii, totul formează o singură massă și, cum zice de Vogüé, „c'est l'anonyme travaillant sur l'infini". Cred că așa este și acum.

La legația noastră era mare activitate. Dimineața, după amiază și seara tîrziu lucram fără întrerupere. Știrile de pe frontul nostru și cel rusesc nu erau liniștitoare. Parcă văd și astăzi fața consternată a lui Diamandy, întorcîndu-se de la o scurtă ședere în țară, după căderea Turtucaii și presiunea germană pe toate fronturile noastre.

În timpul absenței ministrului nostru, ca însărcinat cu afaceri am venit în contact cu guvernul rus, prezidat de Stürmer, care a urmat pe Sazonoff la Afacerile Străine. În toate privințele era opusul lui Sazonoff, a cărui politică era caracterizată prin sinceritate și loialitate. Fostul ministru de externe nu era bine văzut de împărăteasă și de toți intriganții cari mișunau în jurul ei. El era și vroia să rămînă aliatul sincer al Angliei și al Franței, în timp ce Stürmer și Protopopoff, ministru de interne, ultra-reacționari și defetiști erau, ca inspiratoarea lor imperială, vrăjită de călugărul siberian, partizani ai unei politici de încetare a ostilităților dintre Germania și Rusia — politică care ar fi putut izbuti dacă țarul, loial și sincer pînă la sfîrșit, nu s-ar fi împotrivit. Din păcate, doar o simplă amînare! Pomenind pe călugărul siberian am numit pe Rasputin, personaj diabolic care a exercitat asupra sufletelor slabe, mai ales asupra unora, o influență nefastă deobște cunoscută. O stăpînea pe nenorocita împărăteasă mai ales din cauza credinței ei că el va scăpa pe tînărul și bolnăviciosul țarevici. Am avut de două ori prilejul să-l văd de aproape, chiar să stau de vorbă cu el (bineînțeles cu un interpret) și mărturisesc că am ieșit de la el cu un simțămînt neplăcut, chiar de dezgust.

Persoana lui răspîndea un miros de fiară sălbatică, ochii lui foarte bătuți se înțepeneau asupra omului cu care vorbea, ca și cum ar vroi să-l înspăimînte. Această spaimă însă era cu îndemînare împerechiată cu darul de a atrage care fascina pe atîți, mai ales pe femei. O întîmplare, pe care o știu de la cineva de toată încrederea, zugrăvește pe individ și arată cît de mari erau puterea și înrîurirea lui. Acea persoană, într-o zi, vede sosind la ea una din prietenele ei în lacrimi... : soțul ei era amenințat de un mandat de arestare pentru o faptă gravă, pe care se jura că n-a comis-o. Înnebunită de frică ea umbla din poartă în poartă, cu nădejdea să găsească ajutor, dar nu izbuti. Numai „starețul" îl poate scăpa, spunea toată lumea. În ciuda fricei și a scîrbei, ea se hotărî să se ducă la el, dar nu îndrăznea să meargă singură, deci o ruga pe prietena ei de la care știu amănuntele, s-o însoțească și să

stăruie și ea în favoarea ei. Acea doamnă știa mai bine rusește decît dînsa, care era poloneză de origină. Și-au luat inima în dinți și s-au dus amîndouă la Rasputin. Prietena — rusoaica — începe a-i spune păsul, explicîndu-i cazul, în timp ce călugărul avea ochii țintiți asupra însoțitoarei, femeie frumoasă și atrăgătoare, zicînd apoi :

„Pot să fac ceva pentru tine, dar trebuie să mai vii la mine, însă singură".

A treia zi, cucoana se înapoiă, mai fricoasă ca oricînd, dar tot însoțită. Mîniat, Rasputin o dădu afară, strigînd :

„Ți-am spus să vii singură" !

La sfîrșit, s-a supus și a venit fără prietenă, cu singurul gînd de a salva pe soțul ei. Pentru a scăpa de ceea ce era de bănuit, ea a avut prezența de spirit de a-l minți, mărturisindu-i că suferea de boala de care Rasputin se temea mai ales. Totuși a obținut ce vroia.

Întîia oară cînd am fost primit de primul ministru Stürmer, el mi-a anunțat intrarea trupelor noastre în Sibiu, zicînd „Ghermannstadt" — Rușii pronunță H. drept G. Apoi, cu un cinism care m-a înghețat, a adăugat că „acest succes n-are să aibă urmare și vom avea o serie de înfrîngeri".

„Am, Excelență, toată încrederea în armata noastră și în drepturile noastre" răspunsei liniștit.

La plecare, m-a însoțit pînă la ascensor care m-a depus trei etaje mai jos, zicîndu-mi cu o strîngere de mînă :

„J'espère que nos relations seront „passables".

Eram atît de surprins de această vorbă atît de puțin amabilă și de nepotrivită, încît i-am răspuns :

„Pour le moins.." (Nu vreau să adaug cuvîntul francez care mi-a venit în minte).

La ce ne puteam aștepta din partea unui șef de guvern ca acesta. Din fericire, guvernarea lui a fost scurtă.

De la primele săptămîni după intrarea noastră în război, am constatat că tot materialul de război pe care ni-l trimisese Franța și pe care-l așteptam cu atîta nerăbdare, a fost oprit în Rusia. Autoritățile rusești erau atît de nepăsătoare, încît se putea crede că aveau intenția

de a ne sabota. De unde veneau aceste ordine ? Care era geniul rău care lăsa să se rătăcească, pe niște linii lăturalnice, armamentul de care aveam atîta nevoie ? Niciodată nu s-a știut. Era o cruntă dezamăgire care trezea în noi cele mai cumplite bănuieli.

În preajma Crăciunului acestui an 1916, guvernul nostru m-a trimis la Moscova, ca să primesc faimosul tezaur care urma să fie depus la Kremlin. Astăzi încă simt fiorii, amintindu-mi acea noapte de ger cînd am așteptat la gara principală din Moscova, la o temperatură de 35° sub zero. Trenul anunțat pentru orele 10 seara nu intră în gară decît după ora două noaptea. Un director al Băncii Naționale și doi delegați însoțeau transportul. Reprezentanții guvernului rus și o gardă călare așteptau cu mine pentru a-l însoți pînă la Kremlin ; eram să zic : pînă la locașul din urmă... Tristul convoi spre Kremlin alerga în trap mare și-mi pare că mai aud tropotul cailor pe străzile înghețate.

A doua zi după acea noapte fără odihnă, a ajuns la Moscova știrea uciderii lui Rasputin și a acestei morți tragice și sălbatice. Unii vedeau în dispariția nefastului personaj o eliberare, alții, mai bănuitori, se temeau cu drept cuvînt, ca de prologul unor evenimente mult mai grave. De la acea clipă se putea simți că nimic nu va mai opri cursul fatal al întîmplărilor și că în tot edificiul era o cumplită crăpătură, pe care tocmai aceia cari alcătuiau baza și temelia clădirii, o măreau. Nimic nu mai servea la nimic : nici rugămințile membrilor familiei imperiale, nici avertismentele și sfaturile ambasadorilor puterilor aliate, ale lui Sir George Buchanaan de pildă, ambasadorul Marei Britanii, care a denunțat împăratului intrigile agenților străini din jurul împărătesei.

„Il a conjuré l'Empereur de ne pas hésiter entre les deux voies qui s'ouvrent devant lui, dont l'une conduit à la victoire et l'autre à la plus sombre catastrophe“ (v. Paléologue, „La Russie des Tsars“).

Fără deosebire, țarul răspundea tuturora :

„Je n'accepte pas de conseils“.

„Nimeni nu mai are trecere pe lîngă țar, decît aceea de la care vine tot răul“, a zis o mare ducesă care, pînă

atunci, era ascultată de țar, vărul ei. Nimeni, pe lîngă împărăteasă, nici sora sa marea ducesă Sergiu, stareța unei mînăstiri de lîngă Moscova, venită dinadins pentru a-i destăinui toată nemulțumirea care se simțea la Moscova. Împărăteasa vedea în această ostilitate generală față de suverani numai o conjurație a marilor duci și un fel de revoluție a saloanelor aristocrației. Răul, însă, era mult mai adînc.

Pe nedrept și cu prea multă ușurință a fost acuzat ambasadorul Marei Britanii, Sir George Buchanaan, de ar fi fost cum s-ar zice : aţîţătorul revoluției rusești. Era popular în partidul moderat care urmărea doar obținerea unei Constituții și din care se alcătuia Duma, partid bazat mai mult sau mai puțin pe principiile parlamentarismului englez și condus de oameni ca Gutchcov, Milioucov și alții. Desigur că acest mare diplomat englez n-a uneltit în nici un fel în sensul revoluției. Acei cari l-au cunoscut mai de aproape știu cît ținea la ordinea stabilită și cît se temea de o revoluție care, în Rusia, nu putea aduce decît ceea ce a adus.

Citez textual din notele lui Paléologue :

„Sîmbătă, 20 Ianuarie 1917.

Principele moștenitor al României Carol și președintele Consiliului Brătianu tocmai sosesc la Petrograd. Ministrul afacerilor străine s-a grăbit să primească pe Brătianu. Întrevederea lor a fost foarte cordială. De la primele cuvinte, Brătianu a declarat lui Pokrowsky hotărîrea lui de a așeza alianța ruso-română pe baze trainice : „Această alianță, zise el, nu trebuie limitată la războiul actual ; doresc din tot sufletul ca ea să se prelungească și în viitor".

Principele Carol și Brătianu sunt invitați mîine la Tsarskoie-Selo. Această masă a fost pentru noi membrii legațiunii, singura ocazie de a asista la un dineu și o recepție la Curtea Rusiei. În timp ce țarul avea zîmbetul zilelor bune, biata împărăteasă părea gîrbovită sub greutatea sumbrelor prevestiri cari întunecau gîndurile sale. Sprijinită pe un baston, umbla clătinîndu-se ; privirea ei era aspră. Marile ducese, fiicele ei— tineret inconștient — păreau a nu împărtăși grijile mamei lor, căci dădeau

acestei primiri un pic de veselie, cu multă grație și simplicitate. Cînd s-a servit cafeaua, una din marile ducese a aluneca't pe parchetul foarte lustruit și căzu. Împăratul, venind în ajutorul ei, a căzut la rîndul lui. Un bătrîn general care era lîngă mine, a fost foarte impresionat și îmi spuse că ar fi un semn rău.

La masă, am fost vecinul celei mai mici dintre marile ducese, Anastasia, care era de o veselie exuberantă și rîdea mult de poveștile ce-i spuneau vecinii. Ne-a mărturisit că-i plăcea foarte mult șampania, dar că nu prea căpăta. Printre altele, povesti glumele pe cari le făcea surorilor mai mari, avînd un aer hazliu care îi mărea farmecul.

Trecea drept cea mai populară dintre fiicele țarului, și, după masacrul familiei imperiale, s-a stabilit legenda printre refugiații ruși și în popor că ar fi scăpat și e în viață.

Oaspeții au fost reconduși în automobile la stația de cale ferată. În clipa cînd mașina în care se aflau președintele Consiliului Brătianu, Diamandy și cu mine, se opri în fața gării, geamul de lîngă mine se sfărîmă în țăndări. Eu eram cel mai expus, dar am scăpat cu cîteva zgîrieturi. Brătianu n-a avut nimic. Am coborît în grabă și repede ne-am suit în trenul care aștepta. Niciodată n-am putut afla secretul acestei ciudate întîmplări.

În timpul acesta, am avut de făcut un demers pe lîngă unul din marii demnitari ai Curții și am fost dureros surprins de mărturisirea pe care mi-a făcut-o. În timp ce priveam în jurul meu și admiram tablourile și mulțimea obiectelor și amintirilor adunate timp de mulți ani de serviciu pe lîngă suveranul său, el îmi spuse : „Totul va dispărea. Acest palat va fi al revoluției triumfătoare și dinastia Romanov în curînd nu va mai fi".

Acest limbaj profetic și sinceritatea aceasta m-au impresionat adînc.

La ieșirea din palat m-am dus în grabă la Hotel de l'Europe, unde locuia președintele nostru de Consiliu, pentru a-i povesti ceea ce am aflat. El n-a fost atît de surprins cît credeam, se vede că i se mai spuseseră lucruri de felul acesta. În clipa cînd am plecat de la Brătianu,

a fost anunțat ministrul de interne Protopopoff. Acest om era convins că era stăpînul absolut al situației și că ar fi în stare, cu cazacii lui, să sfărîme orice încercare de rebeliune.

Cu bătrînul Stürmer, el a fost una din primele victime ale revoluției, cîteva săptămîni mai tîrziu.

Șederea principelui nostru moștenitor și a lui Brătianu lua sfîrșit. Primirea fusese foarte cordială și chiar strălucită, în măsura împrejurărilor. Principele Carol avusese prilejul să stea de vorbă cu multe personalități politice și cu principalii delegați la Conferința Aliaților, care s-a întrunit la aceeași epocă. Întrucît privește pe Brătianu, citez din nou pe Paléologue :

Sâmbătă, 17 Februarie 1917.

Brătianu a părăsit Petrogradul, astăzi dimineața, îndreptîndu-se direct la Iași.

Cînd a venit să-și ia rămas bun de la mine, l-am găsit într-o dispoziție de spirit care îi face cinste : era calm, trist și hotărît. Nici o recriminație zadarnică, nici o încercare de apologie personală, vede și judecată situația cu desăvîrșită obiectivitate. S-a declarat foarte mulțumit de conversațiile multiple pe cari le-a avut cu miniștrii țarului și membrii conferinței inter-aliate, dar mai ales de încrederea plină de atenție și cordialitate pe care i-a arătat-o generalul Gurko. E prea fin pentru a nu înțelege că toată politica Rusiei față de România depinde, de acum înainte, direct de înaltul comandament militar și cu multă îndemînare a stabilit legături cu șeful marelui stat major. N-am avut, însă, impresia că, în urma întrevederilor sale cu generalul Gurko să fi ajuns la un rezultat practic în chestiunile cari se pun în clipa de față, cu extremă urgență, adică :

1) aprovizionarea populației civile din Moldova ;

2) reluarea operațiunilor în Carpații de Nord și în regiunea Dunării.

Cele mai bune asigurări date atunci lui Brătianu, veneau din partea țarului însuși, care l-a primit foarte amabil. Președintele Consiliului al României părea foarte satisfăcut și chiar mișcat, deși își dădea seama că opti-

mismul țarului întrecea limitele unei puteri care se clătina".

De cîtva timp mă gîndeam la posibilitatea unui concediu pentru a mă duce la Iași, la familia mea. Principele Carol permițîndu-mi să iau loc în trenul său cu care pleca și Brătianu, am părăsit Petrogradul, încîntat de acest prilej.

Principele s-a oprit timp de mai multe zile la Moscova și cîteva ore la Kiev, unde Brătianu m-a însărcinat să cumpăr cît mai multe provizii căci la Iași începea să se simtă mare lipsă de alimente.

Printre notele și amintirile mele din acele zile la Moscova, găsesc și următoarele rînduri :

Dimineața ne-am plimbat, președintele Consiliului, Diamandy și cu mine pe înălțimile Kremlinului, vorbind despre posibilitățile armatei rusești și progresele din zi în zi mai aparente ale revoluției în marș.

Diamandy era sumbru și, fără intenție, luase poza lui Napoleon de atîtea ori reprodusă pe nenumărate tablouri, cu mîna pe piept băgată sub manta. Brătianu, cu o privire și un zîmbet pe buze, mi-l arăta observînd, nu fără maliție, atitudinea prietenului nostru. Vorbeam tocmai de cruda soartă a „marei armate" expusă nemiloasei ierni rusești și de retragerea ei ale cărei episoade tragice Brătianu — acest mare cunoscător al istoriei — ni le amintea. Evocînd acea epocă, președintele era preocupat mai ales de întrebarea : va relua armata rusească ofensiva sau nu ? Este cu putință ca Rusia să facă o pace separată ? Era chestiunea cea mai îngrijorătoare pentru țara noastră !

La sosirea noastră la Iași, la coborîrea din tren, principele Carol a zis cu privire la Rusia, pe care o cutreierase : „Este infinitul organizat". Era mult adevăr în aceste cuvinte ; Rusia, în cei 25 de ani din urmă ai regimului țarist, făcuse foarte mari progrese.

Alcătuirea zemstvelor cari, pe tărîmul economic și administrativ aveau un atît de important rol, stătea la baza acestei propășiri, dar această organizare nu găsise la locurile sus puse și în sferele înalte sprijinul și înțelegerea necesară.

„Zemstvo“ — de la cuvîntul „zemlia“ = pămînt — este o instituție specific rusească pentru administrația gospodărească a județelor. Înființată la începutul acestui secol, fiecare județ avea un consiliu județean de „zemstvo“. Toate „zemstvele“ județene ale unei gubernii aveau ca for superior un consiliu gubernial, al cărui rol era mai mult de îndrumare. Toate consiliile de zemstve guberniale erau grupate în jurul „Uniunii zemstvelor“, cu sediul la Petrograd. Această Uniune avea un consiliu permanent care ținea legătura cu autoritățile. Ori de cîte ori se simțea nevoia se convoca congresul, la care veneau reprezentanții fiecărui „zemstvo“ gubernial.

Zemstvele erau create la cererea elementelor liberale și erau considerate de guvernele reacționare ca instituție de stînga și mulți din conducătorii zemstvelor cari arătau inițiative nefiind pe placul guvernului, trebuiau să tragă consecințele. Consilierii județeni erau aleși numai printre proprietarii rurali de frunte, cei mai buni gospodari.

Pentru a stăvili pătrunderea țăranilor în aceste consilii, s-a hotărît ca membrii consiliului să aibă cel puțin 4 clase de liceu.

Toate posturile de consilieri județeni guberniali, precum și ale Uniunii erau onorifice și era „de bon aloi“ de a nu incasa spezele de deplasare.

Zemstvele se întrețineau dintr-un impozit pe care fiecare proprietar îl plătea voluntar, după impunerea stabilită de consiliul județean.

Zemstvele au dezvoltat o activitate foarte rodnică pe tărîmul gospodăriei. Spitalele, drumurile, telefonul, pepiniere și mai tîrziu cooperativele erau în sfera activității lor.

Zemstvele studiau posibilitățile de a mări producția în județul respectiv, distribuind sămînța mai potrivită. Zemstvele aduceau vite și cai de prăsilă. În fine, ele erau singura organizație care se ocupa cu gospodăria rurală propriu-zisă, din toate punctele de vedere.

Zemstvele se întreceau arătîndu-și fiecare superioritatea de organizare și de producție. Uniunea le clasa în fiecare an după rezultatele obținute. Zemstvo-ul din

Poltawa a fost mult timp cel de frunte, iar cel din Basarabia era totdeauna printre primele.

Cu toate că instituțiunea avea de luptat cu partidele de dreapta, cari o socoteau prea de stînga și cu partidele de stînga, cari o socoteau antidemocratică, încît funcțiunile erau onorifice și deci neaccesibile pentru elemente neavute, mai mulți exponenți ai partidelor de dreapta și de stînga dădeau zemstvelor tot sprjinul din punct de vedere gospodăresc, rezultatele obținute fiind considerabile. Toată importanța zemstvelor s-a arătat în timpul războiului trecut, cînd ele au organizat trenuri sanitare, cantine în gări etc., etc. și o bună parte din aprovizionarea armatei era în sarcina lor.

CAPITOLUL X

„Nisi forte rebus cunctis inest quidam velut orbis, ut quemadmodum temporum vices, ita morum vertantur".

(Tacit, *Analele*) [1]

O lună mai tîrziu, cînd m-am înapoiat la Petrograd cu colegul și prietenul meu G. Cretzianu, mort de atunci, am aflat că între timp revoluția izbucnise (12 martie 1917) și că rebeliunea garnizoanei de la Petrograd, prilejuise căderea guvernului imperial. Reproduc aici un pasaj dintr-o scrisoare adresată soției mele, opt zile mai tîrziu :

„24 ore după plecarea noastră din Kiev, Cretzianu și cu mine ne-am dat seamă că ceva grav și hotărîtor a trebuit să se întîmple ; tovarășii noștri de călătorie erau din ce în ce mai agitați, pe măsură ce ne apropiam de capitală.

Plecați în noaptea de marți din Kiev, urma să sosim joi dimineața la Petrograd, cel mai tîrziu după amiază. Abia la 12 noaptea am ajuns... Nici o mișcare în gară... nici un hamal. Aflăm că tramvaiele nu mai circulă, că nu se găsesc nici automobile, nici sănii. Îndată ce am părăsit peronul, ajungînd în incinta gării, am văzut drapele roșii la ferestre și cocarde roșii la oameni. Suntem conduși la comandamentul gării, căruia îi arătăm docu-

[1] Poate că toate lucrurile omenești sunt supuse unor prefaceri periodice și că moravurile se schimbă ca și vremurile.

mentele noastre. Ni se spune că n-ar fi prudent să circulăm noaptea prin oraș și mai ales nu cu automobilul, sfat inutil căci nu se vedea urmă de mașină. Cu multă politeță am fost poftiți să petrecem restul nopții într-un vagon, anume pus la dispoziția noastră și a cîtorva călători cari au mai rămas ; cei mai mulți, speriați de știrile culese pe drum, coborîseră înainte de Petrograd.

Între timp, aflăm că miniștrii trecutului regim și multe personalități de seamă sunt arestați, că țarul este prizonier la Marele Cartier din Moghilev și împărăteasa și copiii ei la Tsarskoie Selo. Un tînăr student agitat, cu mutră de evreu, dă prin gesturi să se înțeleagă că toți vor fi decapitați.

Izbucnită luni, 14 martie, revoluția în patru zile era stăpînă pe situație.

Iată cum s-au petrecut lucrurile :

12 Martie, rebeliunea garnizoanei Petrograd ;

14 Martie, constituirea primului guvern provizoriu Lvov-Miliucov ;

15 Martie, abdicarea țarului ;

16 Martie, abdicarea marelui-duce Mihail.

Trei zile de lupte de stradă, opt luni de lupte politice și patru luni de anarhie au fost de ajuns pentru a dărîma cel mai formidabil edificiu din toate vremurile, prin măreția și puterea aparentă".

Pentru opoziția liberală această răzvrătire a fost neașteptată. Această opoziție luase direcția Dumei, crezînd că va putea stăpîni și partidele revoluționare. Anarhică, elementară, răscoala n-a avut nici șefi, nici conducători propriu-zis. Soldățimea era sătulă de război, disciplina era subminată de propaganda revoluționară. Revolta a izbucnit în chip spontan și soldații fără șefi și fără organizare s-au adresat adversarilor mai cunoscuți ai puterii pe care vroiau s-o răstoarne. Astfel regimentele au atacat palatul Tauridei, sediul parlamentului rusesc.

Intrînd în apartamentul meu, am găsit plafonul ciuruit de gloanțe și numeroase urme pe zidurile exterioare, ale împușcăturilor. Mi s-a explicat cum s-au desfășurat lucrurile : agenții lui Protopopoff puseseră mitraliere pe acoperișul casei și caselor dimprejur, din cauza cazăr-

mei care era în față; soldații, crezînd că se trăgea de la ferestrele noastre, au tras în direcțiunea ferestrelor etajelor superioare, apoi au pătruns în apartament căutînd în toate colțurile, convinși că vor găsi arme. Servitoarea mă făcu atent că n-au răscolit însă saltarele unui mare birou ce se afla în camera mea, unde grămădisem un număr destul de mare de sticle de vinuri franceze și de alcooluri, destinate fiului meu care se afla pe frontul Carpaților. Îmi închipui cu cîtă bucurie le-ar fi luat. La legație, în loc de arme, ei s-au mulțumit să pună mîna pe diferite obiecte, bunăoară un ceas și o tabacheră de mare preț a ministrului Diamandy.

De la prima mea ieșire pe stradă mi-am dat seama de primele efecte ale Revoluției. Soldații cazărmei din fața casei unde locuiam sunt cu toții afară, așezați pe trotuare, fumînd și cîntînd, în grădinile și piețele dimprejur întinși pe iarbă, cu șapca pe ureche și tunica deschisă, mestecînd între dinți semințe de floarea soarelui și scuipînd cojile de cari drumurile sunt acoperite. Nemaiavînd ce face, se plimbă prin oraș, merg chiar la muzeu, la „Ermitage". I-am văzut desmierdînd cu mirare tablourile și statuile cari le plăceau mai mult, ca Diana lui Houdon, surprinși s-o găsească așa de rece, „Adormirea Maicei Domnului" lui Murillo, „Bătrînă" de Rembrandt, zicîndu-i cu duioșie : Babușca. Înaintea statuei Caterinei cea Mare admirau mai mult calul decît împărăteasa, dar parcă vroiau să se închine înaintea figurei impunătoare a lui Sobiescki. Pe piețele publice se văd în toate părțile cetățeni înflăcărați ținînd discursuri, fiecare crede că are darul cuvîntului.

Mai tîrziu am asistat la scene de cari nu-ți mai venea să rizi. Într-o seară, la o oră tîrzie, întorcîndu-mă acasă am observat de la colțul unei străzi că un domn încerca să mă ajungă, cînd deodată sări în fața lui un soldat care l-a dezbrăcat repede de blana și hainele lui, cu tot ce era înăuntru — și ce frig era ! Am iuțit pasul, îngrozit și rușinat de a nu fi sărit în ajutorul acestui nenorocit. Altădată la amiazi, cînd circulația pe stradă era mai intensă, treceam pe lîngă un vechi ofițer al armatei țariste, a cărui manta purta încă urmele galoanelor smulse ; pe

cînd cumpăra un ziar care nu era de stînga maximalistă, un marinar scoate un revolver și-l doboară ca pe un cîine. Între trecători nu s-a văzut nici un gest, nici un semn de indignare. Acest spectacol se repeta în fiecare zi.

La Viborg, în Finlanda, înainte de plecarea rușilor am asistat la o scenă sfîșietoare. Era lîngă un pod, în vecinătate cu o cazarmă ; ofițerii ieșeau, urmăriți de soldați cari îi băteau în mod îngrozitor ; odată ajunși la pod fură aruncați în apă și ciuruiți de gloanțe. Încremenii de groază.

Pe vremea aceea s-a întîmplat exodul românilor cari trecînd prin Rusia mergeau spre Franța ; Iașii și Moldova amenințați de foamete trebuiau degajate. Orașul Iași era atît de suprapopulat încît toți acei care aveau mijloace erau grăbiți să părăsească țara. Am făcut atunci tot ce era în puterea noastră pentru a le ușura șederea și a le asigura cele de trebuință și sper că nu au avut prilej să se plîngă ; în ce mă privește, mult timp după război am putut constata că tot există o recunoștință pe lumea asta, căci din toate părțile am primit dovezi de simpatie cari m-au mișcat adînc. Mi-aduc aminte însă de oarecari indiscreții cari m-au înveselit. Sună telefonul dis-de-dimineață — ce o fi ? Vocea unei doamne : „D-le ministru, nu-mi puteți procura alcool, nu mă pot friza ?“ Alta : „M-au mîncat ploșnițele toată noaptea, hotelul recomandat de dvs. e foarte rău, spuneți unde să mă duc !“ Și altele de felul acesta.

Era și timpul cînd marii pontifici ai socialismului, curioși să vadă pe loc revoluția, veneau în Rusia : Vandervelde, Brouckère din Belgia ; Albert Thomas, Cachin, Moutet din Franța, italieni, englezi al căror nume îmi scapă. Îmi vine a crede că odată întorși în țările lor s-or fi gîndit : „Nu asta am voit !“.

Nu vreau să rătăcesc prin căile încurcate ale revoluției rusești și mă voi mărgini să povestesc aci numai lucruri văzute, fapte și amănunte la cari am fost martor și evenimente petrecute mai mult sau mai puțin sub ochii noștri.

Trec peste popasuri.

1917 : 17.IV. Sosirea lui Lenin la Petrograd și puțin mai tîrziu a lui Trotzki.

3. V. Manifestația armatei contra guvernului provizoriu la Petrograd.

19. V. Constituirea celui de al II-lea guvern provizoriu, cu Kerenski și Lvov.

14—30. VI. I-ul congres al Sovietelor.

16—18. VII. Răscoala bolșevică la Petrograd.

Între timp, I. Brătianu se întoarce la Petrograd, cu dorința să vadă noii stăpîni ai guvernului și să se consulte cu ei, preocupat de chestiunea amenințătoare a zilei : pace sau continuarea războiului ? Iată ce scriam familiei mele la 25 aprilie 1917 : „Brătianu este iarăși aci, locuiește cu întreaga misiune română la Palatul de iarnă, astăzi „Casa Națională". Vechii servitori ai Curții, ale căror barbă și mustăți au crescut, îl servesc și am mîncat chiar acum la masa lor pregătită mereu pentru 12 persoane. Apartamentele puse la dispoziția președintelui de Consiliu, generalului Prezan și altor membri ai misiunei sunt vaste și luxoase și ai fi rîs să fi văzut printre mobile aurite și somptuoase niște paturi mici de fier ca la spital, aduse cu această ocazie. Odăile de baie sunt rare și domnii regretă că n-au putut să fie găzduiți la Hôtel de l'Europe ; a trebuit să se mulțumească cu lighene împodobite cu armele imperiale și se rad sub portretul Caterinei cea Mare sau altui monarh al fostei Sfinte Rusii".

Poporul suveran se agită din nou : guvernul nu este destul de roș după gustul său. Miliukov este huiduit și circulă manifeste numeroase cerînd „război contra războiului". Băgîndu-mă ascară între coloanele manifestanților, aflu demisiunea acestui ministru și întîlnesc după cîteva minute automobilul președintelui nostru de Consiliu ; mă grăbesc să-i anunț știrea care s-a adeverit a doua zi (15 mai 1917), președintele nu-și ascunde îngrijorarea : „Dacă continuă astfel, revoluția rusească va cădea în anarhie", spunea d-sa ieri, „prezența lui Miliukov era o chezășie de credință față de Aliați".

Într-o convorbire pe care o avusesem cu Miliukov, l-am întrebat cum a putut guvernul său să permită intrarea pe teritoriul rusesc a vagonului plumbuit pus de germani la dispoziția lui Lenin, Trotzki et Co. și cum i-a lăsat să coboare în gara Petrograd. „Nu puteam să ne

opunem", răspunse el „și ar fi chiar contrar principiilor noastre. E mai bine să avem adversarii noștri „inter muros" decît „extra muros" (sic). „Nu vor proceda cu voi în același fel", răspunsu-i-am, „și tare mi-e teamă că Dvs. împreună cu noi vom fi în curînd „extra muros"... și așa s-a întîmplat. Rusia primei revoluții n-a găsit oamenii energici, hotărîți și tari care-i trebuia.

Constituirea guvernului al II-lea provizoriu cu Lvov-Kerenski pune de acum înainte puterea la dispoziția acestui din urmă. Faptele sale, precum și greșelile și incapacitatea sa sunt cunoscute. Era un advocat grandilocvent „mais, derrière cette grandiloquence théatrale, derrière ces prouesses de tribune et d'estrade, qu'y avait-il ? Rien sinon de l'utopie, du cabotinage et de l'infatuation !" (Paléologue „La Russie des Tsars)".

Răscoala bolșevică din iulie (16—18), pe care a știut s-o zdrobească, îl făcuse mare și tare. Fericita ofensivă a lui Brusilov de la 1 iulie provocase entuziasmul elementelor patriotice ale societății : bolșevicii însă o calificau de aventură criminală, — se vor răzbuna.

Scrisoarea trimisă soției, din 4/17 iulie 1917 :

„Ieri după amiază a sosit vărul nostru Constantin Brâncoveanu, în drum către Franța. Ne-a poftit, pe Arion, Iurașcu și pe mine să luăm masa împreună la Cazinoul din Pavlovsk, lîngă Tsarsköe-Selo, unde am ascultat un concert de balalaïce (o balalaïka, două balalaïce mai merge, dar o orchestră întreagă !!). Pe la ora 11 seara ne întorceam în capitală, Brâncoveanu cu mine ; tocmai în momentul cînd ajungeam în „Perspectiv-Newsky", în fața catedralei Kazan, vedem toate trăsurile întorcîndu-se din drum în fuga cailor și în aceeași clipă auzim împușcături din toate părțile ; oamenii pe cari îi întîlneam strigau : „Se trage pe Nevsky !" Împușcăturile erau tot mai tari și părea că se apropie, apoi a venit și rîndul mitralierelor. Nu rămînea nici o îndoială, era revoluția, al doilea act al dramei. Nu mai știam încotro s-o apucăm, cînd ne-a venit ideea să mergem să dormim la Hotel Astoria, care era mai aproape decît Hotel de l'Europe unde locuia și în sens opus celui unde se trăgea. Folosindu-ne de un moment de discuție între portarul hotelului și garda re-

voluționară care nu părăsise hotelul de la izbucnirea revoluției, ne-am strecurat în interior unde am regăsit prietenii de la legație. O mare agitație și enervare domneau în hotel și pe piața din față, unde se adunase multă lume. Tot spectacolul primelor zile ale revoluției reîncepea ! Pe la orele 2 noaptea abia am căpătat un mic apartament unde am adormit, cu tot vuietul împușcăturilor. A doua zi, Brâncoveanu pleca spre Paris".

Pe la orele 11 mă întorceam acasă, făcînd mari ocoluri și destul de îngrijat căci cartierul nostru (acel al legației și al meu) sunt cele mai expuse, fiind în vecinătatea Dumei și cazarmelor principale. Am putut însă să ajung pînă la mine fără supărare, dar observasem în drum numeroși marinari veniți din Kronstadt, orașul rebel și fel de fel de indivizi cu pușca pe umeri, precum și o mare fierbere pe străzi.

Două ore mai tîrziu, manifestațiile începură. Două vase soseau din Kronstadt cu marinari revoltați, cari reclamau „război contra războiului", demisiunea miniștrilor capitaliști și a întregului Guvern provizoriu, pîine și numai știu ce... toată pleava anarhistă era adunată cu maximaliștii în cap. Rechiziționau automobilele și le înarmau cu mitraliere, străbătînd apoi orașul trăgînd în dreapta și în stînga în cei ce-i numesc „burjui". Marinarii și muncitorii încearcă să convingă pe soldații din cazarme să se unească cu ei. S-ar fi putut crede că erau stăpîni pe situație. Închid tocmai ușa de la balcon și ferestrele mele. Împușcăturile se întețesc. Văd la fereastră, ținîndu-mă la o parte, caii cari fug plini de sînge, alții cari cad. Mi se spune că o femeie cu un copil în brațe a căzut lîngă poarta casei, lovită de un glonț ; copilul e neatins. Deodată cerul se întunecă, o ploaie abundentă se întinde pe întregul oraș ; împușcăturile devin mai rare, lumea se împrăștie. Aflu că guvernul și Sovietul (Consiliul deputaților soldați și muncitori) hotărăsc măsuri energice de apărare, în sfîrșit starea de asediu e proclamată. Guvernul poate conta pe majoritatea regimentelor Capitalei și populația îl sprijină ; se scot tunurile".

(A doua zi, 5/18 iulie, ora 9 seara).

„Cazacii s-au purtat bine, trupele credincioase guvernului au cerut depunerea armelor ; şefii bolşevici fug sau sunt arestaţi. Mă întorc tocmai din oraş : liniştea e totală. Descinderile cari s-au făcut în somptuoasa vilă a dănţuitoarei Kchézinskaia, unde Lenin şi statul său major s-au instalat, precum şi la ziarul său „Pravda" nu lasă nici un dubiu asupra originii capitalurilor de cari dispun".

Într-un cuvînt această revoltă a fost incoerentă şi fără scop precis. Ploaia a împrăştiat mulţimea care se grămădise pe străzi şi trupele s-au împrăştiat la primele împuşcături ale cazacilor. Răscoala s-a prăbuşit de la sine.

Cu toate acestea, pe front ca şi în ţară, situaţia se înrăutăţeşte mereu. Spiritul soldaţilor se zdruncină, disciplina dispare ; dezerţiunile sporesc ; agenţi inamici, ajutaţi de propaganda bolşevică, se strecoară în armată ; înfrăţirea în tranşee între ruşi şi germani este tot mai evidentă. Bolşevismul îşi reia ascendentul său şi cîştigă teren cu formula sa : jos războiul !

În luna august a acestui an, soţia mea şi fiul meu mai mic, îngrijoraţi de ameninţarea germană pe frontul de la Mărăşeşti vin şi ei la Petrograd. Consulul nostru general Borman şi doamna, cari posedă o frumoasă proprietate în Finlanda, ne-au oferit ospitalitatea pînă la vremuri mai bune. Şi ce ospitalitate ! plină de grijă şi amabilitate. Am fost primiţi ca prieteni de totdeauna şi am rămas cei mai buni prieteni de atunci. D-l Borman era un mare industriaş rus ; astăzi e supus englez.

Ce păcat că Finlanda e aşa de departe pentru noi şi că vremea bună este aşa de scurtă, căci e o ţară atît de frumoasă ! Citez cele ce urmează din cartea D-lui Paléologue :

„Toute la journée d'hier, le train a parcouru la Finlande, aux mille lacs, aussitôt la frontière franchie, comme on se sentait loin de la Russie ! Partout, dans chaque ville et dans le moindre village, l'aspect des maisons aux vitres nettes, aux persiennes claires, aux carrelages luisants, aux clotures correctes, trahissait la propreté, le soin, l'ordre, l'économie domestique, le sens du confort et du home".

Proprietatea familiei Borman era, ca şi acele toate din această parte a ţării, împrejmuită de apă care şerpuieşte prin şesuri şi păduri ; îmi plăcea să conduc barca mea dimineaţa printre nuferii mari, cum n-am văzut nicăieri mai frumoşi. Toamna şi timpul său nouros ne-au silit să ne gîndim la plecare. Situaţia se îmbunătăţia în ţară, pe cînd se întuneca din ce în ce mai mult în Rusia. Fiecare se pregătea de plecare. La 15 octombrie soţia mea şi fiul meu părăseau Petrogradul.

Era şi ultimul termen.

CAPITOLUL XI.

Datele principale pînă la lovitura de stat bolşevică (7 Noiemvrie) :

19.VII. Contra-ofensiva germană.

20.VII. Demisiunea Prinţului Lvov ; Kerenski, ministru, preşedinte interimar.

6.VIII. Constituirea celui de al III-lea Guvern provizoriu (Kerenski).

2.IX. Germania ocupă Riga.

9.IX. Destituirea generalului Kornilov de către Kerenski.

8.X. Constituirea celui de-al IV-lea guvern provizoriu (Kerenski).

23.X. Comitetul Central bolşevic hotărăşte răscoala.

6.XI. Ultima şedinţă a Consiliului provizoriu.

7.XI. Lovitura de stat bolşevică.

În noaptea aceasta de 6—7 noiembrie, dis-de-dimineaţă, după ce asistasem la diferite manifestări cari nu mai lăsau nici o îndoială asupra urmărilor lor, m-am trezit deodată în huietul tunurilor. Fără a şovăi, m-am îmbrăcat în repezeală în ţinuta cea mai simplă, cu şapca de muncitor pe cap, îndreptîndu-mă spre Palatul de Iarnă, de unde venea huietul tunurilor. Pe drum aflu că marinarii rebeli din Kronstadt, cari trecuseră de la începutul revoluţiunii în rîndul bolşevicilor, intraseră în port cu vasul „Aurora". Tunurile au dat semnalul. Afişe (tracte) erau lipite pe toate zidurile şi aruncate din automobile de C.M.R. (Comitetul militar revoluţionar). Ce proclamau ele ?

„Guvernul provizoriu e destituit : puterea trece în mîinile Comitetului militar revoluţionar care se află în

capul proletariatului și al garnizoanei din Petrograd etc., etc.". Nici o îndoială, revoluția bolșevică triumfă și aproape fără lupte. Bietele fete ale batalionului de femei, ele singure au încercat să opună oarecare rezistență ; cu ce urmări e ușor de închipuit. Aflu că soldații au spart ușile pivnițelor Palatului și s-au năpustit asupra vinurilor prețioase, pe cari noii stăpîni le doreau la masa lor ; pentru a-i îndepărta s-a tras asupra grămezilor de sticle, dar soldații nu încetau să bea printre cioburi.

Întorcîndu-mă acasă, zăresc cîțiva soldați clătinîndu-se pe picioare, purtînd în ascuns sub manta și ferindu-se să fie văzuți, ceva ce nu putea să fie decît sticle de vin. Le-am făcut semn că sunt cumpărător ; prea mulțumiți de acest noroc, unul dintre ei m-a ajutat să duc pînă la mine vreo duzină de sticle de vinuri alese, între cari Chateau-Yquem 1869, Bourgogne și Cognac cu marca Napoleon III, pe cari le-am expediat pe front fiului meu.

Să ne întoarcem la lovitura de stat.

Ce mai conținea „tractele" cari se împărțiau neîncetat ? Înainte de toate : propunerea imediată de pace „democratică" ; abolirea proprietății, controlul muncitorilor asupra producțiunii, puterea în mîinile Sovietelor.

În cursul zilei toate gările, poșta centrală, telegraful, centrala telefoanelor sunt ocupate. Statul major, Palatul de iarnă sunt încercuite. Automobilele blindate sunt luate. Cazacii nu mai ascultă Guvernul provizoriu. „C'est la guerre mondiale qui dominait la situation, c'est dans l'armée avec ses seize millions de mobilisés et ses pertes de quelques millions, qu'on trouve la clé des événements, en Mars comme en Novembre. Les bolchéviks ont réussi en exploitant „le désir de paix"; tous les autres mobiles n'ont joué qu'un rôle bien moindre". (v. : Oldenbourg, „Le Coup d'État bolchéviste").

Cele din urmă manifestări ale guvernului care se prăbușia fură ocuparea Gatchinei și Tsarskoé, reluate apoi de bolșevici. Kerenski fuge (14 noiembrie). Cîteva date încă : la 20 noiembrie, în timpul luptei se trimit parlamentari la germani ; a doua zi se negociază armistițiul. În fine, la 3 decembrie, Marele Cartier General (Stavka) cade în mîinile Sovietelor și se deschide Con-

ferința de pace la Brest-Litovsk. Pace separată, părăsirea aliaților. Cîteva zile mai tîrziu, un general german împreună cu alți ofițeri stătea la masă la restaurant, nu departe de noi.

Viața devine din zi în zi mai grea, în urma măsurilor noului regim luate numai în folosul proletariatului ; hotelurile și restaurantele se închid, multe case de asemenea, muncitorii ocupă casele și palatele particularilor luînd cele mai bune odăi. Toate cunoștințele noastre fugeau, unele spre moșiile lor sperînd că vor putea să păstreze cel puțin casele lor. Altele se refugiau în Caucaz, convinse că vor găsi acolo un adăpost sigur și liniștea ; greșeală mare, plătită scump. Mai prevăzători au fost acei cari au luat drumul Finlandei.

Ajungem la sfîrșitul anului. La 31 decembrie era „réveillon" la legația României. Ministrul Diamandy întrunea, în acea seară, membrii Misiunii și cîțiva prieteni, serbare familiară. În apropierea miezului nopții, deodată se auziră lovituri violente la ușa apartamentului : s-a deschis : erau agenții lui Trotzki cari aveau ordin să aresteze pe ministru și tot personalul legației, pentru a-i duce la fortăreața Sft. Petru și Pavel. Nu mă aflam între comeseni, fiind poftit la prieteni cari locuiau în cartierul „Insulelor". Acest caz incalificabil este unic în analele diplomației ; Corpul diplomatic nu putea să nu protesteze și a doua zi a cerut o întîlnire cu Lenin (Trotzki fiind absent) care s-a lăsat convins, a treia zi prizonierii au fost liberați. Ambasadorul Franței (Noulens) a venit în persoană la Sft. Petru și Pavel și a condus cu oarecare solemnitate pe ministru la domiciliul său.

Aceiași indivizi fuseseră și la mine cu două ore înainte. I-am întîlnit pe scară, ei urcînd, eu coborîndu-mă. Ridicasem gulerul blănii. În momentul cînd i-am întîlnit m-au întrebat : Kniazul Cantacuzîn unde șade ? Mirat că acești proletari mă onorau cu acest titlu am arătat etajul de sus, ridicînd un deget numai, nevoind a mă trăda cu accentul meu străin ; n-au mai insistat și am putut astfel să mă arunc repede în automobilul care mă aștepta.

Cînd am vrut să plec de la prietenii mei, orele fiind înaintate, mare fu surprinderea mea de a găsi toate ușile

închise. Gazda nu mi-a permis să regăsesc colegii mei arestați, zicînd că în orice caz la ora aceea n-aș mai găsi nici o trăsură și că automobilul casei ar risca să fie rechiziționat. A trebuit să mă supun, dar eram foarte mîhnit de a nu putea îndeplini ceea ce consideram o datorie.

Mult mai tîrziu am aflat numai adevărata cauză a arestării. Trupe românești încercuiseră trupe rusești care se înfrățiseră cu soldații austrieci în Basarabia. Ca să se răzbune, Trotzki a pus mîna pe noi, nevinovații de la legațiune. Nimic nu e de mirat din partea noilor stăpîni ai Rusiei.

Abia întors la Petrograd, nemulțumit de soluția ce se dăduse acestei fapte de glorie a lui, Trotzki a hotărît să scape cu orice preț de acești „encombrants roumains" (sic).

În adevăr, în ziua de 15/28 ianuarie, la orele 2 după-amiază, o notă a Comisariatului Afacerilor Străine semnată Tchitchérine, face cunoscut legațiunii României și misiunei militare că trebuie să părăsească teritoriul rus în timp de zece ore „prin calea cea mai scurtă". „Am dat ordin să fie conduși la granița suedeză și să-i arunce afară" (sic) a zis Uritzki unui prieten al nostru care cerea să ne dea mai mult timp pentru pregătirile de plecare... „Je m'en f...", nu vreau să știu nimic..., afară, afară ! și repede". Acest comisar binevoitor a fost asasinat trei luni mai tîrziu de un tînăr student.

Reproduc de acum înainte textual extrasele din jurnalul meu zilnic.

Numai la ora 4 aflu știrea, ducîndu-mă ca de obicei la cancelaria noastră. Imediat m-am întors acasă, unde am strîns în iuțeală hîrtiile și lucrurile mele, prevenind apoi pe prietenii ruși că ora plecării din țara lor a sunat. Înainte de a părăsi domiciliul legațiunii din Zaharevskaia 23, primim vizita colegilor noștri și cunoștințelor. La ora $11^1/_2$ ne suim în automobilele contelui de St. Sauveur, reprezentantul vestitelor uzine Creuzot și a generalului Niessel, șef al misiunii militare franceze, pentru a ne afla la ora prescrisă, miezul nopții, la gara Finlandei. Ne-am instalat fără întîrziere în trenul ce ne era rezer-

vat, compus din vagoane finlandeze cu paturi (puse la dispoziţia noastră de către direcţiunea finlandeză). Suntem 75 persoane, dintre care 20 pînă la 25 soldaţi şi marinari. Doi delegaţi ai Guvernului bolşevic ne întovărăşesc : un evreu cu numele de Posnanski şi Svetlitchnéi, marinar făcând parte din Ministerul Afacerilor Străine.

Părăsim Petrogradul pentru totdeauna ; acest oraş clădit de Petru cel Mare „pentru a avea o fereastră deschisă spre Europa“ cum a zis el, era o frumoasă capitală mai ales pe timpul cînd purta numele de Petersburg. Istoria ei e însemnată prin amintirea unor suverani iluştri şi unor nume mari ale istoriei. Cetatea e măreaţă, impunătoare ; cu acest dispreţ al spaţiului, caracteristic Rusiei, bulevardele, ca Newski-Prospect de pildă, pieţele, aleile şi pînă la cea mai neînsemnată stradă, totul este în lărgime şi lungime. Frumuseţea oraşului se arată mai ales iarna sub mantaua de zăpadă care pune în valoare palatele învăluite de o culoare roşie închisă şi portocalie ; rîurile Moika, Fontanka şi altele întretaie marile artere cu apele şi podurile lor. Rîul Neva cu valurile sale liniştite, care împarte oraşul în două, e larg şi majestuos ; cheiul care-l încadrează e vestit pentru frumuseţea sa ; de-a lungul lui se înşiră edificii frumoase şi somptuoase ca Palatul de Iarnă, Palatul Amiralităţei fosta ambasadă a Franţei şi cîte altele ; iar printre biserici „cu marile braţe ridicate“ cum zice poetul, se distinge biserica şi cetatea Sft. Petru şi Pavel, cu açoperişurile sale de aur şi aramă... arhitectura e frumoasă şi elegantă.

Muzeul „Ermitage“ este una din cele mai bogate galerii de pictură ale Europei. Se găsesc, pe lîngă pictori ruşi o colecţie bogată de pînze din şcoala franceză (mai ales din secolul al XVIII-lea), olandeză şi flamandă.

Desigur, clima Petersburgului pe care l-am cunoscut sub numele trecător de Petrograd, care fu şi cel al decăderii şi al dezastrului, lasă mult de dorit, iarna e lungă, cu frig mare şi întunecoasă ; după frigul din toiul iernii vin zilele umede şi reci cînd „cade ceva din cer“ cum spune locuitorul, adică o ploaie măruntă care abia se vede dar grozav se simte. Vara atît de scurtă are însă farmecul ei ; îmi plăceau aşa-numitele nopţi albe, cu lumina

lor albăstrie și roză și plimbările la Insule unde se vede soarele cu discul lui de aur asfințind în valurile mării, pentru a răsări o oră mai tîrziu la altă extremitate, aruncînd în toată splendoarea sa razele sale pe natura încă adormită.

Pentru ce a trebuit ca această mare capitală să-și fi pierdut toată strălucirea sa și să se fi șters din trecutul ei un nume care a făcut renumele ei ?

CAPITOLUL XII.

Astăzi 29 ianuarie. Prima oprire importantă la Kuvola (Finlanda), apoi la Tammerfors (azi Tempere), unde consulul Franței, Mr. Grandserre, se suie în trenul nostru și ne comunică că garda roșie din Helsinki, compusă din muncitori și proletari ca aceea din Petrograd, este stăpînă pe stabilimentele publice și băncile din Helsinki fără vărsare de sînge. Senatul, prevenit la timp, a fugit spre nord, la Vasa, unde se formează o gardă albă din țărani și burghezi, sub comanda generalului Mannerheim (finlandez de origină suedeză) care făcea parte din armata imperială țaristă și a luptat pe frontul român.

Această gardă, care de la înființarea ei numără 25—30.000 oameni bine înarmați și disciplinați, a ocupat imediat cîteva orașe de la nord și cobora spre sud, urmînd drumul ei pe lîngă calea ferată ; trebuia să întîlnim chiar astăzi avantgardele, ceea ce dă de gîndire primului nostru comisar, frumosul Posnanski (?), care a profitat de cel dintîi tren pentru a se întoarce la Petrograd. În timpul nopții, acest individ cu alura obraznică ne luase revolverele noastre (se vînd scump la Petrograd). Era încins cu o frumoasă sabie circasiană, furată probabil în cursul unor numeroase percheziții. După ce a transmis funcțiunile sale „tovarășului" său, a și plecat. Drum bun ! suntem încîntați !

Prima transbordare la ora 5 seara, între stațiile Kuvola și Rikimäki : trenul nu face mai mult de 30 km pe oră. La Kohlo trenul se oprește, nu poate merge mai departe căci albii au făcut să sară podul care se află înaintea noastră. Oprire lungă, se aduc lucrători pentru reparare ; soldații noștri îi ajută, o avantgardă albă e aștep-

tată. Suntem în mijlocul unei păduri, într-un sat mic ; directorul unei fabrici de gudron, aflînd de prezența noastră și de dificultățile noastre alimentare, propune să dea de mîncare echipei noastre pentru un preț foarte modest. Prin grupuri separate, unele după altele, intrăm în frumoasa casă pierdută parcă între brazi și în zăpadă. Lupte sunt așteptate pentru noaptea ce vine între avantgardele albe și roșii, nu departe de casă : „tovarășul" nostru e neliniștit.

1 februarie. La ora 2 după-masă, avantgarda albă soseşte, înconjoară gara, noi surîdem căci știam că nimenea nu era înăuntru, afară de un biet amiral rus prea încîntat să scape de bolșevici. După transbordarea ce se impunea, podul neputînd fi reparat așa de repede, cu vai, cu greu am sosit la Lappi (2 fevruarie). Tot ce ni se putea da acolo era numai primul dejun de dimineață și a merge mai departe nici nu era de gîndit, Uleaborg fiind încă în mîinile roșilor finlandezi și ale garnizoanei ruse ; lupta e înverșunată. Pentru a ne putea hrăni suntem dirijați printr-o cale laterală la Brahestadt (Raahe), la cîțiva kilometri de Lappi, un orășel liniștit cu case de lemn vopsite în culori vii și aliniate ca soldații de jucărie. Acolo ne-am putut sătura cu cartofi, lapte, unt și brînză din belșug. După masă am încins o horă, spre marea mulțumire a lumei din hotel. Noaptea (2—3 fevruarie) am dormit ca de obicei în vagoanele noastre. A doua zi albii ocupă Uleaborg după o luptă sîngeroasă, la care am putut asista din depărtare și constata apoi urmările. Spectacolul era impunător ; noaptea era clară, cîmpia acoperită de zăpadă și flăcări mari incendiau orizontul. În ziua de 4 fevruarie ne întoarcem la Lappi și de acolo am pornit spre Uleaborg. Calea nu este încă curățită spre Nord de bandele roșii și ruse cari ocupă încă Kämi și Torneo. Am fost întîmpinați pretutindeni cu mari ovațiuni și primirea la Uleaborg a fost nici nu se putea mai călduroasă. În strada principală toate casele sunt ciuruite de gloanțe și schije de obuze, cazarmele sunt arse. Uleaborg (15.000 locuitori) este un centru industrial important, unde garda roșie avea mulți aderenți susținuți de soldații ruși.

La primăria unde se instalase Crucea Roșie, ni s-au oferit mese excelente cu toate că autoritățile finlandeze

nu prea dispuneau de alimente. Orașul, cu toate stricăciunile sale, e plin de farmec, cu aspecte de civilizație înaintată și de trai plăcut. E așezat lîngă golful Botnic unde se revarsă un rîu clar și limpede ; acum totul e prins de ghețuri și pomii din pădurile învecinate sunt acoperiți de un strat gros de zăpadă. Vremea e frumoasă, temperatura nu trece de —5°C și e mult mai plăcută decît cea din Petrograd ; noaptea se văd și aurore boreale. Ne apropiem de graniță, dar trebuie să mai așteptăm ca bandele roșii să fie alungate din stațiile cari ne mai separă de Suedia și mai ales din Torneo, unde marinarii roșii ne pregătesc o primire de felul lor. Aici la Uleaborg, unde am asistat la o paradă militară sub comanda generalului Mannerheim, ni se spune că trupele române au ocupat calea ferată în Basarabia pînă la Tighina (Bender).

6 fevruarie, ora 10 dimineața. Părăsim Uleaborgul salutați de autorități și sub aclamațiile locuitorilor cari înconjurau gara. Înaintea trenului nostru este alt tren ocupat de gărzi albe bine înarmate. Trebuie să ne oprim la fiecare moment, căci alarmele sunt fracvente. Cu mare greutate am ajuns la Kämi la orele 3, nefăcînd decît 35 km. Calea ferată e stricată cîțiva kilometri mai sus. Trebuie să mai așteptăm.

Ca să treacă timpul, pe o pantă frumoasă și bine înghețată, am lunecat cu skiuri împrumutate de la vecini și cu așa numita „podkukelca", un fel de scaun pe patine ce le întrebuințează locuitorii pentru drumurile lor și mai ales femeile pentru cumpărăturile lor. Seara ni s-a servit o mîncare rece, după moda finlandeză, la clubul din Kämi. Acest club e instalat într-o vilă, compusă din patru camere și o mică bucătărie, totul foarte confortabil. Nu lipsește nimic din ceea ce constituie agrementul unui club : bibliotecă, ziare, reviste, colecție de ziare ilustrate franceze, germane, engleze, biliard, pian, mese de „bridge" și Kämi n-are decît 2 000 locuitori.

Noaptea dormim în vagoanele noastre, domiciliul nostru obișnuit. A doua zi, mare bucurie ! Torneo a căzut, nu mai face parte din domeniul rusesc. Autoritățile bolșevice ale acestei fruntarii sunt arestate, cu amenințare de a fi executate. Ce ușurare ! Înaintăm cu inima voioa-

să ! La ora 10, sosim ; gara are un aspect sumbru, căciulile ruseşti au dispărut dar nu se văd decît baionete şi soldaţi cu revolvere în mînă. Unsprezece zile ne-au trebuit de la Petrograd la Torneo, în loc de 26 ore, parcurs normal.

Tot în ziua de 7 fevruarie suntem. Pe cînd ne adunasem în restaurantul gării pentru primul dejun, aflîndu-mă lîngă senatorul finlandez Kastren, supun chestiunea delicată care ne preocupa în acel moment, anume că un comisar bolşevic care sosise cu noi rămăsese în tren. Îl fac atent că zisul comisar avea misiunea de a ne însoţi pînă aici şi că ar fi just să beneficieze de aceeaşi imunitate ca noi, cu atît mai mult că purtarea sa faţă de noi fusese foarte corectă. Văzui îndată faţa senatorului întunecîndu-se... Rea prevestire ! Cu multă insistenţă, neputînd împiedica arestarea imediată a comisarului nici percheziţia bagajelor sale, obţin ca o mare favoare să i se dea voie de a se întoarce la Petrograd.

Senatorul, în timpul acesta, se scoală de la masă, ia cu dînsul cîţiva soldaţi şi se urcă în tren. Mă scol şi eu la rîndul meu şi observ de pe peron că o adevărată învălmăşeală se dezlănţuie în vagonul unde se afla comisarul nostru, mă reped în vagon pentru a stărui în favoarea lui pe lîngă senatorul Kastren dar sunt împiedicat de revolvere întinse spre mine ; senatorul intervine şi armele cad, mă roagă însă să nu mai stau în vagon, neputînd răspunde de furia soldaţilor. Ce se întîmplase şi pentru ce această dezlănţuire de mînie, de turbare bestială în contra acestui nenorocit care nu era, după gîndul nostru, decît un emisar nerăspunzător ? Departe de aceasta ! Albii au recunoscut în Svetlichnei pe comisarul prădător care fusese un timp în funcţiune la Torneo, răspîndind teroare şi dedîndu-se la percheziţii şi hoţie. E aruncat afară din tren, i se ia blana ce purta şi pe care sigur n-o plătise cu banii lui şi e condus în sala vămei, unde se face vizita bagajelor. Se constată că n-are nici un geamantan, ci două baloturi pline de tracte şi proclamaţiuni bolşevice la adresa populaţiei finlandeze, îndemnînd-o să răstoarne regimul burghezilor. Îmi dau seama că cauza sa e pierdută. Ministrul Diamandy intervine la rîndul său, cerînd o declaraţie din partea Albi-

lor prin care se adevereşte că am intervenit în favoarea comisarului cerînd formal să fie pus în libertate. (E redactată în limba engleză şi se află între hîrtiile D-lui Diamandy).

În timpul dimineţii, observăm pe cîmpia ce ne înconjoară mai multe execuţii ; la rîndul lor cad bolşevicii, trupurile lor fac pete întunecate pe zăpadă, o ramură de brad ţine loc de cruce. Judecata e scurtă, execuţiile grăbite. Finlandezul nu e blînd. Cînd am părăsit pămîntul Finlandei şi limitele imperiului rusesc, un alt spectacol ne-a mai fost rezervat. Pe la orele 3 după-amiază, treizeci de sănii ne aşteptau pentru a trece în faţă la Haparanda, pe teritoriul suedez în partea opusă a rîului (Torneo) cu totul îngheţat. Diamandy pleacă întîi, eu cel din urmă, fiecare cu cîte trei soldaţi ; la mijlocul drumului întîlnesc un grup de Albi cari înconjoară doi indivizi legaţi : o nouă execuţie se pregătea. O simplă privire asupra victimelor şi recunosc, nu fără oarecare groază, pe comisarul nostru, palid şi livid. Nu pierd din vedere acest grup sinistru, cinci minute trec : condamnaţii sunt puşi la zece paşi depărtare, trei puşti ochesc : Foc ! Întorc capul, îngrozit de acest spectacol şi închid ochii cîteva secunde ; cînd îi redeschid, văd sub cerul mohorît, pe albeaţa nepătată a zăpezii o pată neagră. Aşa ne-a fost dat să părăsim Rusia. Dreptate s-a făcut, dar mai bine eram scutiţi de penibilul spectacol.

De abia două luni după trecerea noastră a luat sfîrşit prima operaţiune a armatei finlandeze şi garda roşie s-a supus. Ruşii părăsesc această ţară cucerită de Petru cel Mare. Mari greşeli s-au făcut sub stăpînirea lor, mai ales aceea de a relua, sub Alexandru III şi chiar sub Niculae II libertăţi dăruite de predecesorii lor ; e just însă de a recunoaşte că Finlanda s-a bucurat sub regimul rusesc de o largă autonomie şi nicidecum nu e exagerat de a spune că finlandezii au fost fericiţi sub domnia lui Alexandru al II-lea.

Această ţară de civilizaţie suedeză n-a păstrat nici o urmă din stăpînirea rusească, nici un semn aparent. Finlandezul urăşte pe ruşi şi se îndoieşte de suedezi. Fiind mai civilizaţi decît ruşii, finlandezii nu vedeau din partea Rusiei un pericol din punctul de vedere etnic,

nici o asimilare nefiind posibilă, care ar fi de temut sub influența suedeză. Partidul „vechifinez" cel mai puternic pînă acum (1918), care a guvernat Finlanda timp de 30—40 ani și avea la baza programului său acel principiu : „o națiune, o limbă (finlandeză)", a știut să se înțeleagă cu rușii și a consolidat unirea finlandeză. Partidul tinerilor-finezi însă, cari priveau spre Suedia și se compunea din finlandezi de origină suedeză, foarte numeroși la Helsingfors (Helsinki), în orașele de pe lîngă Marea Baltică și spre nord, nu puteau concepe emanciparea țării lor decît scuturîndu-se cu totul de dominația rusească. Între aceste două curente, se strecoară acum germanul.

Acum douăzeci de ani, limba finlandeză nu era decît limba țăranului, a poporului, abia cea oficială iar limba suedeză se vorbea în sferele mai înalte, era limba elegantă.

De teama socialiștilor, Suedia n-a îndrăznit să meargă în ajutorul Albilor din Finlanda (cosîngenii lor). S-a format numai o gardă de voluntari, preț de un regiment, sau două cel mult. Amăgirea fu mare în rîndurile Albilor.

La sosirea noastră în vama de la Haparanda, prima figură care o zăresc este a D-lui Kastren ; mă fac că nu-l văd și întorc capul. Aci aflăm de la consulul Franței că garda finlandeză a găsit două telegrame adresate de Trotzki, dînd ordinul să ne aresteze pe toți și să ne aducă înapoi sub escortă la Petrograd. Am scăpat bine !

Ziarele anunță că marinarul cunoscut de la Kronstadt, Rochal, trimis în România pentru a aresta pe generalul Tcherbatscheff și a stîrni revoluția (se zice chiar pentru a răpi pe rege), a fost arestat și împușcat din ordinul zisului general, ceea ce ne explică telegramele. Dacă am fi părăsit Petrogradul 24 ore mai tîrziu, cum ceruse Diamandy, guvernul bolșevic ar fi fost informat de revolta Albilor și nu ne mai lăsa să plecăm. Dumnezeu știe în ce sat pierdut din Siberia ne-ar fi trimis ! De am fi plecat cu 24 ore mai curînd, garda albă n-ar fi avut timpul să ne scape ; mai bine să nu ne gîndim ce ne-ar fi așteptat la Torneo.

7 fevruarie, ora 9 seara.

Îndată după instalarea noastră în trenul suedez, senatorul Kastren (care se duce la Berlin pentru a negocia intervenția germană în Finlanda) vine să povestească lui Diamandy că în adevăr Trotzki dăduse ordin prin telegramă de a readuce întregul personal al legației sub escortă la Petrograd, adăugînd chiar că ministrul Diamandy trebuia să fie executat ; această telegramă însă n-am văzut-o. În ceea ce mă privește, nu prea îmi vine să cred și bănuiesc că senatorul ne-a povestit această istorie pentru a înlătura penibila impresie a execuției comisarului, pe care se angajase să-l trimită înapoi la Petrograd ; mai degrabă dau crezare celor spuse de consulul Franței, mai puțin senzaționale, cu toate că erau destul de rele pentru noi.

A treia zi 9 fevruarie, la ora 11, sosim la Upsala (o oră și jumătate înainte de Stockholm), unde găsim pe d-l Derussi, ministrul nostru în Suedia, împreună cu consulul general Horngrén, cari ne primesc cu brațele întinse, arătînd bucuria lor de a ne revedea sănătoși deoarece erau foarte îngrijați în ceea ce ne privește. La ora 1 sosim la Stockholm !

CAPITOLUL XIII

După tristele timpuri de la Petrograd, mai ales ultimele trei luni, urmăriți și dușmăniți de un guvern nerecunoscut de statul român, amenințați de foamete, după ultimele ore trăite pe teritoriul rus și spectacolul la care asistasem în Finlanda, sosirea noastră la Stockholm și cu deosebire aceste prime zile cînd prietenii români și străini nu știau cum să ne arate mai bine simpatiile lor, au fost o adevărată încîntare ; presupun că nenorociții cari scapă de o lungă închisoare simt aceleași impresiuni, au aceleași senzații. Niciodată nu voi uita prima cină la „Hotel Royal", cu mesele așezate în jurul unei frumoase grădini de iarnă, cu flori de primăvară și un aer de mireasmă și răcoare. Simțeam că un sînge nou curge în vinele mele. Tot ce era de ieri dispărea din gîndul meu. Deschideam ochii mari ca să mă conving că nu era numai un vis.

Stockholm, denumit „Veneția Nordului", căci apa îl înconjoară și șerpuiește prin unele străzi, este unul din orașele frumoase ale Europei. Era pe timpul acela foarte animat... colonia refugiaților din Rusia era numeroasă și erau și mulți români cari se opriseră acolo înainte de a merge mai departe. Am însă impresia că în timpurile normale nu e așa, suedezii avînd oarecare asprime și înțepeneală în modul lor de a fi, de care te resimți pretutindeni. Burghezul suedez, bunăoară, se plimbă duminecă cu întreaga sa familie, în redingotă neagră, cravată albă în jurul unui guler drept și înalt și cu jobenul pe cap, ca și cînd ar merge la o înmormîntare ; merge la biserică pentru a asculta o predică lipsită de tot ceea ce religia ne învață ca milă și milostenie. E înțepat și

solemn. Femeiei suedeze îi place să fie corectă în ținuta sa, dar dă impresia că creierul ei își pune întrebări la cari temperamentul ei nordic nu se opune decît în principiu. Fetele, fiind în contact zilnic cu bărbații din birourile unde lucrează (așa numitele „comptors"), căci de mult elementul femenin foarte numeros în Suedia ia parte la viața afacerilor, fac multe experiențe, se logodesc de mai multe ori înainte de a alege bărbatul, care nici atunci nu e definitiv. Cît de surprins am rămas într-o zi, întorcîndu-mă la hotel, de a vedea așezate una lîngă alta și vorbind foarte prietenește două doamne ce le cunoșteam, una pe cale de a divorța și cealaltă în ajunul căsătoriei sale cu bărbatul celei dintîi, ce se afla și el acolo ; am salutat ambele doamne, una din ele văzînd surprinderea mea îmi spune : „Prietena mea și cu mine am mers să alegem mobile pentru instalarea ei, căci cunosc oarecum gustul fostului meu soț care va deveni al ei" ... și toate acestea cu cel mai fermecător surîs. De ce nu ?... la urma urmelor !

Uitasem să spun că un mare număr de prieteni și cunoștințe ne-au primit în gara din Stockholm, în mod aproape triumfal și cu manifestațiile cele mai sincere de prietenie și simpatie, cari nu s-au dezmințit în tot timpul ședерii noastre în Suedia. Între ei mulți refugiați români, diplomați străini cunoscuți în cursul carierei noastre, precum și multe cunoștințe din Rusia, alungați din țara lor de revoluție.

Din primele zile, mulțumită foștilor colegi și prieteni ce-i cunoșteam de la Viena și București pe vremuri (familia diplomatică se regăsește mereu) — ca d-l Tomasini, ministrul Italiei și Jonkherr van Vredenburch, am putut cunoaște întregul Corp diplomatic și o mare parte a societății din Stockholm. Doamna Tomasini, cu dulce prenume de Muzzoli și doamna van Vredenbruch aveau zile fixe de primire și mă pofteau des la „dîneurile" și seratele lor, cît se poate de vesele și animate, unde cîntam adeseori.

În timpul ședерii mele la Stockholm mă duceam des la d-l și d-na Dymsza, cari erau refugiați și ei și așteptau momentul să poată trece în Curlanda unde au proprietatea lor, căzută acum în mîini străine. D-na Dymsza,

născută Maiorescu, e o muziciană desăvîrşită şi-i plăcea să-mi acompanieze „lieder"-urile ce le cîntam, de Schubert mai ales. D-l Dymsza era un inginer însemnat şi cunoscut în Rusia de altădată, a construit portul de la Novorosisk între altele şi căi ferate importante în Caucaz. Puţini bărbaţi am cunoscut cari să fi avut acest farmec ce-l avea şi cu drept cuvînt soţia sa îi zicea „mon charmant". Era polonez şi aparţinea vechii nobilimi din Polonia. Din nefericire, atins de o boală grea pe timpul şederii sale în Suedia, şi-a dat sufletul acolo şi-mi rămîne trista amintire a înmormîntării sale în această ţară străină. După multe tribulaţiuni şi suferinţe îndurate în Polonia şi Curlanda, văduva sa cu fiicele sale şi nepoate a putut găsi în sfîrşit un adăpost aci în ţară, unde pare că reînvie spiritul şi gîndul tatălui ei, Titu Maiorescu.

În timpul verii se făceau multe excursiuni. cari mi-au permis să străbat Suedia de la un capăt la altul. Astfel, cutreierînd Suedia am fost de la Stockholm şi Nordköping pînă la Göteborg prin canalele cari leagă lacurile Wäter şi Väner pînă la Marea de Nord ; n-am suferit pe Ocean în zile de furtună atîta cît pe aceste două lacuri. Cît de liniştit era portul din Göteborg şi cît de trist ! Războiul oprise întreaga sa activitate şi vasele îngrămădite erau ca nişte şomeuri în aşteptare. Am petrecut şi o zi în apropiere la Marstrand, plajă pe care tinerele suedeze îşi înnegresc pielea pe stînci albastre şi roze, încălzite de soare. La ora băii, spectacolul acestor nudităţi sănătoase şi viguroase te face să uiţi toate sluţeniile din atîtea alte plaje şi versul poetului îţi revine în gînd :

J'aime le souvenir de ces époques nues
Dont Phoebus se plaisait à dorer les statues".

(Baudelaire).

Gustul de excursie ne-a condus şi la insula Gotland în marea Baltică şi la Visby, capitala sa şi unicul său oraş, veche şi puternică cetate hanseatică, ale cărei fortificaţii cu cele 38 de turnuri înconjoară încă acest oraş frumos şi plăcut. Ai impresia astăzi că traiul pe această insulă trebuie să fie fericit, departe de zguduirile conti-

nentului, pe cînd în alte timpuri goţii, germanii şi danezii n-au încetat să se lupte pentru ea. Insula a fost cucerită de regele Waldemar IV al Danemarcei în 1361, care a luat pe vasele sale o pradă mare şi tot tezaurul bogat al ei. Episcopul din Visby a blestemat acea flotă criminală, pe care o furtună cumplită a aruncat-o în mare cînd se întorcea în Danemarca. Din 1645 insula Gotland aparţine Suediei.

Suedia este o ţară admirabilă pentru turism, mulţumită marelui confort ce se găseşte pretutindeni precum şi tuturor uşurinţelor cari sunt la dispoziţia fiecărui. Ce plăcut şi frumos e să cutreieri cu prieteni, în barcă cu pînze coastele Suediei, întretăiate de mici peninsule, cu vile numeroase şi grupuri de insule şi stînci unde te opreşti pentru „camping". Mult se obişnuieşte baia în Suedia, mai mult decît oriunde, poate. Singurătatea locului permite, adeseori, lipsa de costum ceea ce seduce pe artişti, ca vestitul Zorn ; pînzele sale şi gravurile (pointes sèches) se regăsesc peste tot în ţările nordice, cele mai multe sunt nuduri. Femeile în Suedia, ca şi în Finlanda, sunt sportive ceea ce mlădie şi dezvoltă trupul lor.

Trecerea este nesimţită de la frigul iernii la blîndeţea verei. De aceea, natura în aceste ţări e mai iubită decît aiurea. Aspectele ei nu sunt măreţe, dar au farmecul ce izvorăşte din păduri întinse, pajişti smălţuite de flori, ţărmuri felurite : intimitate, mîndrie şi belşug !

Danezii, ca şi suedezii, au avut veleităţi imperialiste. S-au lecuit. Ambele ţări sunt state mici. Suedezii înţeleg că se bucură astăzi de o viaţă mai plăcută decît în timpul lui Gustav-Adolf şi Carol al XII-lea. Au învăţat, cum îmi spunea un amic suedez — diplomat şi el — că pentru o naţiune, pacea şi libertatea sunt bunuri mai preţioase decît puterea şi gloria ; realizările umane şi perfecţiunea indivizilor — aci rezidă mărirea unui popor.

CAPITOLUL XIV.

Aşa trecuse vara şi cînd veni toamna m-am gîndit la plecare... spre ţară şi ai mei ! Era în ajunul armistiţiului.

Într-o bună dimineaţă, maestrul Disescu intră pe neaşteptate în odaia mea şi îmi spune : „Hai să plecăm !“ „Da, zic eu, dar n-am cu ce“. „Cu semnătura mea banca H. îţi va da banii“, răspunde el. Hotărîm numaidecît ziua plecării şi ne ocupăm de îndeplinirea formalităţilor necesare, vize de paşapoarte, „laissez-passer“ etc. şi, fără a preveni pe nimeni, opt zile mai tîrziu ne urcăm în trenul care trebuia să ne conducă la Christiania (astăzi Oslo). Acolo, o săptămînă întreagă ne-a fost necesară pentru a asigura traversarea noastră în Anglia. Nici o companie nu reluase încă cursele sale între Christiania şi coasta opusă, căci multe mine pluteau încă pe mare în voia vîntului. Noroc însă că cea dintîi companie de navigaţie norvegiană a riscat să reînceapă călătoriile sale de dinaintea războiului şi am putut pleca. În timpul nopţii vasul s-a oprit cu prudenţă din cauza minelor ce se vedeau la oarecare distanţă... o zi încă şi a doua zi, dis-de-dimineaţă, intram în vestitul canal al Tyne-i care duce spre Newcastel. Aci, după multe formalităţi, un dejun copios, de care aveam mare nevoie, ni s-a servit în gara dependinte de port şi la ora 10 plecam la Londra.

Colegii de la Legaţia noastră, Anton Bibescu şi Boerescu cari erau preveniţi ne rezervaseră camere la „Hôtel Jules“, unul din cele mai vechi hoteluri din Londra, în „Jermynstreet“ lîngă Piccadillystr ; zece zile am stat în această imensă capitală, cu totul necunoscută nouă. Ce

sunt 10 zile pentru a vedea Londra ? Neputînd avea decît o idee abia aparentă, m-am mulțumit să umblu în jurul Picadilly-ului, Hyde Park-ului, pe țărmurile Tamisei și să parcurg orașul urcîndu-mă pe imperiala unui autobus... „autobuzul ca și omnibuzul este, cum a zis un scriitor, o lume aparte de senzații, de amintiri și de emoție". Bineînțeles am vizitat și unele monumente mai interesante ca „Turnul din Londra", Sf. Pavel, British Museum etc., etc., toate ca din zbor, dar viziunea rămîne. Cînd sosi ora plecării ne-am îmbarcat la Southampton seara, pentru a atinge le Hâvre a doua zi dimineața... și „en route pour Paris !" 15 ani trecuseră fără să mă fi întors, 15 ani și mai bine au trecut fără a-l mai părăsi (afară de cei 3 ani ai misiunii mele ca ministru la Viena). Ești la Paris, nu numai în centrul Franței, această țară ce o iubim, dar ca și în inima lumii. „Paris", zice Balzac, după ce descrie în pagini uimitoare toate mizeriile, tristețile și otrăvurile marii capitale, „est à la tête du globe... sublime vaisseau chargé d'intelligence !".

A doua zi de la sosirea mea s-a sărbătorit — cu ce entuziasm — ziua armistițiului, zi de neuitat cînd toată lumea se săruta pe străzile Parisului, plîngînd de bucurie și strigînd : Trăiască Pacea !

D-l V. Antonescu, atunci ministrul nostru la Paris, avu gestul amical și binevoitor să mă rețină pe lîngă dînsul în serviciul legațiunii, ca un fel de ministru-adjunct, funcție provizorie care a durat (afară de întreruperea de la Viena), pînă în ziua ce nu iartă, a retragerii din carieră. Am văzut acolo Victoria, Pacea, România Mare... ce puteam dori mai mult ?

Marea atracție ce avea Parisul pentru mine în momentul acela și cauza care a determinat dorința mea de a mă stabili acolo era așteptarea familiei mele pe care n-o văzusem de cinci ani. Așteptam și sosirea fiului meu cel mai mare, care era demobilizat și se îmbarcase cu un rest de trupe franceze pe un vas care naviga spre Marsilia. Între timp totuși, crezusem că era datoria mea de a mă prezenta la Ministerul Afacerilor Străine în București și luasem dispozițiunile necesare pentru a mă reîntoarce în țară pe mare, călătoria prin centrul Euro-

pei nefiind încă cu putință. Pe cînd ieșeam din birourile de la Quai d'Orsay cu biletele de călătorie în buzunar, întîlnesc un fost coleg francez, care fusese Secretar la legația franceză din București și-i vorbesc de plecarea mea iminentă pentru Marsilia spre a mă îmbarca pe vaporul „Chahouia". „Ne faites pas ça", îmi spune el, „le danger des mines est encore très grand et le bateau n'est pas recommandable". M-am răzgîndit și bine am făcut, căci vaporul „Chahouia" cu care trebuia să mă întorc în țară se scufunda cu două zile mai tîrziu în portul de la Mesina, înecînd mulți compatrioți de ai noștri grăbiți să se reîntoarcă acasă.

Fiul meu sosea atunci la Paris, însoțit de un prieten român, nerăbdători amîndoi de a începe studiile lor de arhitectură la vestita „Ecole nationale des Beaux Arts". Mă bucuram pe vremea aceea de ospitalitatea, atît de binevenită, a rudei noastre Alexandrina Știrbey, văduva principelui Dimitrie Știrbey, care locuia în timpul războiului la Viena (era de origină austriacă). Pusese frumosul ei apartament din Champs Elysées No. 148 la întreaga mea dispoziție...

Fiul meu, cu alți camarazi români [1], s-a instalat „rive gauche", în „rue du Cherche-Midi", în apropierea imediată a B-dului „du Montparnasse" într-un modest apartament, cum se cuvine unor studenți. Ce bucurie aveam să-i surprind odată sau de două ori pe săptămînă, să iau parte la viața lor de muncă și a asista la mersul atît de interesant al studiilor lor. Uitam la rîndul meu anii cari începeau să apese pe umerii mei și mă regăseam în gînd la vîrsta lor de 20 ani.

*

* *

În cursul ocupațiunilor mele la legațiunea noastră mi s-au încredințat diferite misiuni de propagandă și altele

---

[1] Acești camarazi erau Horia Teodoru acum arhitect și profesor, Ion Davidescu id. Al. Muruzi, astăzi medic și chirurg distins și mai tîrziu Sandu Rosetti, profesor universitar.

și am fost delegat la diferite conferințe și congrese. De la Dunkerque și Lille pînă la Clermont-Ferrand, am fost chemat să prezidez întrunirile organizate în jurul conferințelor profesorului Iorga, ceea ce nu era lipsit de interes pentru mine, dar mă silea să țin discursuri pentru a răspunde cuvintelor amabile ce mi se adresau și nu-mi convenea nicidecum ; dar cu obiceiul se dezvoltă și graiul, în Franța mai cu seamă, unde discursul este mereu așteptat și binevenit. Îmbărbătat de progresele mele am avut prilejul, la Clermont-Ferrand, de a evoca pe Pascal, a cărui statuie o vedeam prin ferestrele sălii unde eram adunați și am improvizat pe tema celebră din „Pensées" : „le coeur a ses raisons que la raison ignore" cu privire la alianța franco-română ; am avut mare succes dar m-am jurat să nu mai reîncep. A fost cel din urmă discurs... „la parole est d'argent mais le silence est d'or".

Făcînd parte dintr-un comitet internațional care era menit să stabilească principiile dreptului privat aeronautic (C.I.T.E.J.A.) am fost convocat o dată și la Madrid ; am plecat în Spania, țară necunoscută de mine... cu ce bucurie ! Gîndul meu mergea spre frumusețile acestei țări vechi și amintirile sale. Congresul era convocat pentru opt zile numai, dar cu dorința de a vizita afară de Madrid cel puțin Toledo și Granada am rămas 15 zile în Spania.

La Madrid, cum zice Edgar Quinet, numai oamenii vorbesc, monumentele nu zic nimic ; e o capitală care nu prezintă nici un interes, cu o arhitectură neînsemnată și banală. Ești într-un oraș din centrul Europei sau într-unul din Castilia ? nimic nu o spune. Două dinastii au domnit în Spania, acele din Austria și Franța ; la ambele capete monarhia ocupă Madridul. Într-o parte, palatul Filip al II-lea „Buen retiro", dincolo coborîtorii lui Ludovic al XIV-lea au zidit un Versailles, astăzi gol de regele său. Arhitectura modernă aduce în acest oraș simplu o notă discordantă, blocul telefoanelor, bunăoară. Privelișteа dimprejur este totodată elegantă spre Segovia și austeră spre Escurial, acest palat lugubru al lui Filip al II-lea „singuraticul", să zicem mai bine această mare

mînăstire, unde putrezesc în aur, argint și marmoră, regii dispăruți.

Muzeul din Madrid este fără îndoială printre cele mai bogate din Europa, în ceea ce privește pictura. Tizian, Rubens, Greco și Goya te odihnesc de aceste lungi figuri de regi ale lui Velasquez, ale căror priviri te urmăresc cu misterul lor. Mult mi-a plăcut „Prado" simplu dar așa frumos! cîteva alei de arbori despărțiți prin fîntîni înalte de marmoră, arta n-a făcut nimic mai mult.

Sufletele sensibile condamnă prea ușor cursele de tauri, faimoasele „Corrida". În Spania acest spectacol atît de înrădăcinat în moravuri nu mai este o simplă distracție, ci o instituțiune și nimeni n-ar îndrăzni să condamne aceste jocuri eroice sau să le suprime.

Nu puteam lipsi de a vedea Toledo ; foști colegi spanioli de la Viena m-au condus în automobil... în secolul trecut o trăsură castiliană înhămată cu 16 catîrce te ducea în galop și istoria ne povestește că Brunehilda, ieșind în întîmpinarea logodnicului său merovingian, tot pe același drum a trecut.

La Toledo, ce te izbește întîi este întîlnirea sau mai bine zis lupta între două civilizații, între două credințe : Coranul și Evanghelia. Monumentele uneia și alteia sunt aci față în față : goticul și maurul. La intrarea orașului, în partea de jos, se înalță Poarta arabă, pe Tajo sunt două poduri arabe cu bolta lor în semilună, iar sus pe deal imensa catedrală se înalță cu bogățiile sale și cele mai frumoase pînze ale lui Greco, sfidînd orizontul și „ca o cîntare de victorie", zicea credinciosul spaniol care mă conducea.

O noapte pe drum la mers și alta la întoarcere, precum și două zile pe loc mi-au permis să văd Granada... Alhambra ; acest singur cuvînt : Alhambra ! nu înseamnă o încîntare ? A se găsi în curtea „Aroyales", în mijlocul feeriei regilor mauri ! Ce minune !

„Charmes, incantation des fontaines éternelles dans un paradis brûlant, caprices, mystère des ondes rendues permanentes dans le royaume des âmes, voilà pour moi la première impression de l'Alhambra", zice Edgar Quinet, „la seconde est celle des fleurs, bouquets de

jaspe, de marbre, de porphyre, d'argent... Jasmins, anémones, tulipes, oeillets, roses couvrent la surface entière des portiques et des salles".

Literele vechi cufice ale scrierei arabe se potrivesc la cele mai frumoase și mai elegante desenuri și sunt poeme întregi cari se adaugă la splendoarea edificiului. Pereții vorbesc : „Dumnezeu singur e învingător ; Lui întreaga putere". „Felicitate ! Felicitate !" Splendoarea mea este invidiată de cer". „Sunt cea mai iubită a soțului meu"... etc.

A părăsi aceste locuri este o suferință și mai mare suferință este de a te gîndi : nu mă voi mai întoarce. Am părăsit Granada adîncit într-o lume de visuri, ca după citirea basmelor delicioase și feerice ale Orientului.

CAPITOLUL XV.

Luarea în posesiune a postului meu de ministru la Viena, mărturisesc că mi-a fost oarecum penibilă. Ceea ce Viena era atunci și ceea ce Viena fusese îmi revenea mereu în minte, aveam impresia de a fi propria mea fantomă. Afară de străzi nu mai era aproape nimic din trecut și acelea chiar își schimbaseră numele lor, luaseră nume scumpe revoluționarilor ; și spiritul se schimbase !... așa degrabă ! Uitarea învelise pe împărat, Curtea, și frumoasa societate de altădată se împrăștiase prin provincie, la țară. Isprăvite frumoasele recepții, închise palatele ospitaliere ! Marele eveniment al sezonului era balul anual la Rotschild ; în saloanele palatului imperial (Burg) nu mai erau decît exhibițiuni de toalete sau altele asemănătoare. Prăvăliile frumoase au dispărut și marfa nu mai era cea elegantă și de bun gust de altădată. Am fost condus de consilierul legațiunii la Cancelarie... unde vă închipuiți că era ? în „Burg", în fostul palat imperial, în vechile birouri ale Cancelariei imperiale !

Mă simțeam jenat, nu-mi venea să intru, o mare tristeță mă cuprindea ; prea multe schimbări, prea multe răsturnări de lucruri existente de atîta timp, prea multă frumusețe distrusă, prea multă mărire decăzută față cu mediocritatea prezentă ! Prea mult cunoscusem trecutul pentru a mă adapta prezentului și din primele zile am simțit că locul meu nu mai era acolo.

Încetul cu încetul amintirea se supune realității momentului. Președintele Republicii, D-l Seitz, la prima mea audiență la Ballplatz, aflîndu-se lîngă vestitul birou al cancelarului Kaunitz din timpul Mariei-Tereza și sub portretul împăratului Maximilian, înțelegînd surprinderea

ce n-am putut-o ascunde de a-l vedea sub această efigie imperială, mi-a zis : „Nu se pot suprima două secole de Istorie“.., cuvinte frumoase și înțelepte. După discursurile obișnuite, a venit vorba și de „Anschluss“ cu Germania și mi-a mărturisit că această soluțiune ar conveni partidului său „cu scopul de a intra în marea familie socialistă germană“ (sic). N-a trecut multă vreme pînă ce partidul a fost silit, în urma progreselor rapide și hotărîtoare ale național-socialismului german, să șteargă Anschlussul din programul său. Ieșind din audiență am întîlnit pe scară unul din foștii cancelari socialiști, care mi-a strîns mîinile călduros, zicînd : „Sunt așa de fericit că vi s-a dat Bucovina înapoi“ ; această naivă bucurie m-a înveselit și îmi venea să-i spun : „Tot așa de fericit sunteți de a ceda Trentinul și o bună parte a Tyrolului Italiei ?“ „Sărmana Austrie!“ spunea ministrul Cehoslovaciei, la o masă intimă înaintea plecării mele din Paris... iar o lună mai tîrziu citam ministrului nostru la Praga cuvintele unui ministru austriac :„Sărmana Cehoslovacia, nu va putea trăi !“ Unul ca și altul au avut dreptate.

Acest nume nou de „Cehoslovacia“ a dat loc la conferințele de pace la această ciudată întrebare : „What is that Tchecoslovakei ?“ Limba în care a fost pusă trădează autorul. Tot la zise conferințe, delegatului italian care cerea alimente pentru țara sa, i s-a răspuns : „Dar aveți macaroane“. „Vous croyez que ça pousse dans les camps“, răspunde d-sa cu accentul lui italian.

După cum se știe, socialiștii așa numiți „democrați“ au trebuit să cedeze puterea „socialiștilor creștini“, partidul preotului Seipel, al lui Miklas. Dolfus, Schuschnig etc. ; vocea din mormînt a lui Lueger se auzia din nou și un regim mai burghez a îndreptat și îndulcit asprimile unui socialism neputincios, pentru a nu zice incapabil. Am văzut succedîndu-se la președinția tinerei Republici Austriace : Seitz (soc. dem.) și Hainisch (afară de partide), respectabilul agronom, nou Cincinatus răpit de la plugul său și la președinția Consiliului de Miniștri cancelarii : Mayr, Seipel, popular și dibaci, Schober, care era mai la locul lui la Prefectura Politiei, tustrei adevărati burghezi, cam rătăciți în acest labirint. Politica străină era pentru dînșii ca o limbă străină, pe care nu avuseseră

prilej s-o audă. Diplomația e o artă grea care nu se practică cu toporul, ci cu dalta sculptorului.

Rapoartele ce le adresam lui Jean Duca, pe atunci ministrul afacerilor străine, ca și lui Take Ionescu se cam apropiau de secretele și misterele spionajului și contra-spionajului, intrigi ce mișunau sub manta ; „S'il était espion, il appartenait a la diplomatie et travaillait pour l'art pur" zice Balzac. Informațiunile ce le dădeam erau luate la cea mai bună sorginte și mai ales în birourile unei mari puteri, cari se aflau aproape de ale noastre. Știu că au fost apreciate. Diplomația nu poate lupta cu presa, în zilele actuale, dar are privilegiul de a se putea informa la surse mai sigure și de a putea pătrunde unde presa nu inspiră încredere și cu drept cuvînt. Indiscreția nu-i este permisă și nici știrile de senzație înainte de un control sever. Cred că am putut da amănunte interesante și puțin cunoscute despre încercările nereușite ale împăratului „Karl" de a recuceri coroana sa, precum și de a dezveli secrete privitoare la un proiect (sau mai bine zis complot) de stat ukrainian, în capul căruia trebuia să fie pus un arhiduce austriac, ceea ce nu putea conveni polonezilor, precum și despre cesiunea „Burgenlandului" Ungariei, în favoarea căreia Italia a intervenit atît de energic... primul popas al unei prietenii mereu crescînde.

Cînd mi-am exprimat dorința, lui I. Duca, să mă pot reîntoarce la Paris în aceleași condițiuni ca înainte, mi-a cerut să mă răzgîndesc... în zadar, eram hotărît și ministrul a fost generos.

Mi-era cu neputință, în adevăr, să rămîn în condițiunile de ordin financiar impuse de minister pentru motive de economie, motive cari n-au mai fost invocate pentru succesorii mei.

Adevărul era că Austria nu mă mai interesa, se prăpădea. Am preferat să fiu lîngă familie la Paris, în centrul unei stări de lucruri asupra căreia lumea întreagă avea ochii ațintiți.

CAPITOLUL XVI.

Să nu se mire nimeni că voi pune aci punctul final al amintirilor mele, dar ce aș mai putea spune care să nu fie cunoscut de cetitorii mei români ? Paris exercită o așa mare atracțiune asupra lor ! Ei știu de multe ori mai repede ce se petrece pe țărmurile Senei decît pe cele ale Dîmboviței și apoi, mi-ar fi oare permis să destăinuiesc în domeniul politicei, ceea ce se cuvine altora s-o facă ? În ceea ce privește lumea din Paris, numeroasă și diversă, elementul străin jucînd un rol important, precum și spiritul și inteligența cari se degajează din ea sub un fard atrăgător și o subtilă rafinare. Nu cetiți, scumpii mei compatrioți tot ce se imprimă la Paris, cărți și ziare și nu sunteți în contact cu tot ce Parisul vă poate oferi pentru satisfacerea gusturilor voastre, spiritului și gîndirii voastre... precum și curiozității voastre ? Iată însă ce țin să vă spun :

Luptele politice pînă la exces, obsesiunea politicei de sus pînă jos și a scării sociale, — prea multe discursuri și întreceri în elocvență — însă muncă intensă în tăcerea camerei de lucru, a bibliotecii, a laboratorului ca și în toate sferele activității omenești, artă și știință, — aur și plăcere, da ! dar mai presus de toate cultul frumosului, al spiritului — gust și măsură ! Saloane în cari se vorbește frumos, cu spirit și ironie, cu toate că sub înrîurirea ideilor de astăzi limbajul își pierde din fineța sa, întrebuințîndu-se cuvinte triviale și „argot“. Și aci politica e stăpînă și otrăvește. În această lume unde tradiția nu trebuie să fie nesocotită, toate gîndurile mergeau spre „stînga“, a fi om de „stînga“ era marea preocupare a majorității politicianilor și a doamnelor din înalta so-

cietate chiar. Era ca un fel de snobism răspîndit printre cele mai mari nume ale Franței. Pe timpul cînd Societatea Națiunilor se aduna la Geneva, nu s-au văzut oare legăturile deosebit de strînse între delegații Franței și nobilele doamne ce-i întovărășeau ? A apărut o carte cu titlul : „Les Favorites de la III-ème République", care destăinuie cu amănunte numele cutărei marchize, contese și chiar ducese ca favorite nu numai ale regimului dar chiar ale miniștrilor, foști și viitori. Fiecare din ele, precum și cîteva americane, aveau masa lor la Hôtel des Bergues, Bellevue și altele unde se întruneau domnii delegați ai Națiunilor, mese prezidate de ele, înconjurate de tot ce politica și diplomația numărau mai de seamă.

Le-am cunoscut pe aceste doamne, am stat adeseori la masă lîngă ele. Ce trist sfîrșit a avut una din ele ! Calomnie ! strigă alta. Cum am spus mai sus : obsesiunea politicii — otrava politicii ! dorința de a juca un rol, afacerile chiar etc. Nu sunt nici marchize, nici contese prin naștere și mai puțin ducese și ar fi o greșală a crede că vechea nobilime a Franței umblă pe asemenea căi. Este încă o societate care-și păstrează tradițiile și în care se regăsesc cele mai mari nume ale istoriei Franței. Nu în această societate se pot vedea favoritele Republicii a III-ea, cu toate că poartă numele soților, nume datorite averii lor. Autorul cărții pare că se scuză de atîta indiscreție, zicînd că aceste doamne aparțin istoriei. Doamna de Pompadour da ! dar ele, nicidecum !

Muncitorul francez are mari însușiri, e foarte inteligent, iscusit și îi place să se instruiască, dar ca majoritatea francezilor e înainte de toate egalitar, ierarhia și disciplina nu-i convin, prin natura sa e îndărătnic și opozant. Locuința sa, cele mai multe ori e mizerabilă și neîngrijită și salarul său merge la „bistrot". Rareori se văd, ca în țările din centru și din Nord, locuințe curate și îngrijite, cu aparență de un trai modest dar plăcut. Faimoasele regime de stînga, radical-socialiste și populare, n-au știut să facă pentru muncitori ceea ce au făcut la Viena (și zic Viena fiindcă o cunosc) regimele socialist-creștin sau simplu socialist. Muncitorului din Paris îi place a vorbi cu gura mare în contra burghezului, tratîndu-l de „capitalist", dar comunismul lui mi se părea

mai mult aparent și în vorbe. O zeflemea și un cuvînt de spirit îl îmblînzesc imediat, cu el trebuie să nu te superi, ci să surîzi. Într-o bună zi, aflîndu-mă în „metro", la ora ieșirii din uzine, am băgat de seamă că un muncitor tot se uită la mine și mai ales la decorația mea a Legiunii de onoare, zicînd vecinului său : „Ce o fi făcut oare pentru aceasta.?" Stătea în picioare și eu ședeam pe bancă, numaidecît m-am sculat oferindu-i locul meu, zicînd : „Tu muncești și eu nu fac nimic, poate că din acest motiv am primit-o". Mult a rîs și mi-a mulțumit foarte politicos. Ce să spun încă despre acest vast subiect : Paris ? Luni îndelungate trebuie pentru a începe numai să cunoști Parisul, „trebuie timp pentru a distinge cum e făcut și cunosc oameni cari au petrecut o viață întreagă în Paris fără să fi înțeles aceasta", zice scriitorul elvețian Ramuz. Străinul care nu vine decît în treacăt stă mereu despărțit de adevăratul Paris, fiindcă nu se folosește și nu vede decît ce e destinat străinilor. Este un întreg Paris factice, să zicem chiar „turistic", compus din teatre, cafenele, restaurante, de „boîtes de nuit" etc., etc. ; străinul le vizitează ca străin și pleacă astfel. Este Parisul universitar care este un Paris complet, din care atîția tineri nu ies niciodată fiindcă se bucură în el de tot ce le trebuie, inclusiv micile lor plăceri, este un Paris al desfătării „le Paris de la jouissance", „le Paris fêtard", dar este mai ales un Paris care muncește, pe care străinii de multe ori nu-l cunosc ! Este și Parisul istoriei, începînd de la 1650 și mai înainte pînă astăzi, unde domină mereu frumosul, eleganța, civilizația. Principesa Bibescu, în romanul său „Catherine-Paris" scrie : „Este orașul vertical, singurul totodată clasic și contimporan, unde nu există un singur monument „dezafectat", un singur trofeu fără victorie", iar la rîndul său Ramuz zice: „On a dit avec raison que Paris c'est le ferment et que la tête c'est la France". Nicăieri artistul nu se găsește mai la locul lui decît la Paris, acolo e atmosfera ce i se cuvine. „Paris sans pair" — adică fără egal — era deja în secolul XIII-lea o vorbă foarte răspîndită.

Cauzele înfrîngerii, cînd s-a întîmplat marele dezastru, au fost numeroase ; citez aci ce a scris un scriitor francez cunoscut : „La France au cours des journées

douloureuses de Juin 1940, a trouvé à son malheur des raisons à la fois matérielles, politiques, morales et spirituelles... la somnolence de la nation devant l'adversaire le plus redoutable, l'aveugle confiance, la suffisance qui s'étalait partout, dans la presse, à la radio et sur les murs même des villes, tout cela a sa source dans un mal profond qui est un mal d'ordre spirituel". Așa judecă scriitorul catolic Mauriac. S-a mai zis : „Le Français d'entre les deux guerres non seulement n'a pas compris les bouleversements qui secouaient l'Europe et le monde, mais n'a pas voulu les comprendre". Judecăți severe și dureroase, dar îndreptățite. Reînvierea va veni, Franța se va ridica, fără îndoială. Trecutul ei de splendoare îi impune să se refacă, geniul ei o va ajuta, iar așa numitele „ure seculare" trebuie să dispară.

Trei ani au trecut de cînd nu m-am mai întors la Paris, trei ani tragici cari întunecă amintirea a tot ce am văzut, cunoscut și simțit atît de viu la Paris și în Franța.

O grămadă de amintiri se pierd în drum, dar la toate trebuie un sfîrșit, de aceea zic împreună cu poetul :

„Un paradis pierdut e orice oră
Dar nu te mai întoarce spre trecut :
Trecutul nu cunoaste aurora
Ci îndreaptă-ți cîrma spre necunoscut
Căci un pilot stă pururea la proră".

(Anghel-Iosif).

Sinaia (Izvor) 1942.

MATEI B. CANTACUZINO

(Desemn de T. Pallady)

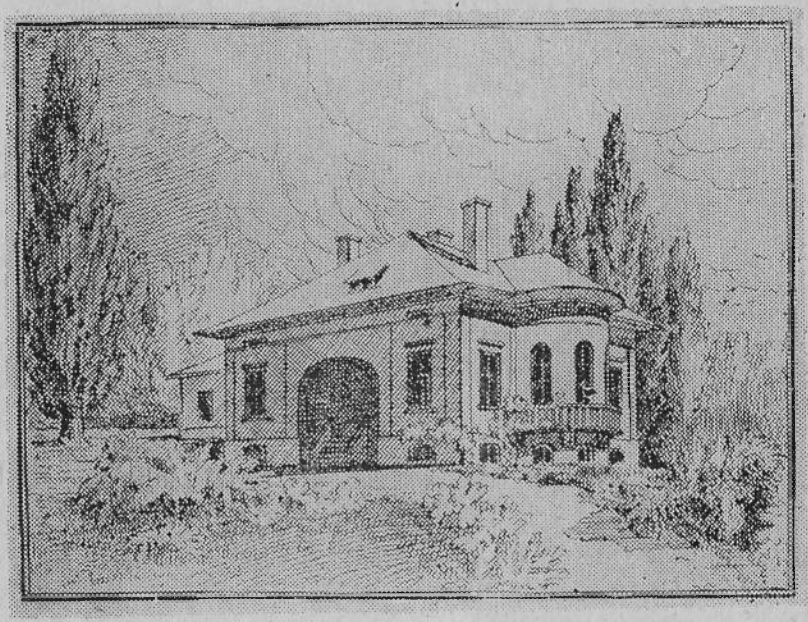

Casa părintească (Hoiești)

Tatăl autorului B. CANTACUZINO
cu fratele Ion

Cei trei frați MATEI — NICULAE — ION

MARIA CANTACUZINO

ANNA de NOAILLES

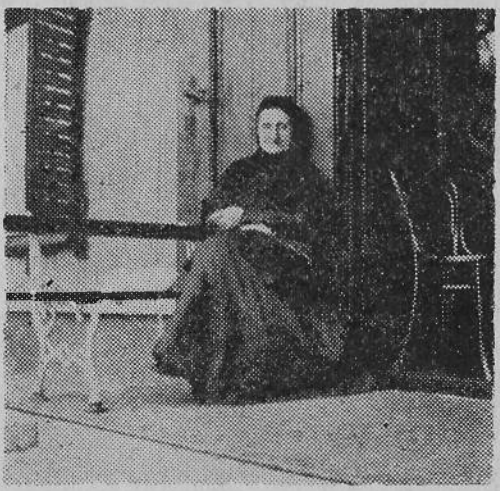

Domnița ELISA FILIPESCU

Principesa PAULINA METTERNICH

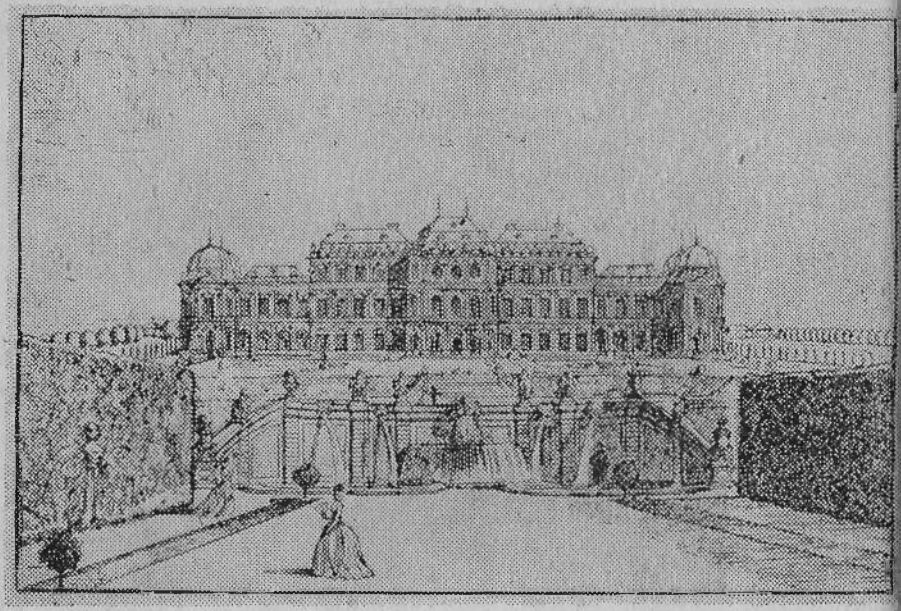

Palatul Belvedere

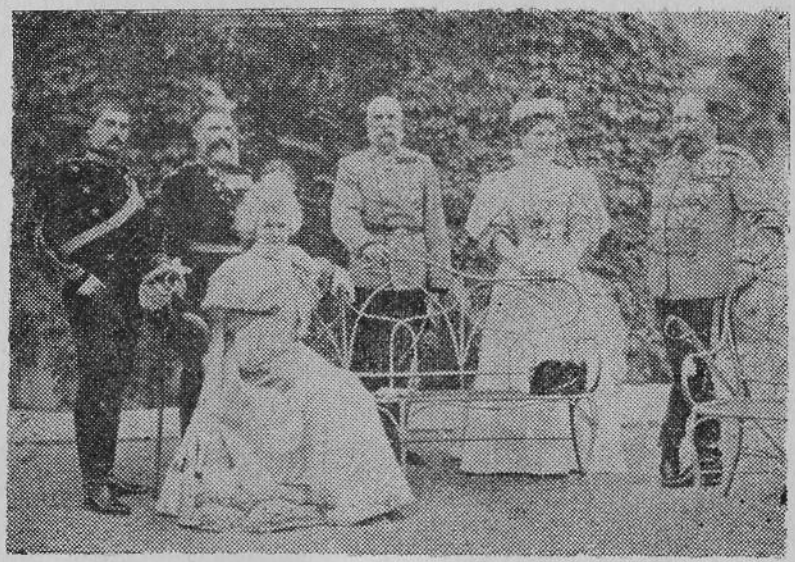

Împăratul **FRANZ JOSEF** cu familia noastră regală.

Contele **GOLUCHOWSKI**

Împărăteasa ELISABETA

Împăratul KARL
cel din urmă împărat al Austro-Ungariei
cu mama, Arhiducesa MARIA IOSEFA

Consilier editorial : HORIA ZILIERU
Lector : Ionuț Burlui

Apărut în 1994. Format 1/16 × 54/84
Coli tipo 11¹/₄.
Bun de tipar la 13.V.1994.
Editura „APOLLONIA" IAȘI.

Tiparul executat sub cd. nr. 242,
la S.C. „Dosoftei" S.A. Iași,
str. Sf. Lazăr nr. 49

EDITURA „APOLLONIA“ IAȘI

ISBN 973-95585-1-8

LEI 1950